

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, SOÓS ISTVÁN

HETVENKILENCEDIK KÖTET
2006/1–2. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MMVI

E számunk szerzői

Alexy Zdenko G. Dr., a Slovenské geneologicko–heraldická spoločnosť alelnöke (Bratislava–Pozsony)
Apró Erzsébet, levéltáros (Kecskemét)
Bernát Rita, levéltáros, Érseki Levéltár (Gyulafehérvár)
Evva Margit, nyugdíjas (Abaújdevecser)
Fodor László Dr., egyetemi oktató, Debreceni De.–Játi
Galambos Sándor Dr., főlevéltáros (Szabolcs–Szatmár–Bereg-Megyei Önkormányzati Levéltár), Nyíregyháza
Halász Éva, (Phd. hallgató) ELTE
Henzsel Ágota Dr., főlevéltáros, Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Önkormányzati Levéltáros), Nyíregyháza
Körmendi Tamás Dr., egyetemi tanársegéd (ELTE)
Moldovin Maxim, Phd. hallgató (ELTE)
Nyulásziné Dr. Straub Éva, főosztályvezető (MOL), a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság alelnöke
Pandula Attila Dr., egyetemi adjunktus (ELTE), a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtitkára
Rainer Pál, régész–muzeológus (Veszprém)
Vajay Szabolcs Dr., a Nemzetközi Heraldikai Akadémia tiszteletbeli elnöke (Svájc)

E számunk a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült

TURUL

LXXIX. évfolyam

2006/1–2. füzet

Szerkesztik: DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, SOÓS ISTVÁN

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár
1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, és nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA

Nyomdai előkészítő munkák: Élőfej Bt.

Nyomás és kötés: Kurucz Gábor

ISSN 1216-7258

TARTALOM

I. Értekezések, önálló cikkek

BERNÁT RITA: Szent Borbála ábrázolása a gyulafehérvári egyházmegye plébániai pecsétjém	1
EVVA MARGIT: A tolcsvai Bónis család története	6
NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA: A községi címerek múltja és jelene	21
FODOR LÁSZLÓ: Adatok két kisebb mátészalkai családról – a Szűcs (másként Kotman) és a Pap (másként Kisvárdai) család	26
VAJAY SZABOLCS: I. Géza király családfája	32

Kisebb rovatok

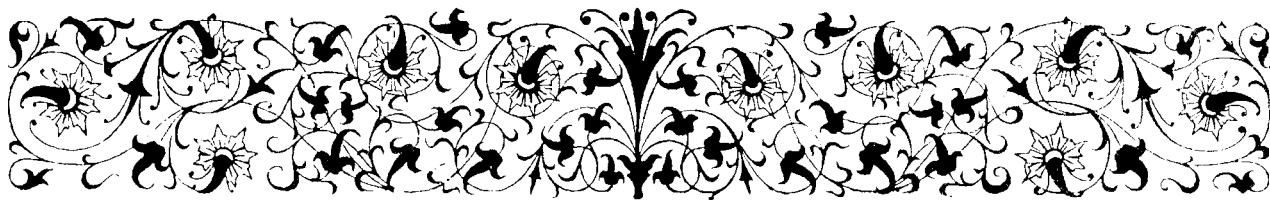
LAKATOS SAROLTA: Egy ígéretes könyvsorozat: Régi magyar családok	40
APRÓ ERZSÉBET: A 18–19. századi testamentumok forrásértéke	41
ZDENKO G. ALEX: Az Ukrán Görög Katolikus Egyház Munkácsi püspökségének új címere	46

Konferenciák, rendezvények

Beszámoló a XIV. Nemzetközi heraldikai kollokviumról. (Szentpétervár, 2005. szeptember 5–8.) (Körmendi Tamás)	47
XII. Szabolcs–Szatmár–Beregi nemzetközi levéltári napok. (2005. szeptember 22–23.) Galambos Sándor– Henzsel Ágota	50
A Szlovák Heraldikai és Genealógiai Társaság Címereslevelek című nemzetközi tudományos konferenciája (Pandula Attila)	51

Könyvismertetés

SZATLÓCZKI GÁBOR: (szerk.): Zala megyei archontológiai adattár, 13–14. század (Ism. Pandula Attila).....	54
ZUZANA OROS–MILAN ŠIŠMIŠ Rodové postupnosti a ich grafický vývoj. (Ism. Pandula Attila)	54
MILAN ŠIŠMIŠ (összeáll.) Julai Haulova–Milan Šišmiš (szerk.): Genealógia, heraldika a pribuzná disciplína stávajú perspektívy. (Ism.: Rainer Pál).....	55
SZLUHA MÁRTON: Nyitra vármegye nemesi családjai. II. kötet L–ZS. Ism. Pandula Attila.....	55
LARS SVENBORG: Kongeriet Danmarks Ordener Medaljer og Haederstegen. Kongeriet Islands Ordener og Medaljes. (Ism.: Pandula Attila)	56
VIRÁG ZSOLT: Magyar kastélylexikon. (6–7. összevont kötet) (Ism.: Pandula Attila).....	57
GUDENUS JÁNOS JÓZSEF (szerk.): Nobilitas 2005 (Ism.: Pandula Attila)	58
MILAN ŠIŠMIŠ (összeáll.): Priručka ku genealogickému výskumu na Slovensku a v slovakickom zahraničí. I. kötet. (Ism.: Pandula Attila)	58
VEIT SCHERZER (Hrsg.): Kommandeurliste der Flaartilleure 1945. (Ism.: Pandula Attila)	59
In memoriam Ludovici Huszár (szerk.: Bíró Sey Karalin, Buza János, Csoma Mária, Gedai István). (Ism.: Rainer Pál)	60
†ENGEL PÁL–C. TÓTH NORBERT: Királyok és királynék itineráriuma (1382–1438). Itineraia regum et reginarum (1382–1438). (Ism.: Halász Éva)	61
Hírek: a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 2006. II. félévi programja	62
Szerzőink figyelmébe –Tájékoztató	63
Turul Aranykönyve	64

SZENT BORBÁLA ÁBRÁZOLÁSA A GYULAFEHÉRVÁRI EGYHÁZMEGYE PLÉBÁNIAI PECSÉTJEIN¹

A katolikus egyházközségek pecséthasználata

A pecsétnek három fő funkciója van: garantálja valamely tartalom titkosságát, igazolja a tulajdont, valamint érvényesít, hitelesít.²

A középkorból és koraújkorból sajnos, nem maradtak fenn nagy számban olyan plébániai okiratok, amelyek pecsétjeiről azonosítani tudnánk szentjeink képeit. Ezen időszakban pecsétjoggal³ a hiteleshek rendelkeztek: a mai egyházmegyénk területén a gyulafehérvári káptalan és a kolozsmonostori konvent, – pecsétjeik alapján az előbbinél Szent Mihály és az utóbbinál Szűz Mária alakja rekonstruálható.

Egyházközségi provenienciájú irataink kezdődő határai a 17. század vége, az esetek többségében azonban – a katolikus restaurációt követően – a 18. század elejére tehető a plébániák iratkibocsátói tevékenysége. A jelzett időszakban a plébániai iratokat a plébánosok saját /gyűrűs/pecsétjeikkel hitelesítették, amelyeken általában, nemesi származásukat is bizonyító címerképeket jelenítettek meg, monogramjukat, vagy pedig papi hivatásukra vonatkozó jelképeket: a leggyakoribb a kehely, a szentostya, esetleg a kereszt. Azonban a plébániai pecsétek – mint intézményi hitelesítő eszközök – használata csak a 19. század első felében terjedt el. Az anyaországban, a helytartótanács 1811-ben rendelte el a plébániák kötelező pecséthasználatát, amely összefüggésbe hozható az erdélyi egyházközségek pecsétjeinek megjelenésével.

A plébániák pecsétjére vonatkozólag az egyházi törvénykönyv előírja, hogy: „minden plébániának legyen saját pecsétje; azokat az igazolásokat, melyeket a krisztushívők kánoni állapotáról adnak, valamint mindazokat az iratokat, amelyeknek jogi jelentősége lehet, írja alá a plébános vagy megbízottja, és pecsételjük le őket a plébánia pecsétjével”(535. kán. 3. §.)⁴ Ennek értelmében tehát minden egyházközség köteles volt saját pecséttel bírni.

Kezdetben a pecsétképek a templom védőszentjét, titulását jelenítették meg, latin körirattal, majd a 20. század közepe táján ennek helyébe az egyszerűbb feliratos bélyegzők léptek, amelyek a tulajdonos – a plébánia – nevét tartalmazzák, és esetleg a pecsét készítésének idejét, vagy a plébánia alapításának évét.

Ugyanekkor a bélyegző köriratának nyelve is románra váltott.

A 18. század elejétől a 19. század végéig az egyházközségi pecsétlenyomatok anyaguk szerint kétfélék voltak: a legáltalánosabb pecsétanyag az ún. spanyolviasz volt, a másik, ritkábban alkalmazott az ostyapecsét volt. A spanyolviasz vagy más nevén pecsétlakk esetében a megolvasztott viaszt rácsepegtették az iratra, és erre nyomták rá a typarium-ot. Színük vörös volt, ritkábban fekete. A vörös pecsétlenyomatokon gyakoriak a feketés foltok, amelyek a viaszolvasztó eszköz (gyertya) égési termékének eredményei. Az ostyapecsét vékony, lisztből készített, papírfelzettel ellátott korongocska volt, amelybe benyomták a pecsétnyomót (typarium). A pecsétnyomókat ötvösök, vésnökök készítették fémből.⁵

A plébániák pecséthasználatában a 19. század végétől a festékes bélyegzők váltak alkalmazhatossá. Ezek is fémből készültek, majd helyükbe fokozatosan a gumibélyegzők léptek. A festéket bélyegzőpárnáról vették fel a bélyegzőre. Az átmeneti időszakban gyakran előfordult, hogy a véssett pecsétnyomót használták festékes pecsétek előállítására.

Szentek ábrázolása a pecséteken és a címereken

A szentek ábrázolásának három módja ismeretes. Az első, amikor a szentet teljes alakjában, a hozzárendelt ruházatban és pozícióban ábrázolják. A második ábrázolási formánál szintén szerepel a szent, és kezében tartja attribútumait vagy azok egyikét. A harmadik esetben a szent alakja nem jelenik meg, csak attribútumai szerepelnek. Például Szűz Mária egyik attribútuma a korona, amelynek két szélső ágát félkörívbe helyezett 12 csillaggal kötik össze. Nepomuki Szent János homlokát 5 csillag övezi. Mihály arkangyal attribútuma többek között két keresztbe helyezett kulcs, vagy könyvre helyezett, keresztbe tett kulcsok. (Árpádházi) Szent Margitot egy ostor jelképezi. A vértanúhalált halt szenteket általában az az eszköz jelképezi, amely életüket kioltotta, vagy megkínzásuk eszköze volt. A legtöbb szentnek nemcsak egy attribútuma van. A szent alakjának megjelenítésénél nem kötelező a glória vagy dicsfény ábrázolása.⁶

SZENT BORBÁLA

Szent Borbála ókeresztény vértanú, egyike a magyar középkor és barokk világ legtiszteltebb nőszentjeinek, továbbá máig legkedvesebb asszonyi keresztneveinknek. Vértanúságának emlékét december 4-én ünnepeljük. Kultusza az egész hazai középkorban virágzott, ünnepe már a Pray-kódex misekönyvében felbukkan. Borbála vértanúságának időpontjául a legenda különböző változatai más és más időpontokat jelölnek meg: Maximinus Thrax (235–238), Maximianus (286–305) vagy Maximinus Daia (308–313) uralkodását. Lakóhelyeül Antiochiát, Héliopoliszt tartják, vértanúsága helyeül pedig egyes források Nikomédiát, mások Toszkánát, sőt olyan is van, amelyik Rómát jelöli meg.⁷

Tisztelete 1000 körül terjedt el a Földközi-tenger keleti térségéből kiindulva Itáliában, majd egész Nyugat-Európában. Ereklýei Velencébe, Rómába, Konstantinápolyba és Torcellóba kerültek. Szent Dorottyaival és Alexandriai Szent Katalinnal együtt a leggyakrabban ábrázolt női szentek közé tartozik.⁸

Legendája

Legendája a 7. században keletkezett, Temesvári Pelbárt nyomán az Érdy-kódexben olvashatjuk. A legenda szerint a 3. században élt Maximianus császár idejében Nikomédiában. Feltűnő szépsége miatt Borbálát előkelő, de pogány apja, Dioscorus/Dioscurus toronyba záratta, hogy a kérők ne férközhessenek hozzá. A leány titkon mégis felveszi a kapcsolatot korának híres teológusával, Origenésszel, és kereszténnyé lesz. A toronynak két ablaka volt, Borbála rávette az építőket, hogy vágjanak a falba egy harmadikat is, apjának adott későbbi magyarázata szerint azért, mert a Szentháromság világosította meg a lelkét. Amikor apja erről értesül, meg akarja ölni, de Szt. Borbálának sikerül egy csoda folytán megnyílt sziklahasadékba menekülnie: ez a mozzanat tette őt a bányászok védőszentjévé. Dioscurus azonban rátalált, mert egy pásztor elárulta, aki később úgy bűnhődött, hogy juhait sáskákká (más elbeszélések szerint ganajturó bogarakká) változtak. Az apa megkorbácsolta a leányát, majd átadta a római hatóságoknak. Azok megkínozták, orcáját tüzes fáklyával verték – de a sebek testéről eltűntek, a város utcáin meztelenül hajszolták végig – de ő imádkozott, és az angyalok ruhát hoztak neki, (más legenda szerint testét felhők burkolták be) – nyilvánosan megvesszőzték volna, azonban a vesszők (páva)tollakká változtak, és betakarták meztelenségét, nem tudták hitét megtörni. Halála előtt azért imádkozott, hogy aki Krisztusnak és mártírjainak szenvedéseiről megemlékezik, az az Utolsó ítéletkor kegyelmet találjon. Egy égi hang megígérte ennek a kérésnek a teljesí-

tését. Végül is az elvetemült apa fejezte le saját kezűleg kardjával (†306). Az ő büntetése sem maradt el, szörnyetette színhelyén villám sújtotta halálra.⁹

Patronátusa

Borbála a középkorban kivételes tiszteletnek örvendett, a négy fő szűz és a tizennégy segítőszent sorában, a keresztényi jó halál védőszentjeként tisztelték. Erre utal ábrázolásaiban a kezében tartott kehely az ostyával, az oltáriszentség és az utolsó kenet jeleként. Halálveszélyben, főként pestisjárványok idején foháskodtak hozzá. Az apjára lesújtott villám miatt a tüzérek, s a képzettársítás révén az ágyú- és puskaművesek védőszentje is lett. Viharok, villámcsapás és tűzvész ellen is kéri oltalmát, ezért a vészharangra rá szokták vésni a képét. Toronyban töltött fogsága miatt a városok (puskaporos) tornyát és erődítményét ajánlották oltalmába, páncélkovácsok és harangöntők, illetve kőművesek, építőmesterek és kőfaragók védnöke is ő. Védőszentjüknek tekintik a hegymászók, akiket útjaikon vihar és villámcsapás veszélye fenyeget. Rejtekhelye, a sziklahasadék révén a bányászok egyik patrónája, akik a süjtőlég veszélyében dolgoznak.¹⁰

Attribútumai

Torony (három ablakos), vagy annak makettje, kehely ostyával, korona, kard, lábainál legyőzött apja, (strucc)toll, palmaág, ágyú(cső). Mint a jó halál védőszentjét, tornyocskája helyett kehellyel és szent ostyával vagy szentségtartóval is ábrázolták Borbálát, annak jeleként, hogy a szent megóvjá a hozzá fordulókat a hirtelen haláltól, és módjuk lesz az utolsó kenetet felvenni. A hirtelen halálra – és másik patronátusára utal képmásain az ágyú. Apját és hóhérat turbánosan, keleties görbe szablyával ábrázolták, utalásul Borbála nevére, amely görögül „Barbara” és „idegent”, „barbárt” jelent.¹¹

Ábrázolása templomokban

A 14. századtól kezdve, mint előkelő származású szűz, koronát visel. Egyes ábrázolásokon a Köpenyes Mária módjára kitárt köpenye alá, védelmébe veszi a híveket. Gyakran jelenik meg együtt a négy vértanú szűz: Szt. Borbála, Szt. Dorottya, Alexandriai Szt. Katalin és Antiochiai Szt. Margit. Az ortodox művészetben rendszerint hercegkisasszonynak ábrázolják. A bányavárosokban tiszteletének középkori bizonyítékai a selmecbányai és a besztercebányai oltár életnagyságúnál nagyobb szekrényfigurája. Azonban Borbálát ott láthatjuk az almakeréki, csíkszentléleki, alsóbajomi, csatószegei és magyarfenesi 15-16. századi szárnyasoltárakon is. A brassói Fekete-templom és

Marosfelfalu templomának freskóin is megjelenítik.¹² Újabbkori megjelenítései az erdélyi bányavárosokban (Kapnikbánya), a Zsil-völgyében a petrozsényi, pet-rillai és lupényi templomok oltárképei.

Patrocíniuma az erdélyi/gyulafehérvári egyházmegyében

A középkorból Mező András két Szt. Borbála tiszteletére szentelt templomról tesz említést: az egyik Brassó-Bolonya nevű városrészben, a másik Gyulafehérvár közelében (1276) létezett. Ez utóbbi egy kolostor volt, amelyet róla neveztek el.¹³ A 18. század elejéről még tudomásunk van egy kápolnáról Abrudbányán.¹⁴ Az erdélyi egyházmegyében jelenleg Gyalár, Lupény, Petrozsény, Alsótelek, Petrilla és Kapnikbánya egyházközségekben létezik Szt. Borbála titulusát viselő templom.¹⁵

SZENT BORBÁLA ÁBRÁZOLÁSA PLÉBÁNIAI PECSÉTEKEN

A legelterjedtebb gyakorlat az volt, hogy a plébániai pecsénymókra az adott egyházközség templomának védőszentjét, titulusát vésték attribútumaival együtt. A szentek pecsétéken való megjelenítésének tanulmányozása így tehát az adott egyházközség temploma védőszentjének meghatározásával kezdődött. A megvizsgált pecsétek csak azon plébániák esetében történt, amelyek az erdélyi/gyulafehérvári egyházmegye mai területéhez tartoznak.

Alsótelek (Hunyad megye) nem lévén önálló plébánia, templomát 106 évvel ezelőtt építették¹⁶, így önálló pecsétje sem volt. Az alsóteleki hívek lelki gondozásáról Vajdahunyadról gondoskodtak.

Gyalár (Hunyad megye) egyházközség alapításakor (1783) önálló plébánia volt, 1857-ben Govásdiához csatolták, jelenleg Vajdahunyadról látják el.¹⁷ Hivatalos okiratait 1783-1857 közötti időszakban a plébánia vezetőjének saját pecsétjével pecsételték meg. Okiratairól szépen rekonstruálható az 1810-1830 közötti időszakból P. Fejér Zakariás gyalári plébános kerek formájú magánpecsétje (átmérője: 22 mm), amelyen „Z F” monogramja látható két keresztbetett pálmaággal övezve, fölötté gyöngyben végződő négyágú nyitott korona.¹⁸ Hivatali pecsétje nem volt, amely a gyalári plébánia rövid önállóságának tudható be.

Kapnikbánya (Máramaros megye) plébániájának alapítását 1734-ben kezdeményezte a bányatársaság. A királyi kincstár támogatásával, és a hívek hozzájárulásából épült temploma Szent Borbála tiszteletére.¹⁹ A 18. században iratait a plébános saját személyi pecsétjével pecsételte meg (1777-ből van rá példánk), illetve vizitációs jegyzőkönyveit a kerületi főesperes hitelesítette (1763, 1765). Ezeket a lenyomatokat az érseki levéltárban őrzött egyházlátogatási jegyző-

könyvekből (más néven canonica visitatio-kból) ismerjük.²⁰

Legkorábbi hivatali pecsétjét az 1820-as évekből ismerjük, amelyet a plébánia anyakönyvi másodpéldányain azonosíthattunk.

A plébánia 19. sz. elejétől feltételezhetően 1888-ig használt kerekpecsétjén (átmérője 30 mm) Szent Borbála kerek talpú pajzsban jelenik meg teljes, álló alakban. Hosszú ruhája fölött palástot visel, mellére hajtott jobb kezében tollat, előre tartott bal kezében kelyhet tart, mely fölött ostya látható. Fejét dicsfény övezi. Jobbján lábainál torony, balján legyőzött turbános ábrázolású apja jelenik meg. Lábaik markolatával jobbra fektetett kardon nyugtatja. A címeres megjelenítésű pecséten pajzstakarókat és sisakdíszként ötágú nyitott koronát láthatunk. A pajzsot kétoldaltól keresztbetett olajág és pálmaág²¹ veszi közre. A pecsét körirata: SIGIL(LUM) EC(C)-L(ES)I(A)E REG(IUM) NEG() KAP(NIK) BAN(YA). A körirat a pecsét aljától indul az óramutató irányában, kezdetét keresztbetett bányakalapács és bányászék jelzi, amely a település bányavárosi jellegére utal.

1. ábra. A kapnikbányai plébánia pecsétjének viaszlenyomata 1822-ből.

Ezen a pecséten az ábrázolt védőszent a lehető legtöbb attribútumaival együtt jelenik meg: torony, toll, korona, kehely ostyával, legyőzött apja, kard, pálmaág, olajág. Mindez a pecsétkészítő ötvösmesternek arra az igyekezetére utal, hogy szándéka a védőszent lehető legértelmeszerűbb megjelenítése volt.

Kapnikbánya plébánia 1888-ban készített, 33 mm átmérőjű kerekbélyegzőjén Szent Borbála teljes nagyságú álló alakja egy hegyvölgyben látható. Nyakánál összegombolt palást takarja hosszú ruháját. Fején háromágú nyitott, leveles korona, feje körül glória. Behajlított jobb kezében kelyhet tart, fölötté szentostya, maga elé tartott bal kezében pedig kardot, melynek hegyével a föld felszínét érinti. A védőszent mögött jobbra a háttérben sziklán emelkedő vártorony. A pecsét körirata: SIGILL(UM) ECC-L(ESIAE) R(OMANO) C(ATHOLICAE) KAP-

NIKBÁNYA 1888. Ezt a bélyegzőt a kapnikbányai plébánia 1932-ig alkalmazta. Helyébe feliratos bélyegző lépett.

Lupény plébániáját 1893-ban alapították, temploma 1900-ban épült.²² Pecsétje méreteiben, pecsétképben és kivitelezésében teljesen megegyezik a petrozsényivel. A pecsét körirata: SIGILLUM ECCLESIAE ROM(ANO) CATHOL(ICA)E LUPÉNY. A körirat a pecsét tetejétől indul a pecsétkészítés előírásainak is megfelelő óramutató irányában haladva. A plébánia a védőszentet ábrázoló pecsétet 1932-ig használta, 1933-tól feliratos bélyegzőt vezetett be.

2. ábra. A kapnikbányai plébánia bélyegzőjének tintalenyomata 1896-ból.

3. ábra. A lupényi plébánia bélyegzőjének tintalenyomata 1898-ból.

Petrilla plébánia az 1910-es években alakult, templomát 1914-ben építették.²³ Pecsétje egyszerű feliratos pecsét a tulajdonos nevével, nem jelenik meg rajta Szent Borbála, a templom védőszentje.

Petrozsény plébániáját 1871-ben alapítják. Temploma 1886–1887 között épült.²⁴ Szent Borbála a plébánia 35×40 mm méretű ovális pecsétjén álló alakban, combközépig jelenik meg. Ruháját kapucnis talár fedi, amelyet deréktájban hatágú csillag formájú csat zár. Fején kapucni és nyitott leveles korona, feje körül glória. Mellén kezeit egymásra helyezi. Mögöt-

te balról ormos tetejű torony emelkedik. A toronytól balra juhász látható a nyájával, amint Borbála rejtek-helyét felfedi apjának. A pecsét körirata 1903-ig: SIG(ILLUM) ARCHID(IACONATI) HUNYAD ET ECCLESIAE ROM(ANO) CATH(OLICA)E PETROZSÉNY, 1903-tól kezdődően pedig: SIGILLUM ECCLESIAE ROM(ANO) CATH(OLICA)E PETROZSÉNY. Ez a bélyegző 1916-ig volt használatban, helyét egy feliratos bélyegzőnek adta át.

4. ábra. A hunyadi főesperesség és a petrozsényi plébánia közös bélyegzőjének tintalenyomata 1896-ból.

Hogy mi történhetett a plébániák eredeti pecsétnyomóival az egy következő kutatás feladata. A jövőben érdemes lenne az egyházi intézmények (főesperességek, plébániák, egyéb hivatalok) még meglévő „rég” pecsétnyomóit egy gyűjteménybe rendezni, összegyűjteni, letétbe helyezni, és speciális őrzést biztosítani, akár egy Egyházművészeti Múzeumon belül. Az egyházi intézményi pecsétek készítőinek, őrzésének vagy érvénytelenítésének feltárása még úgyszintén tanulmányozásra vár. Addig is a szakemberek, érdeklődők tevékenységének szerves része marad legalább ezek lenyomatainak feldolgozása, tudományos ismertetése.

5. ábra. A petrozsényi plébánia bélyegzőjének tintalenyomata 1903-ból.

Források:

1. Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani Levéltár (a továbbiakban GYÉFKL), *Anyakönyvi másodpéldányok: Gyalár/Govásdia, Lupény, Petrozsény, Petrilla és Kapnikbánya*. 1821–1950.

2. GYÉFKL, *Canonica Visitationes: Gyalár*. 1805, 1822, 1838.
3. GYÉFKL, *Canonica Visitationes: Kapnikbánya*. 1763, 1765, 1777, 1787, 1804, 1836, 1854, 1866.
4. GYÉFKL, *Petrozsényi plébánia levéltára*.
5. GYÉFKL, *Esperesi kerületek számadásai*. 1896.

JEGYZETEK

¹ Jelen tanulmány megjelent a *Keresztény Szó* 2005. januári számában.

² Bertényi Iván: Pecséttan, in *A történelem segédtudományai*. Budapest. 1998. 279.

³ A pecsétjogról bővebben lásd: *Kumorovitz Bernát*: Az autentikus pecsét. Budapest. 1936; *Jakó Zsigmond*: Sigilografia cu referire la Transilvania (până la sfârșitul secolului al XV-lea) in *Documente privind istoria României*. II. București. 1956. 561–619.

⁴ Erdő Péter: Az egyházi törvénykönyv. Budapest. 1985. 431.

⁵ Bertényi Iván: i. m. 283; Érszegi Géza: *Sigilla regum-reges sigillorum*. Királyportrék a Magyar Országos Levéltár pecsétgyűjteményéből. Budapest. 2001. 16.

⁶ Nyulásziné Straub Éva: Magyarország címerkönyve. A heraldika alapjai. Budapest. 2001. 73.

⁷ Diós István: A szentek élete. Budapest. 1988. (a továbbiakban: Diós i. m.) 613–614; Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium*. II., javított kiadása, Szeged. 1998. 17. (a továbbiakban Bálint i. m.)

⁸ Seibert Jutta: A keresztény művészet lexikona. Budapest. 1986. 55–56; Diós István: i. m. 613–614.

⁹ Seibert: i. m. 55–56; Diós István: i. m. 613–614; Jankovics Marcell: *Jelképkalendárium*. Debrecen. 1997. 316–318; Grün Anselm: *Fünfig Helfer in der Not*. Freiburg–Basel–Wien. 2002. 39–42.

¹⁰ Bangha Béla: *Katolikus Lexikon*. I. Budapest. 1931. 232; Jutta Seibert: i. m. 55–56; Diós: i. m. 613–614; Jankovics Marcell: i. m. 316–318.

¹¹ Seibert, Jutta: id. mű. 55–56; Jankovics: i. m. 316–318.

¹² Seibert, Jutta: id. mű. 55–56; Bálint: i. m. 18–28.

¹³ Mező András: A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). Budapest, 1996. 65–66; Mező András: *Patrociniumok a*

középkori Magyarországon. Budapest. 2003. 61; Lestyán Ferenc: *Megszentelt kövek. A középkori erdélyi püspökség templomai*. I. Kolozsvár. 1996. 39. (a továbbiakban Lestyán: i. m.)

¹⁴ Lestyán: i. m. II. 81.

¹⁵ *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Transsylvanensis* (a továbbiakban: *Sematizmus*). Gyulafehérvár. 1882; *Sematizmus*. 1903; *Sematizmus*. 2000.

¹⁶ Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani Levéltár (a továbbiakban GYÉFKL), Püspöki hivatal iratai, 1611/1998; *Sematizmus*. 2000. 77.

¹⁷ *Sematizmus*. 1882. 89–90; *Sematizmus*. 1903. 102; Buday János: *A hunyadi főesperesség rövid története*. Budapest. 1912. (a továbbiakban Buday i. m.) 50; *Sematizmus*. 2000. 77.

¹⁸ Pecsétjei a következő forrásokban azonosíthatók: GYÉFKL, *Anyakönyvi másodpéldányok: Govásdia (Gyalár)*, 1824–1869.

¹⁹ *Sematizmus*. 1882. 161–162; *Sematizmus*. 1903. 182; *Sematizmus*. 2000. 152.

²⁰ GYÉFKL, *Canonica visitationes Kapnikbánya*, 1763, 1765, 1776, 1777, 1787.

²¹ János apostol (Jel 7, 9) írja, hogy látomásában Isten trónusa előtt a vértanúk sokasága „...fehér ruhába öltözve, kezükben pálmaágak ...”. Innen vette az egyházi képzőművészet a keresztény hit vértanúinak jelképezésére, és innen került át az egyházi heraldika jelképtárába is. (Gömbös Tamás: *A szerzetes és lovagrendek címerei és viseletei*. Budapest. 1993. 21.)

²² Buday János: i. m. 56–57; *Sematizmus*. 1903. 108; *Sematizmus*. 2000. 72.

²³ *Sematizmus*. 2000. 73.

²⁴ Buday János: i. m. 60–61; *Sematizmus*, 1903. 112; *Sematizmus*, 2000. 73–74.

A TOLCSVAI BÓNIS CSALÁD TÖRTÉNETE

A tolcsvai Bónis család nemességének megszerzésekor Zemplén vármegyében¹ lakott. Nemességét és címerét a család akkori feje, Bónis György és fiai: Ferenc, György, András, István és Mihály kapták Bécsben, 1615-ben II. Ferdinánd osztrák császár és magyar királytól.² A kihirdetés 1616-ban történt a Zemplén városban megtartott megyei közgyűlésen.³

A család címere: kék pajzsban zöld alapon két, szembe ágaskodó oroszlán, közösen egy zöld koszorút tartanak. Sisakdísz: növekvő oroszlán, jobb mancsában egy szablyát tart. Takaró: kék–arany, vörösezüst.⁴ (1. ábra)

A családból a 18. században kiemelkedett György fia Ferenc ága. Öreg Bónis Ferenc, akinek felesége Gomba Mátyás lánya Zsófia, 1630-ban készít egy végrendeletet. Ebben a végrendeletben minden vagyonát fiacskájára, „kis Bónis Ferenckére” hagyta.⁵ Feleségét, Gomba Zsófiát tette meg a végrendelet végrehajtójának, amennyiben ő – az apa – idő előtt meghalna. Ferencke, a későbbi vértanú.

A végrendelet kimondja azonban azt is, hogy amennyiben Ferencke korábban halna meg, a család tulajdonában lévő „két aranyos kard” a hagyományozó testvérére, Bónis Györgyre szálljon.⁶

Ferenc fia, ifj. Bónis Ferenc (Ferencke) Máriássy Annát vette feleségül 1664-ben. A Bónis Ferenc által Máriássy Annának adott jegyajándék listája több oldalt tesz ki.⁷

1668-ban ifj. Bónis Ferenc bérbe vette maga és felesége nevére Nádasdy Ferenc országbírótól a füzéri várat⁸, itt szerepel a kassai házának leltára is.⁹ Bónis Ferencnek és Máriássy Annával kötött házasságából egy fia született, Zsigmond.¹⁰

Bónis Ferenc részt vett a Wesselánnyi-féle összeküvésben és annak abaúji vezére lett. Füzéről Szkárosra mentében (történelmi Abaúj), 1671-ben azonban elfogták, Pozsonyba hurcolták és Zrinyi Péterrel és Frangepán Ferencsel együtt 1671. április 30-án kivégezték.¹¹ Az ottani köztemetőben temették el.¹²

Furcsa egybeesése a sorsnak, hogy a kassai híres református prédikátort, Czeglédi Istvánt – Bónis jó barátját – is perbe fogták, és megidézték a pozsonyi vértörvényszék elé. Ő is elindult, de útközben meghalt, és halva szállították Pozsonyba. Őt is a köztemetőben, Pozsonyban temették el, Bónis Ferenc mellé.¹³

Bónis Ferenc teljes vagyonát, halála után, a kincstár elkobozta.¹⁴ Felesége, Máriássy Anna sokak megbotránkozására – egy év múlva – újra férjhez ment. Férje, uszfalvi Usz István, Uszfalván, Sáros vármegyében lakott. A Nagyasszony ide költözött át hozzá.¹⁵ Usz István garancialevelet adott a házasságkötéskor Máriássy Annának, vagyoni garanciával.¹⁶ „Szomorú fintora” a sorsnak, hogy Usz Istvánnak, valószínűleg 1676-ban bekövetkezett halálakor kiderült, hogy első házassága idejéből tetemes adósság maradt – első házasságából Usz Istvánnak két felnőtt fia maradt, akiket vagyonilag nem elégtett ki –, amit Máriássy Annának kellett kifizetnie.¹⁷ A Nagyasszony testvérétől, Máriássy Ferencről kért ehhez anyagi segítséget.¹⁸ Közben Bónis Zsigmond felnőtt, és feleségül vette Váradi Máriát, az abaúji, szárosi hatalmas birtokokkal együtt (ld. IX. táblázat). Váradi Pál nemességét 1625-ben kapta Bécsben, II. Ferdinándtól. Az armálist Garadnán még ebben az évben tartott megyegyűlésen kihirdették. Címer: kékben zöld hármashalom, amelyen páncélos kar könyököl, markában görbe kardot tartva, melyre török fő van tűzve. Sisakdísz ugyanaz. Takarók: kék–arany – veres–ezüst.¹⁹ A címerszerző unokája, Váradi Mária lett Bónis Zsigmond felesége.²⁰

Bónis Zsigmondéknak 12 gyermekük született, ebből 5 meghalt gyermekkorban²¹. (A teljes nemzedékrendet az I. táblázat mutatja be.) A család a Szabolcs vármegyei Nagyfaluba költözött át (1908-tól Tiszanagyfaluba), ahol 1797-ben felépítettek egy nagyon szép református templomot, amely még ma is áll. A bejárat fölött a Bónis címer teljes épségben megvan.²²

Néhány szó Nagyfaluról.²³ A nagyközség neve már a 13. században szerepel okiratokban. Ebben az időben a szabolcsi várispánság birtoka. A 18. század végén, a 19. század elején a Bessenyei, Bónis, Máriássy, Csoma, Klobusichky, Szemere, Jámi, Bernáth, Major, Korda és Soldos családok a birtokosai.²⁴ 1888-ban a Tisza árva majdnem teljese romba döntötte a települést, a Bónis család által épített templom, és a Bónis kúria azonban még ma is áll. A kúria átépítve ma Öregek Otthona. A 19. század elején a faluban volt református prédikátor Terhes Sámuel, „a nyíriek kedvenc poétája”, amíg Kassára nem költözött. Napjainkig csak református temploma volt a falunak, azonban 2000-ben építettek átalakítással egy római katolikus templomot egy, a régi Bónis birtokhoz tartozó raktárépületből.²⁵

Hogyan került a Bónis család Nagyfaluba?

Az 1700-as évek közepén Zsigmond leszármazottai elcserélték abaúji (Várad-féle) vagyonukat Patay Sámuellel, a Szabocs megyei Nagyfaluba, Levelek, Tóth, Tiszadada, Vasmegyer képezték a csere tárgyát. A birtokközpont Nagyfaluba volt, bár itt csak István fia László és András telepedtek le, a többiek a környező falvakba költöztek, csak egy-egy családi összejövetelre, mint pl. Mihály lányának, Jozefának az esküvőjére jöttek össze Nagyfaluba.²⁶⁻²⁷ Ennek ellenére minden testvérnek (lásd leszármazási tábla) volt birtoka Nagyfaluban, még akkor is, ha esetleg más megyében volt birtokos. Ilyen volt pl. György is, aki Vahl Katát²⁸ vette feleségül, így megalapította ismét az abaúji ágat. (X. tábla)

György unokája, Bónis Erzsébet (VII. tábla), aki Csoma (I.) Sámuel (ragyolczi) felesége lett és Rásonyban lakott, amikor 67 éves korában meghalt. A rásonyi temetési szertartás után őt is Nagyfaluba vették eltemetni.²⁹

A nagyfalui református anyakönyv igen nagy segítségemre volt a kutatásbna. A két odaköltözött leány közül Márha is Nagyfaluba környékén lakott, hiszen férjének, Bekényi Istvánnak ott voltak birtokai.

Annának három férje volt: 1. Horváth János, 2. Beniczki György, 3. Hollósi János. Ez utolsó nevét viselte a templom építéskor.

A család egyik leghíresebb alakja, Bónis Sámuel Nagyfaluban született 1810-ben, és ott is halt meg 1879-ben. Hosszú évekig Szabolcs vármegye alispánja, 1848-ban országgyűlési képviselő, koronaőr, ugyanez évben igazságügyi államtitkár. Tanulmányait Sárospatakon és Bécsben végezte. Kezdetben megyei hivatalokat töltött be, majd 1840-ben a megye követe lett. Az Országgyűlésben az ellenzékhez csatlakozott. A szabadságharcban fontos szerepet játszott, Kossuthnak egyik legelkeszebb híve volt. Amikor Windischgrätz a fővároshoz közeledett, Kossuth Bónis Sámuelre bízta meg a Magyar Szent Koronának Budáról való elszállításával.

A nagyfaluiak igen büszkéek arra, hogy – a legenda szerint – a Magyar Szent Korona szállítása közben – állítólag – egy napig Nagyfaluban volt elrejtve. Bónis igazságügyi államtitkársága után Görgei táborában kormánybiztos lett. A fegyverletétel után sokáig bujdosott, majd elfogták és 10 évi várbörtönre ítélték. 1856-ban szabadult. Kiszabadulása után, a 60-as évek politikai életében, ismét tevékenyen részt vett, 1869-ben kúriai bírónak nevezték ki. A Szent István érdemrend tulajdonosa volt.³⁰ (Rend Kiskeresztése)

Nagyfaluba másik nagy szülötte, Bónis Barnabás, Sámuel testvére, 1814-ben született. Előbb alispánja, majd 1877–1881 között főispánja volt Szabolcs vármegyének.

Bónis György abaúji ága (lásd VII., VIII. tábla) átszármazott Borsod vármegyébe, Szalonka községben, így ez már egy külön történet.

Az abaúji ágról szeretnék még néhány kutatási eredményt ismertetni. Bónis György (az abaúji ág megalapítója) unokája, Bónis Erzsébet (lásd VII. táblán) (I.) ragyolczi Csoma Sámuel felesége volt. Az ő fiuk, (II.) Csoma Sámuel vette feleségül csáthi Gábrit Zsuzsannát, Gibárt községből (Abaúj vármegye). Az ő két fiuk István és József. István a rásonyi birtokot örökölte mint elsőszülött fiú. Miklósvári Miklós Máriát vette feleségül. Nevezettnek Nagyfaluba határában Virányos Pusztán volt birtoka és kúriája.

József bernáthfalvi Benáth Margitot, Beráth Simon és csabacsüdi Dókus Mária lányát vette feleségül Vaján községből (Ung vármegye). Csoma József, a tudós Abaújdevecserben élt és alkotott. Igen, de hogyan jutott Abaújdevecser birtokába? Gábrit Zsuzsanna örökrésze Abaújdevecser volt. Bónis Erzsébet nagyfalui nagyanyai örökrészét képezte a Nagyfaluban lévő birtok rész is.

Igen ám, de (II.) Csoma Sámuel halálakor az osztásnál a Gábrit örökség egy része Istváné lett, mint fiatalabb fiúra a nagyfalui örökrész Józsefnek jutott volna. Csoma József viszont nem kívánt Abaújból elmenni, így aztán cserélt Istvánnal. Istváné lett Nagyfaluba, Józsefé pedig a teljes Devecser. Ez Csoma Istvánnak jól jött, hiszen a virányos-pusztai Miklós

örökséggel össze lehetett csatolni a Bónis örökséget Nagyfaluban, Józsefé pedig a teljes abaújdevecseri örökrész lett. Mi pedig hálásak vagyunk a múlt történéseinek, ugyanis így Abaúj nyert egy tudóst, akire

büszke lehet, de büszkék igen büszkék vagyunk vértanúnkra, Bónis Ferencre is, aki a hazáért áldozta életét. Áldassék a neve érte.

Evva Margit

JEGYZETEK

¹ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) Bónis család – P 63 1. cs. évr.

² Ragyolczi *Csoma József*: Abaúj-Torna vármegye Nemesi családjai. Kassa 1897. (a továbbiakban: Csoma: i. m.) 111–112 „Bónis család”.

³ Uo.

⁴ Uo.

⁵ MOL P 63 1. cs. évr. utolsó folio.

⁶ Uo.

⁷ MOL P 63 2. cs. évr. 1–3. f.

⁸ MOL P 63 3. cs. évr. 24–29. f.

⁹ MOL P 63 2. cs. évr. 2–15. f.

¹⁰ Lásd leszármazási táblák.

¹¹ Csoma: i. m. 112.

¹² Uo.

¹³ *Szabó Lajos*: Kassai Kálvinista Krónika 1644–1944. Kassa, 1944. 58.

¹⁴ MOL P 63 3. cs. évr. 8–19. f.

¹⁵ Csoma: i. m. 112.

¹⁶ MOL R 63 3. cs. évr. 2–3. f.

¹⁷ Uo. 29. f.

¹⁸ Uo. III. k.

¹⁹ Csoma: i. m. 628.

²⁰ Csoma: i. m. 627–629.

²¹ Leszármazási táblázatok

²² Tiszanagyfalui kép

²³ Tiszanagyfalu története, önkormányzati kiadványként 2003-ban jelent meg: A község turizmus fejlesztési terve. 2003. Tiszanagyfalu címmel.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

²⁶ *Borovszky Samu*: Szabolcs vármegye 1910. „községek leírása: Nagyfalu”, továbbá *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára. 1851. Nagyfalu.

²⁷ Leszármazási tábla

²⁸ Csoma: i. m. 115.

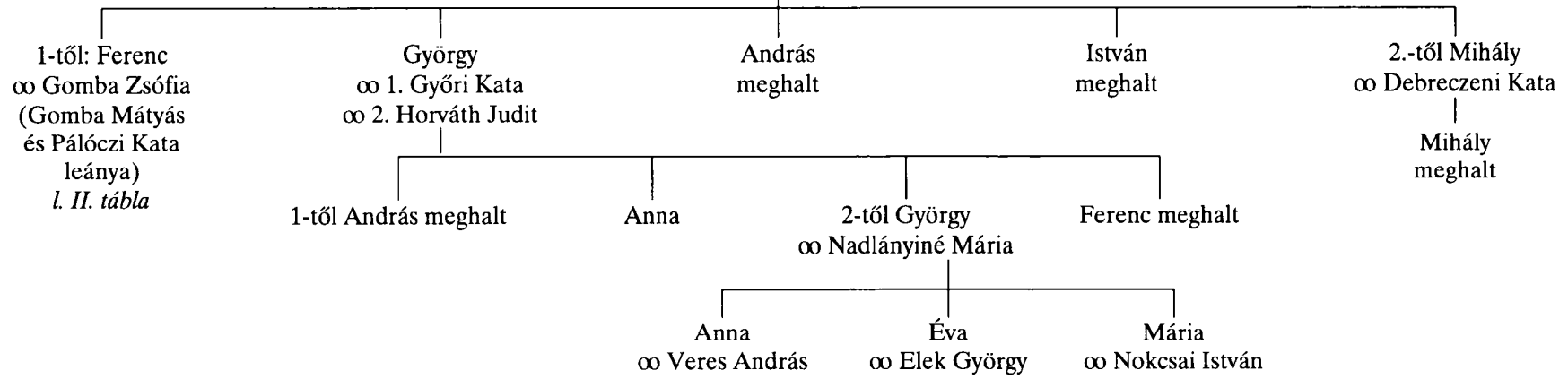
²⁹ Rásony, Református anyakönyv. MOL. Filmtár Ref. X. 2901. A 1445.

³⁰ Csoma: i. m. 118., továbbá Szabolcs–Szatmár–Bereg megye kiadványai. II. Közlemények 22. Szabolcs vármegye 1848–1849-ben. Forrásokból válogatta és szerkesztette *László Géza*. Nyíregyháza, 2000.: Bónis Sámuel beszédei.

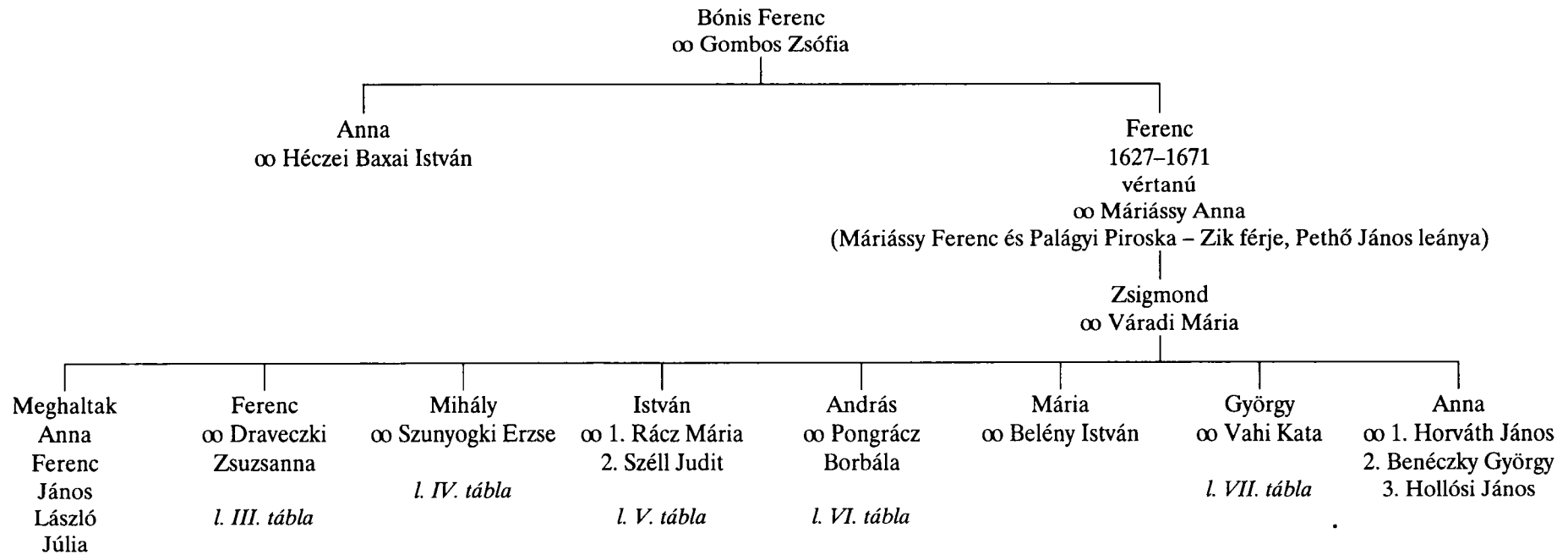
I. tábla

György
1615

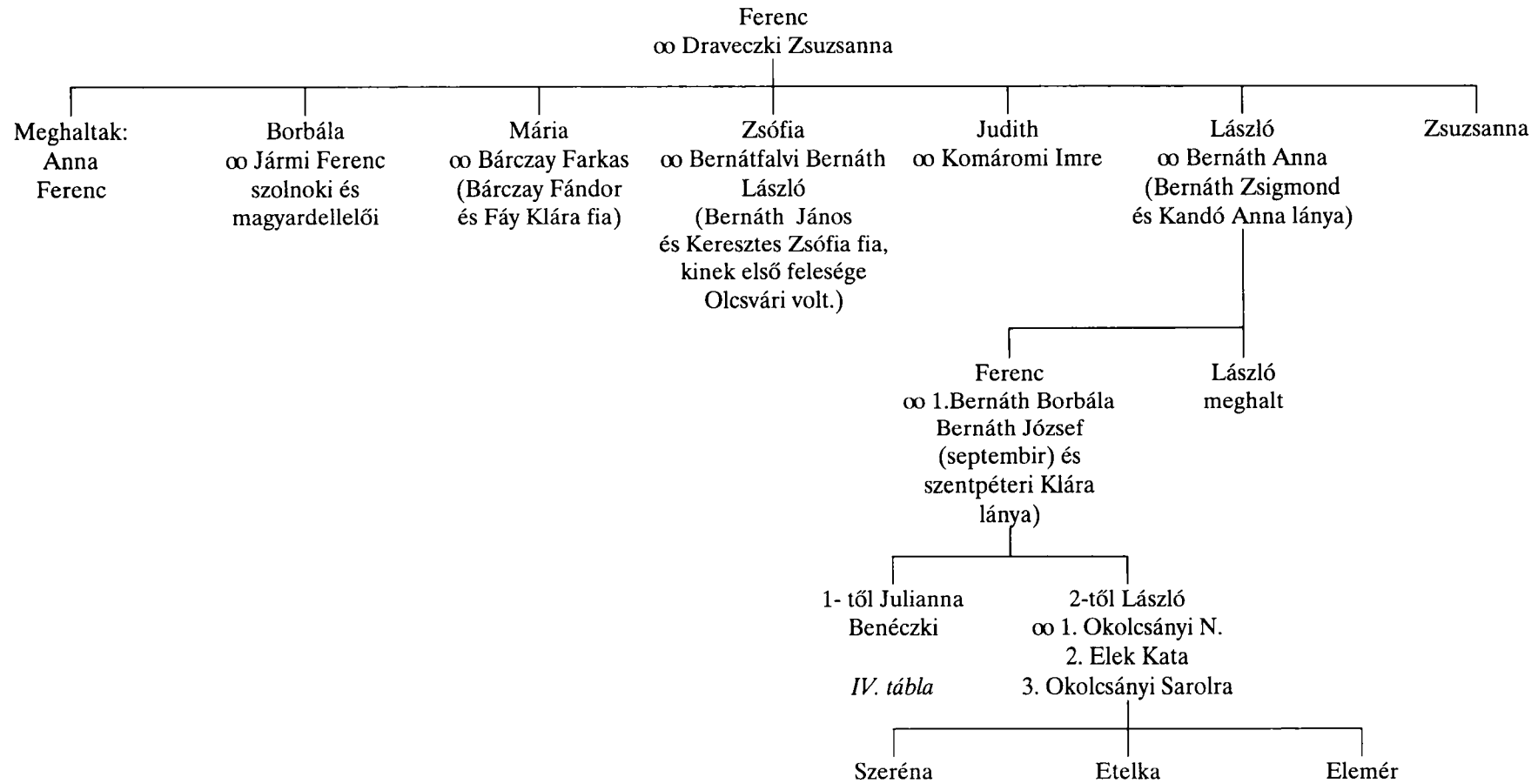
1. Beregszászi Lantos Zsófia
2. Somodi Anna

II. tábla

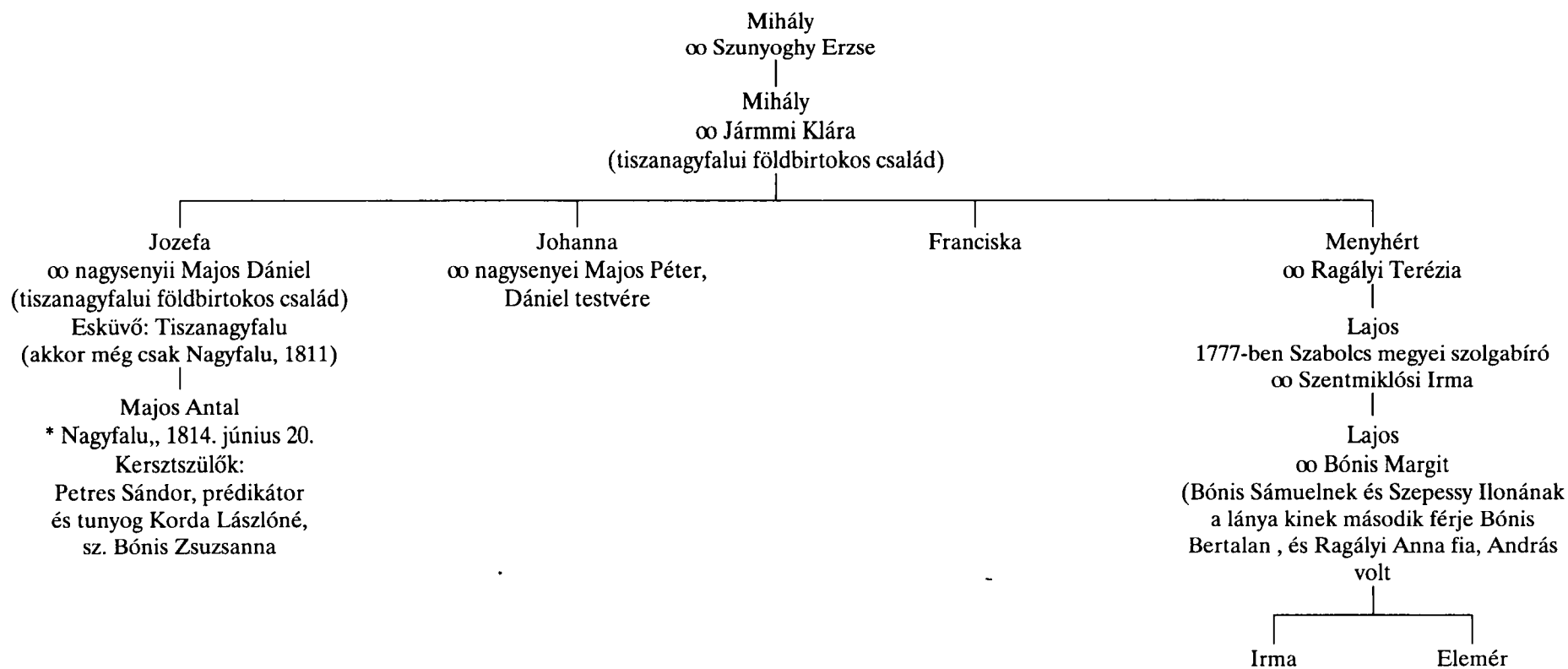

III. tábla

(1897 után adat nincs)

IV. tábla

V. tábla

István
 oo 1. Borosjenői Rácz Mária
 oo 2. Széll Judir

László
 oo Losonczi Teréz

Krisztina
 oo Sebes Ferenc

Klára
 oo Madarrasi Sándor

Zsuzsanna
 * 1782 Nagyfalu
 Ksz. Mányai József
 és Patay Erzsébet
 oo Vetéssi Ferenc

Sára
 oo Péli Nagy István

József
 * 1790. február 18.
 Nagyfalu

Sámuel
 * 1780 április 16.
 Nagyfalu
 Ksz. Patay Sámuel, és menyé,
 Patay Józsefné Fáy Borbála
 oo Dániel Borbála

Teréz,
 *1802. Dec. 5.
 Nagyfalu
 Ksz. Losonczi Károly
 Ragályi Judit
 oo Lónyai László

Mária,
 *1804. február 16.
 Nagyfalu
 Ksz. Békási János
 Vatai Mária
 oo Máriássy István

Borbála,
 * 1806. december 6.
 Nagyfalu
 Ksz. Bónis István
 i. VI. tábla,
 és felesége:
 Máriássy Erzsébet
 meghalt

Rozália-Borbála
 meghalt

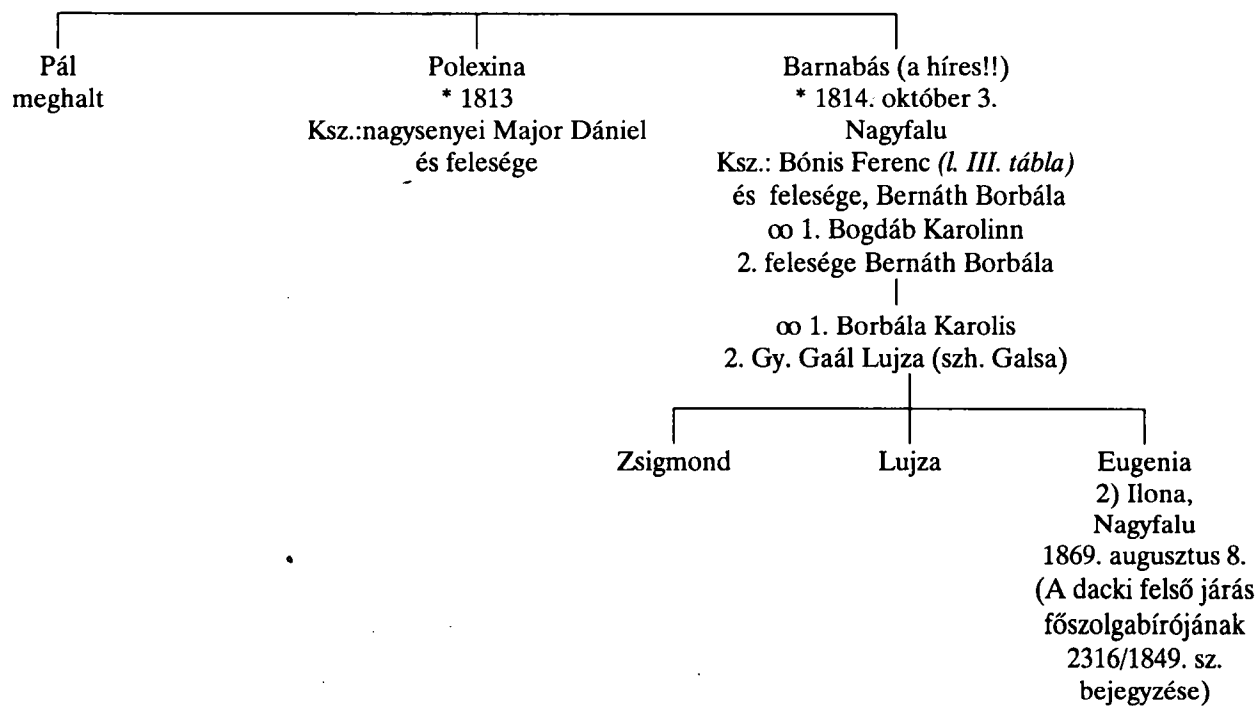
Karola
 *1808. január 3.
 Nagyfalu
 kaps.: Bárczay István
 oo Bernath Gedeon
 és Boronkai Márics fia)

Sámuel (a nagy!!)
 * 1810. szeptember 28
 Nagyfalu
 oo Darvas Erzsébet
 † 1879

l.. 5/c folytatás

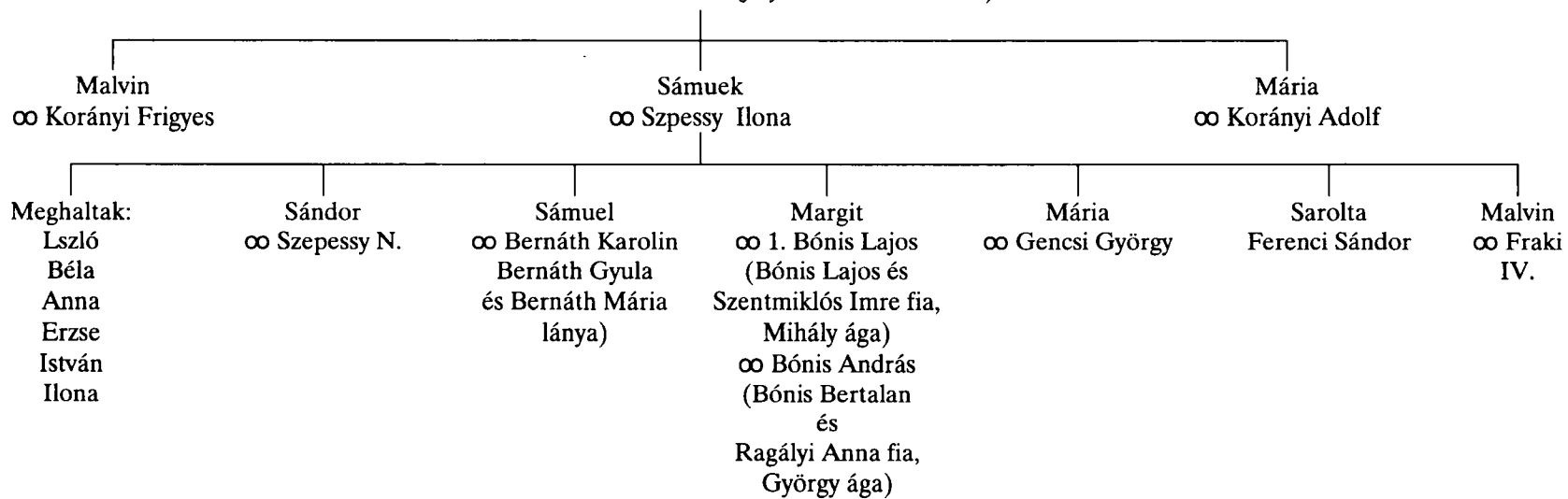
Az V. tábla folytatása

Bónis Sámuel és Dániel Borbála gyerekeinek fooytatása

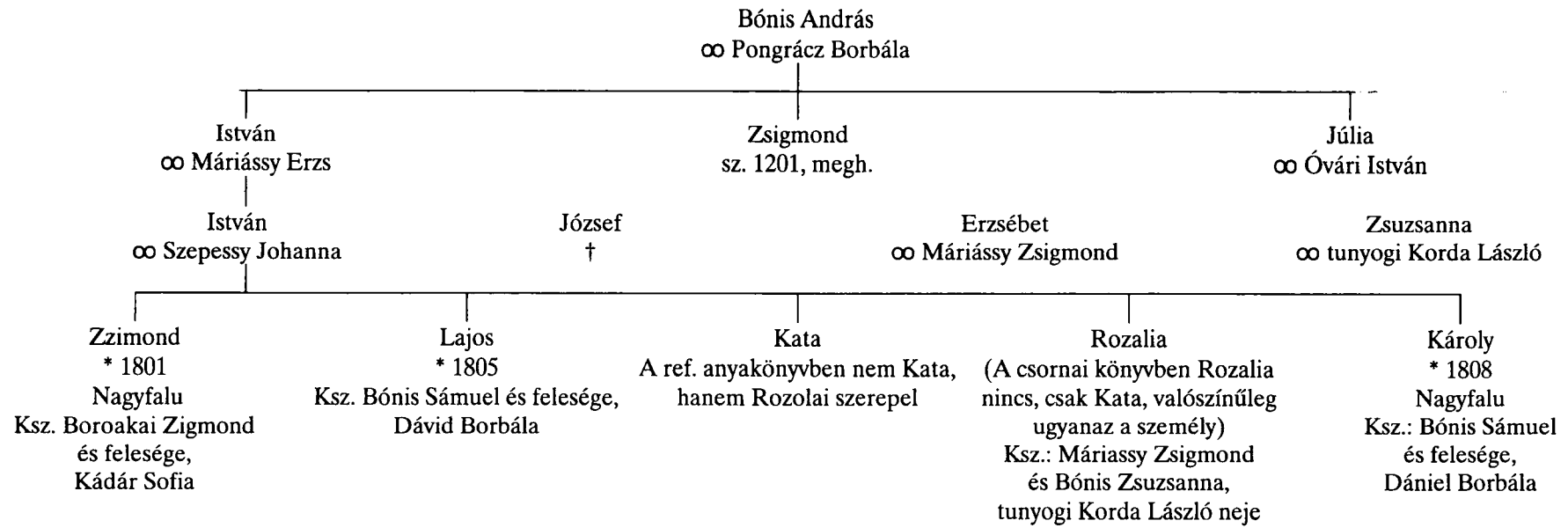

V. tábla folytatása

Bónis Sámuel és Darvas Erzse (folytatás az 5/a oldalról)

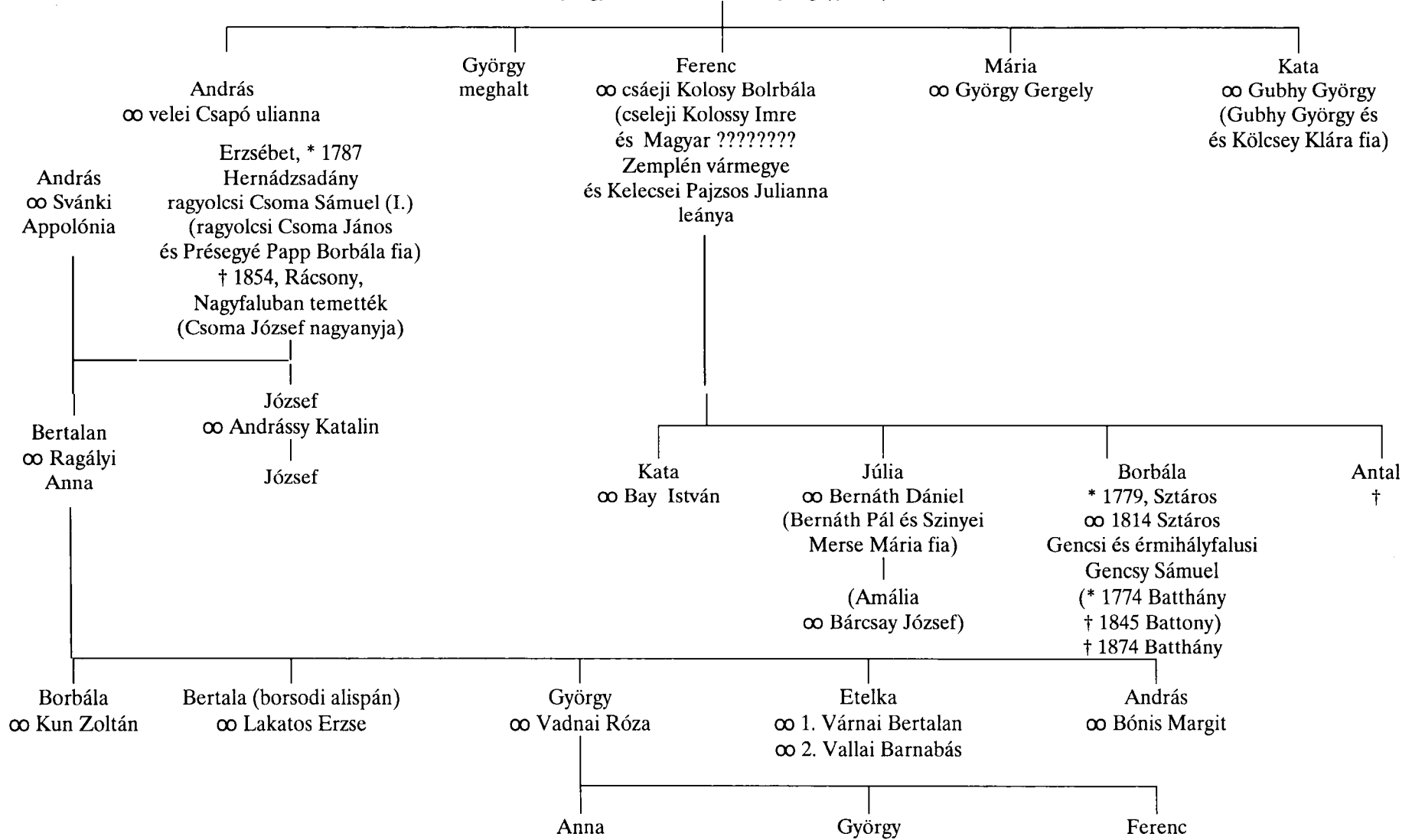

VI. tábla

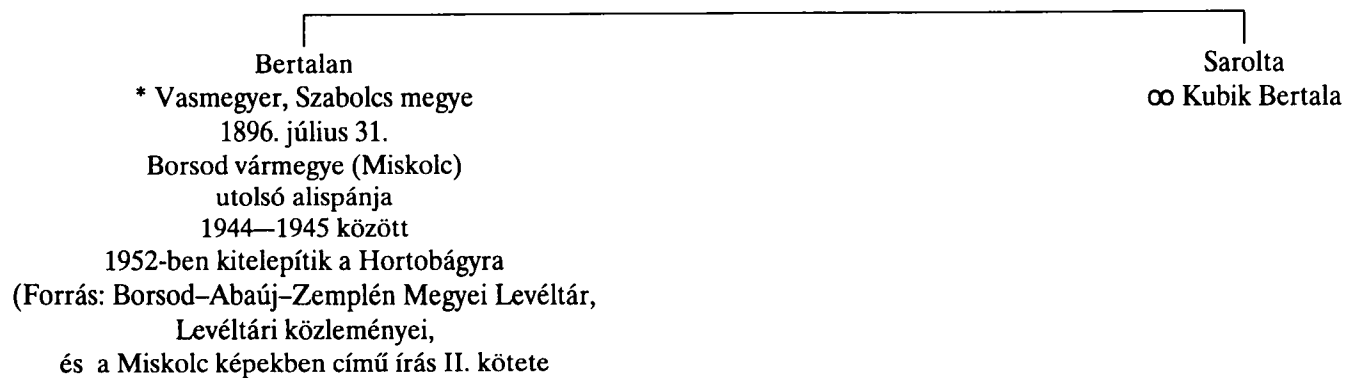
VII. tábla

Bónis György és Wahi Kata abanyi ág ((Vahi) Szkároa

VII. tábla

Bónis András 1879 Szalonna, (1925-től Borod vármegye alispánja)

Az 1897. évi állapot

IX. tábla

A Váradi család leszármazása

Nemesség: II. Ferdinánd, 1625., Bécs, febr. 1.

Kihirdetve Garadnán 1625.

Címer: Kékben zöld hármashalom, rajta páncélos kar könyököl, markában görbe szablját tartva, melyre török fő van tűzve.

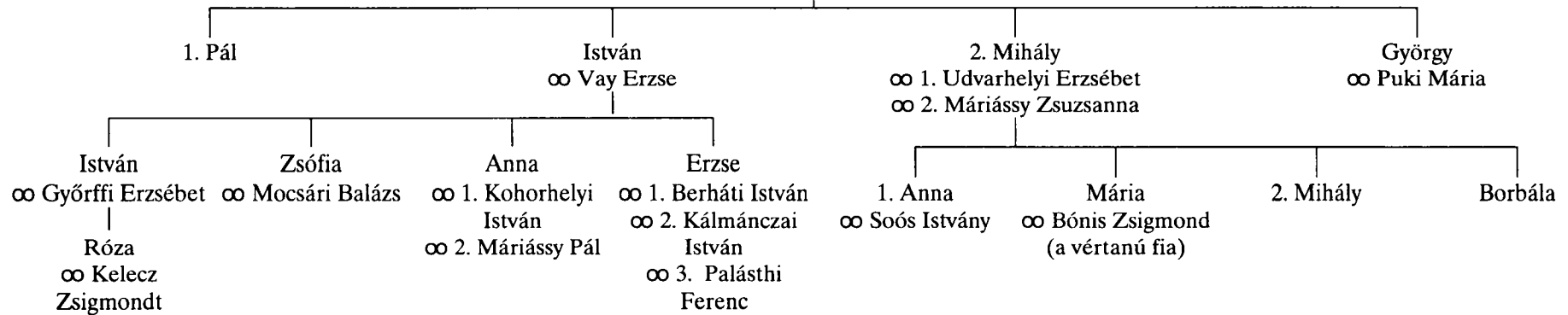
Sisakdísz: ugyancsak

Takarók: Kék–arany, veres–ezüst

Pál (címerszerző)

∞ 1. Mélda Zsófia

∞ 2. Mezőszegedi Anna

X. tábla

Vakl/Wakl család

Címerszerző: Wakl Sámuel

Kassay-Eperjesi család

Nemesség: I. Leopold, Bécs, 1692. február 14.

Kihirdetése Kassán, 1683. február 9.

Címer: Kék pajzsban, zöld halmon arany griff
Sisakdísz: növekvő fehér ruhás angyal, veres övvel,
jobbjaiban pallos, baljában mérleg
Takarók: Kék—arany, sveres—ezüst

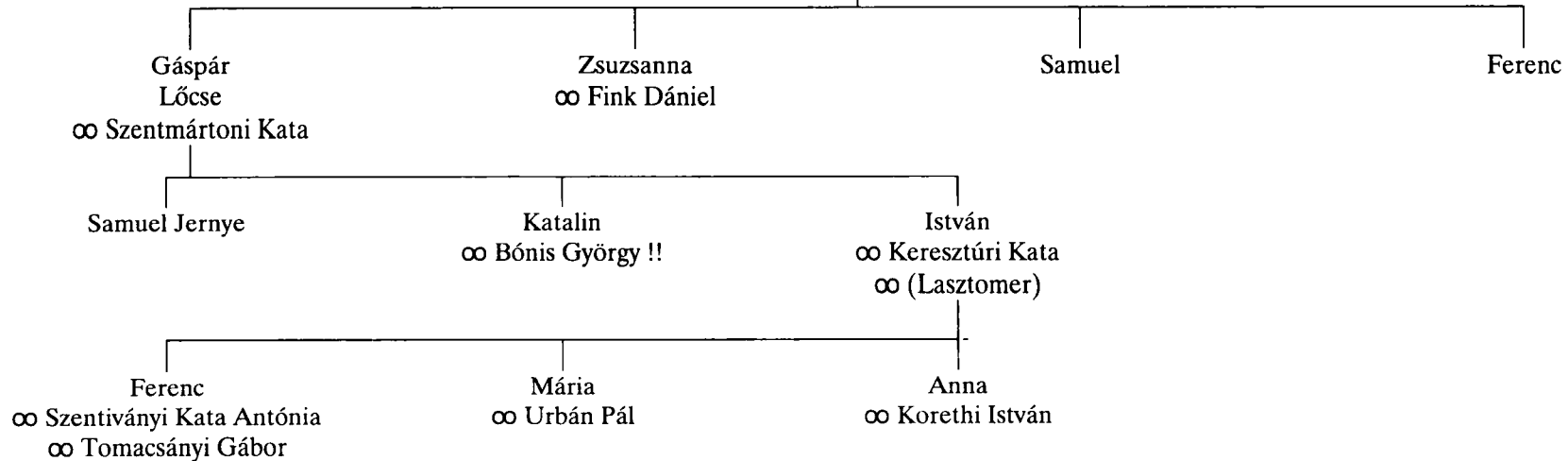
Wakl Sámuel, Eperjesen

∞ 1. Szécsi Zsuzsanna

∞ 2. Szepsi Sára

A család abaúji és zempléni ága
a XVIII. században kihalt

Kihirdetés hiteles másolata:
Abaúji Levéltár, nemesi iratok 646.
Kiadva: Siebmacher 477. b.
Csorna: Abaúj-Tóra v..
nemesi családjai 626–27

A KÖZSÉGI CÍMEREK MÚLTJA ÉS JELENE¹

A községi (falusi) pecsétek a 16. századtól 1898-ig

A címerben használt község megnevezést természetesen nem a mai fogalomra leszűkítve használjuk, hanem mindazokra a településekre értjük, amelyek nem érték el a városi rangot. A 15. század végétől, az első falusi pecsétek megjelenésétől eltelt 500 év alatt, számtalan közigazgatási reformot és átszervezést hajtottak végre, amely az egyes települések jogállását, igazgatási szerepét megváltoztatta.

A 15. század végétől, az első falusi pecsétek létrejöttének alapját az ún. fogott bírák helyébe lépő választott bírák megjelenése adta. A pecsétek spontán alakultak ki, feltehetően a városi pecséthasználat hatására. Semmilyen közigazgatási kényszer nem hatott a falusi pecsétek használatának irányába, sőt – akár a magánpecsétek – nem is váltak 1945-ig, használatuk betiltásáig, közhitelű pecsétté, megmaradtak a falusi közösségek bíróinak, majd jegyzőinek aláírását megerősítő eszköznek.

Szórványos emlékek maradtak csak fenn e pecsét-használatról a 15. század végéről. A 16. századból is csak néhány pecsét töredék ismert, és semmilyen forrás nem utal arra, hogy a falvakban ez időben rendszeres pecséthasználat alakult volna ki. Talán ezért is érdemel kiemelt figyelmet egy-egy ránk maradt pecsét nyomát, mint például Vámos falu 1586-os, magyar köriratú pecsétje.

Az első száz év gyakorlatáról csak annyi állapítható meg, hogy ebben a korban még igen csekély azoknak a falvaknak a száma, ahol a földesúrhoz vagy az egyházhoz eljuttatott iratokat – elsősorban panaszleveleket – a település pecsétjével látták el. A falu belső életével összefüggő pecsétes irat ebből az időszakból nem maradt ránk. A korai írásos emlékek és pecsét nyomók pusztulásának oka elsősorban a török megszállás, majd a tizenöt éves háború (1593–1606) volt, de szerepet játszott ebben az is, hogy a falu és a falusi lakosság nem tulajdonított ezeknek olyan értéket, hogy különösebb gonddal igyekezett volna azokat megőrizni.

A 17. század közepére a feldúlt területek részben visszatelepülés, részben betelepülés révén újra bené-

pesedtek, és az újjászerveződő közösségek bírói szervezetei ismét megkezdték hivatali tevékenységüket, amelyhez a fejlettebb közösségek pecsétet készítettek. A 17. század második felétől a század végéig számos újjászervezett, illetve újratelepült falu pecsét-használatának emléke maradt fenn. Ezekre a pecsétnyomókra az jellemző, hogy körirata tartalmazza készítésének évszámát.

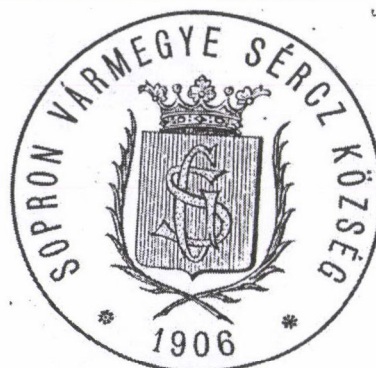
A béke azonban rövidnek bizonyult, előbb a törökellenes felszabadító háború (1689-ig) ismét csataterré változtatta az országot. Azokon a területeken, amelyeket ezek a hadiesemények kevésbé érintettek, a Rákóczi-szabadságharc csatái okoztak hatalmas károkat. Természetesen a hadiesemények nemcsak, s nem is elsősorban az iratpusztulást okozták, hanem szétzilálták a falvak belső igazgatását, a közösségi életet tették lehetetlenné. A lakosság szerencsésebb esetben elmenekült a falvakból, mint ahogyan azt a török uralom alatt tette, azonban a török uralmat átvesztelt lakosság a felszabadító háborúk és a szabadságharc során megtizedelődött, a hadiesemények egész falvak pusztulásához is vezettek.

A 17–18. század fordulóján – egy évszázadon belül immár másodszor – megindult az elnéptelenedett falvakba, esetenként a megcsappant lakosságú városokba, illetve a török idők előtt is gyéren vagy egyáltalán nem lakott területekre a Habsburg-birodalom különböző tartományaiából, valamint a német fejedelemségekből a csoportos át- és betelepítés. Az újjászerveződő vagy újonnan szerveződő települések első feladatai közé tartozott a bírói szervezet kialakítása, ami ekkor már egyet jelentett a helyi pecsét elkészítésével. A pecsétnyomót a bíró, később a jegyző őrizte.

A pecsétnyomók sorsa igen változatosan alakult, sokszor kellett újat készíteni. Ennek számtalan szubjektív és objektív oka volt. A minőségileg gyengébb kivitelű pecsétnyomók gyorsan megkoptak, ábrájuk kivehetetlenné vált, a ritkán használt pecsétnyomók sok esetben elveszett, tévedésből a szemétkébe került. Az sem tekinthető kivételesnek, hogyha jobb minőségű anyagból készült a pecsétnyomó, akkor azért ment tönkre, mert a bíró háztartásában diótörőként, eseten-

1. ábra

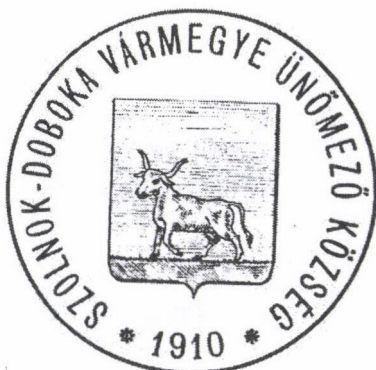
5. ábra

2. ábra

6. ábra

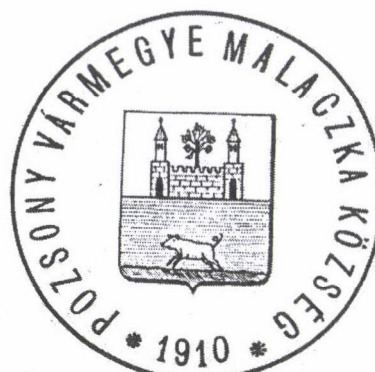
3. ábra

7. ábra

4. ábra

8. ábra

ként kalapácsként is szolgált. Új pecsétnyomó készítésére a személyes becsvágy is sokszor adott okot. Esetenként az új bíró készíttetett a köriratban személyét megörökítő pecsétnyomót, máskor a falu tehetősebb tagja kívánt ezzel a tettevel emléket állítani magának. Mindez azt jelenti, hogy a községi pecséthasználat általában változó képi megfogalmazást mutat, és csak ritka kivételt jelent, ha viszonylag állandó pecséthasználat alakult ki egy-egy településen a 19. század közepe előtt. Mindez azért történhetett meg, mert a tárgyalt időszakban – mint említettem – a *falusi, községi pecsétnek nem volt jogbiztosító ereje*, annak használata a közösség belső ügye volt, a közösségtől függött, hogy választott jelképéhez ragaszkodott-e, vagy pecsétábrája közömbös volt számára.

A megyei és városi címeres pecsétekkel párhuzamosan, az 1836. évi 3. tc. értelmében a községi pecsétek köriratát is magyar nyelvűre cserélték. Ez a folyamat 1848 előtt mindenütt lezárult. A szabadságharc alatt több település új pecsétnyomót készíttetett a szabadságot megörökítő körirattal, de ezek a települések 1850-től természetesen ismét új pecsétnyomót használtak. Az abszolutizmus idején (1850–1860) nem tiltották be a községi egyéni pecsétek használatát, ahogyan azt a megyék és városok esetében az adminisztráció megtette, mégis egy-egy település, mint például Hévíz vagy Törökbálint, német köriratú, kétféjú sast, mellén az osztrák címet ábrázoló pecsétet kapott.

A pecséthasználat alakulása 1898-tól

A községi pecséthasználatban a 19. század második felében rohamosan terjedő gumibélyegző használata jelentette az első visszafejlődést, majd a körjegyzőségek megszervezése (1873) szerepüket jelentősen háttérbe szorította. Ezzel a közigazgatási háttérrel kezdte meg tevékenységét a pecséteket is felülvizsgáló Országos Községi Törzskönyvbizottság.

A községek 19. század végéig terjedő pecséthasználatát elemezve megállapítható, hogy állandó címeres pecsét a községek alig több mint 10%-ában alakult ki, a pecsétek többsége folyamatos változáson ment át, és nem lépett túl az egyszerű jelkép szerepéről, ha egyáltalán szerepeltettek rajta ábrát, és nem csupán a falu nevét tüntették fel. A viszonylagos állandóságot és ábrát mutató pecséteken általában a mezőgazdaság jelképeit szerepeltették. Leggyakoribb az eke, az ekevas, a csoroszlya, a gereblye vagy valamilyen mezőgazdasági termék: szőlő, búza, esetleg fa, bokor vagy ezek termése. (1. ábra)² A foglalkozási motívumok túlsúlya mellett – ide értve a bányászatot is – a heraldika teljes motívumvilágát felsorakoztatják, hasonlóan a nemesi címerekhez. A motívumválasztásnál szerepet játszott esetenként az egyházi vagy világi földbirtokosra való utalás igénye, de a városi címerekhez hasonlóan jellegzetes épület és templom ábrázolására is sor került. A beszélő címe-

rek sem ritkák, mint például Háromfa 19. századi címerében a három fa (2. ábra), vagy Ünőmező (3. ábra), Kővágófüred (4. ábra) és Kígyós címerábrája (5. ábra). Az engedélyezett községi pecsétek egy ritka, a beszélő címerek csoportjába tartozó típusa Magyarországon az, amikor a település nevének betűje (betűi) képezik a címerábrát, mint Sérc község esetében (6. ábra). A beszélő címermotívum választás időnként öniróniát is kifejez, mint Malacka község vagy Szerelmes község címerének alábbi pajzsbeli ábrája. (7–8. ábra)

Községi címereink többsége nem pajzsba foglalt képként jelent meg. A kör alakú pecsétnyomó, amelyen a körirat adta a rajta elhelyezett kép keretét, nem igényelte a pajzsba foglalást. Erre azért sem volt szükség, mert a települések a pecséten kívül nem használták választott jelképüket.

Csak a 19. század hozta meg azt az igényt, hogy a közigazgatás alsóbb szintű közösségei jelvényüket a pecsétől függetlenül is használják. Ennek társadalmi oka az, hogy a jogilag alárendelt falusi közösségek számára 1848 előtt a pecsétől független címerhasználat nem volt lehetséges. A polgári társadalom jogegyenlősége hozta meg számukra ennek elvi lehetőségét, a körjegyzőségek megszervezése azonban elzárta az utat a községi pecsétek autentikus (közhiteली) pecsétté válása előtt. Megjegyzendő, hogy a körjegyzők általában feliratos gumibélyegzőt használtak.

A 19. század közepétől rohamosan fejlődő vasúti és postahálózat, illetve a polgári közigazgatás kiépülése felszínre hozta a magyar helységnevek országos szintű egyeztetésének és nyilvántartásának szükségességét. Addig a megyék tartották nyilván a helységneveket abban a formában, ahogyan azt a települések használták. A történelmi fejlődés során e nevek igen sokszínűen alakultak, írásmódjuk (helyesírásuk) változatos, esetenként bizonytalan volt. A jegyzékelés jelentős előkészítő munkát igényelt, szükség volt arra, hogy a jegyzékbe vételt a nevek felülvizsgálata, egységes helyesírás szerinti meghatározása, az azonos helységnevek megszüntetése és a név nélküli települések névadása előzze meg. Erre a feladatra országos hatáskörű szervezetet kellett létrehozni, amely rendelkezik azokkal a jogosítványokkal, amelyek a helynevek megváltoztatásához szükségesek. A négyéves előkészítő munka eredményeként az 1898. évi IV. törvénycikkkel lépett életbe az Országos Községi Törzskönyvbizottság működéséről szóló törvény. A Bizottság jogköre a községek és a rendezett tanácsú városok név- és pecséthasználatának módosítására terjedt ki. A törvényben meghatározott feladatkör értelmében a jegyzékbe foglaláshoz megszerkesztett Országos Törzskönyvbe bevezetésre került többek között a hivatalos név és a *pecsétnyomat*. Témánk szempontjából említést kell még tenni arról a határozati pontról, amely kimondja, hogy a helységnévtáblák, pecsétnyomók, bélyegzők egységesítésére akkor kerül sor, ha már a megyei adatok rendezettek. Azaz

a Bizottság először bekérte a települések használatban lévő pecsétjének lenyomatát, és egy-egy megye helységneveinek kialakítása után kerülhetett sor a pecsétek felülvizsgálatára, szakmai ellenőrzésére, majd használatának engedélyezésére. A feldolgozó munka igen lassan haladt. A Bizottság 1923-ban összegezte addigi tevékenységét, amely szerint 59 megye törzskönyvi bejegyzése készült el. A Bizottság a továbbiakban kisebb névváltoztatási ügyekben döntött. Működését az 1954. évi 9. sz. törvényerejű rendelet szüntette meg, beolvastva tevékenységi körét a Központi Statisztikai Hivatal feladatkörébe.

A Bizottság alapfeladatai közé tartozott tehát a települések pecsétjeinek ellenőrzése, felülvizsgálata. Erre az alapot az szolgáltatta, hogy a helységnevek ellenőrzése után, a megyei jegyzék elkészítése számos település nevének megváltoztatásához vezetett, így szükségessé vált új pecsétnyomó készítése. A Bizottság javaslatára, annak költségvetési keretéből, egységes formában készítették el az új pecsétnyomókat. A pecsétnyomók sárgarézből készültek, egységes felirattal és rajzzal.

A címertervet, amely esetenként a település korábban használt címerével volt azonos, az engedélyezés és kivitelezés előtt az Országos Levéltár szakmai bírálatának vetették alá. Az első elkészült pecsétnyomókat 1901-ben vette át a Bizottság, és adta tovább az adott településnek. 1906-ban az új pecsétnyomó használatba vételének biztosítása érdekében a belügyminiszter rendeletben (8641/1906. BM. körrendelet) kötelezte a megyéket egy, az új bélyegzők lenyomatát tartalmazó gyűjtemény összeállítására, őrzésére, és annak alapján a pecséthasználat ellenőrzésére.

A falvak, illetve községek 1945-ig terjedő pecsét-használatának gyakorlatát összegezve megállapíthatjuk, hogy a 18. századig esetleges bírói pecséthasználattal találkozunk, jelentősebb mértékben ezek használata csak a 18. század második felében indult meg. A használt pecsétek többségében csak a település nevét, esetleg a pecsét készítésének dátumát vésették, kerettel övezve a pecsétnyomót. Több olyan pecsétnyomat is ismert, ahol a körirat a pecsét készítőjének nevét is feltüntette. A falusi pecsétek kisebb hányada mutat ábrát, de ezek sem mind állandósult jelképek. A 18. századtól néhány pecsét címeres pecsétalakult, a többség azonban megmaradt pajzs nélküli ábraként, és ezeknél csak a 19. században indult meg a címerré válás folyamata. Ezt a folyamatot törte meg a Törzskönyvbizottság tevékenysége azzal, hogy csak a nagyobb lélekszámú és hosszabb pecsét-használati gyakorlattal rendelkező települések számára engedélyezte a címeres pecsét használatát, minden más esetben feliratos gumibélyegző készítését írta elő. Ezt a rendelkezést a falvak egy része sérelmesnek találta, és továbbra is régi pecsétjét használta. 1945-ig a fentebb leírt pecséthasználati jogosultság nem változott. Az egész időszakra jellemző azonban,

hogy a falusi pecsétek – ábrájuktól és használatuk engedélyezésétől függetlenül – nem váltak közhitelűvé.

A címerhasználatról szóló 1947. évi IV. törvény csak a családi címerhasználat tilalmát mondta ki, a kommunális címerek használatáról nem tesz említést. A tanácsokról szóló törvény (1950) a közigazgatás minden szintjén az államcímert ábrázoló pecsét használatát rendelte el, mint a közhitelű pecsét ábráját. Az, hogy a kommunális címerekre vonatkozóan nem született tiltó rendelkezés az oka és jogalapja annak, hogy a megyei és városi címerhasználatot szabályozó 1974-es minisztertanácsi határozat a már használatban lévő (maradt) címerekről is rendelkezik, amelyeket az 1960-as évek második felétől egyre több helyen vettek elő, és a közösségi élet különböző szintjein használtak. Ezzel az addigra spontán feléledt címerhasználatot elfogadva és a használat jogosságát elismerve annak terét szigorúan körülhatárolja, valamint a használni kívánt címerek engedélyeztetési eljárás alá vonásával a címereken megjelenő motívumok feletti felügyeletet biztosítja magának az állam.

Az 1974-es rendelkezés annyiban jelentett tehát újat, hogy ha korlátozott keretek között is, de engedélyezte a megyék és városok, kivételes esetben a nagyközségek részére a címer, továbbá a zászló használatát azzal a megkötéssel, hogy az államcímert használatát nem helyettesítheti, azaz a közigazgatás semmilyen szintjén nem ismerték el hitelesítő szerepét. Az 1974 után kialakult címerhasználat tehát a heraldika nyelvén is kifejezte az állam centralista hatalmi struktúráját.

A rendelkezés a községi címerhasználatot nem érintette, mivel a községek címerhasználatára csak pecséten létezett a második világháború előtt, a címeres pecsét használatát pedig e rendelkezés nem módosította.

Az 1989-es rendszerváltás következetes végrehajtásához szükséges közigazgatási átszervezést a települési önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény tette lehetővé. E törvény 10. §-a c) pontja lakonikus rövidséggel a képviselő-testület át nem ruházható hatáskörébe utalta az önkormányzati jelképek meghatározását, használatának szabályozását. A törvénygyűjtőfogalomként említi a jelképeket. A törvényalkotó szándéka ezzel az volt, hogy a település a jelképek közé tartozó címer, zászló, lobogó és pecsét bármelyikét használhassa, de egyik használatára se legyen kötelezve, azaz a képviselő-testület döntésére bízta, használ-e jelképet, és ha igen a jelképek mely típusát.

A képviselőtestület a testületi ülésen többségi szavazással dönt a testület elé terjesztett címer elfogadásáról, de ezután a címerről alkotott rendelet elfogadásáról már kétharmados többséggel kell határozni. Az önkormányzati törvény egységes jogi alapra helyezte a közigazgatás különböző szintű önkormányzatainak címerhasználatát, és ezzel megteremtette a megye és a város mellett a községek közhitelű pecsét-

jét is. Ez idáig a települések közel kétharmada élt a címeralkotás jogával. (Néhány település az önkormányzati választások után újabb – és újabb – címert alkotott, de az új címerválasztásnak ritkán vannak heraldikai okai.)

A jelenleg érvényes jogszabály és annak végrehajtási utasítása nem tér ki a címerek nyilvántartására és szakmai ellenőrzésére. A nyilvántartás hiánya több problémát vet fel, többek között nem biztosítható a heraldika egyik alapkövetelménye, két azonos címer használatának kiküszöbölése. A törvény másik nagy hiányossága a szakmai – grafikai és heraldikai – ellenőrzés kötelezettségének megszüntetése. A szakmai ellenőrzés hiányából következően a ma érvényben lévő önkormányzati címereknek kb. 20%-a felel meg a heraldikai és grafikai követelményeknek. Ezen a téren nem lehet különbséget tenni városi vagy községi címerek között. Megkockáztatom az a megállapítást – valamennyi települési címer heraldikai elemzése alapján –, hogy százalékosan a községi címerek között található a több, heraldikailag helyesen megalkotott címer. (Ez esetben a heraldikai szabályok betartását kell kiemelni, mivel több községi önkormányzatnál anyagi okokra vezethető vissza a grafikai hibák kivétel.)

Az 1980-as évek óta számos heraldikai kiadvány jelent meg magyar nyelven, a külföldi szakirodalom is bőségesen áll rendelkezésre. Ez a szakirodalmi háttér és a szabad címerválasztás joga azonban nem

elegendő ahhoz, hogy csak szakmailag és esztétikailag megfelelő címerek szülessenek. Nem véletlen az, hogy Európában tőlünk nyugatra és keletre egyaránt súlyt helyeznek a címerek szakmai ellenőrzésére és nyilvántartására, mint ahogy ennek igénye már évekkel ezelőtt megszületett hazánkban is. Sajnos azonban az előkészítő munkálatok félbeszakadtak azzal, hogy a Magyar Heraldikai Bizottság az ellenőrző és nyilvántartó munka megszervezéséhez szükséges törvénymódosító javaslatát megfogalmazta.

Természetesen nem tartozik a 21. század legnagyobb kihívásai közé a települések – köztük az igen nagy számú község – címerének esztétikus és heraldikailag helyes megteremtése. De a gyakorlat – szerencsére – azt mutatja, hogy éppen a kisebb közösségek önszerveződése kibontakozóban van, s ennek egyik külső megnyilvánulása a címerek használatának igénye. A települések egyre több helyen szerepeltetik címerüket, de sajnos a legtöbb esetben a szép és helyes címerekhez szokott szemlélőben az első benyomás – hiszen a címer tulajdonosa jelképe – nem pozitív.

A Heraldikai és Genealógiai Társaságnak egyik feladata lenne, hogy az említett bizottsági munka folytatása érdekében minden szükséges lépést tegyen annak érdekében, hogy ne Magyarország legyen Európában az az ország, amelynek címereiről csak elítélő szakmai véleményt hallani.

Nyulásziné Straub Éva

JEGYZETEK

¹ A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság ülésén elhangzott vitaindító előadás (2005).

² A közölt illusztrációk eredetije a Magyar Országos Levéltár V 5 – BM által hitelesített pecsétek – sorozatában találhatóak.

ADATOK KÉT KISEBB MÁTÉSZALKAI CSALÁDRÓL – A SZÚCS (MÁSKÉNT KOTMAN), ÉS A PAP (MÁSKÉNT KISVÁRDAI) CSALÁD

I. Bevezetés – röviden a témaválasztásról

Családtörténetet írni két családról, egy tanulmány keretében, nem szokás. A témaválasztás oka és a két család sokban hasonló múltja azonban igazolhatja a szerzőt. A téma, jelen esetben, egy meghatározott rokonságkör feltáráshoz kötődik, amelyben mindketten (más mátészalkai és környékbeli családok mellett) tartozik. A kutatást ugyanakkor annak igénye nélkül folytattam, hogy pl. valamennyi mátészalkai család, vagy pláne az egykori Szatmár megyei családok történetét felkutassam (különösen az utóbbit csak kollektív munka formájában tartom elképzelhetőnek). A két család közvetlen rokonságban állt egymással, ahogyan az egy vidéki kistelepülésen, az azonos társadalmi helyzetű családok esetében szokásos. Emellett mindkét család tagjairól elmondhatjuk, hogy a 18. század folyamán kerültek a szatmári mezővárosba, ott a helyi közösség vezető egyéniségeivé váltak, majd a 19. század során ki is haltak. Nevük mára – mivel csak leányági leszármazóik maradtak – a feledés homályába vészett, legfeljebb a helytörténet vagy családtörténet művelői akadnak rájuk.

I. A kisvárdai Pap család

A nemesi kiváltságot Pap Ferenc érdemelte ki „vitézségével és hűségével” I. Lipót királytól. A nemeslevelet 1687. november 14-én Pozsonyban állították ki az ő, a felesége Juhász Borbála, valamint hat testvére, Pap István, János, Mihály, András, Katalin és Borbála nevére. Ők tehát a család első ismert tagjai. Az oklevél sajnos nem részletezi Ferenc érdemeit, s a családról sem árul el többet. A rá felvezetett záradék szerint Szabolcs megye közgyűlése előtt hirdették ki, Demecserben, még 1688. február 13-án.¹

A család címere az adományozó oklevél szerint: álló pajzs kék mezejében zöld halom, amelyen vörös ruhás kar nyugszik, markában három búzakalással. A pajzson nyitott sisak, azon leveles korona, amelyből a pajzsbeli kar emelkedik ki a három kalással. A pajzstakarók színe mindkét oldalon vörös és ezüst.

A kisvárdai Pap család eredeti neve a Pap, amelyhez a 18. század folyamán ragadt hozzá a kisvárdai név. A kisvárdai jelző valójában nem nemesi előnév, hanem olyan megkülönböztető jelző, amely származást (tehát nem birtokot) jelöl. A család egyes mátészalkai tagjai azt önállóan (azaz vezetéknevként) is használták. Egy kisvárdai családtagot ugyanakkor Szabó néven ismerünk.

Mint a család melléknevéből (Kisvárdai) és a kihirdetés helyéből látszik, a Papok eredeti lakhelye Szabolcs megye. Onnan a család két ága került Szatmárba, az egyik közülük előbb Jármiba, majd az azzal szomszédos Mátészalkára (később velük foglalkozom részletesebben), míg egy másik Nagykárolyba,² illetve úgy tűnik, Csengerbe is.³ Mások a jászkerületi Halasra, és Debrecen városába költöztek,⁴ míg a család több, nem említett tagja minden bizonnyal Szabolcsban maradt. Egyes források szerint Bereg és Közép-Szolnok vármegyékben is éltek kisvárdai Papok.⁵ A család egy ága Kisújszálláson jelenik meg a 19. században.⁶ A nem Mátészalkán élt különböző ágakról alig van információnk, s azokat is a család Szatmár megyében lefolytatott nemességigazolási eljárásainak dokumentumai tartalmazzák. Ezek az iratok elsősorban a nemességszerzőtől (valamely, az oklevélben említett személytől) való leszármazás igazolására térnek ki, s a többi elő családtagot is elhelyezik rokonsági kapcsolataiknak megfelelően, de csupán nevük említésével és lakhelyük feltüntetésével. Néhány további adat a szabolcsi családtagokra vonatkozik, hiszen a velük (mint a nemesség kihirdetésének helyén maradékkal) való rokonságtartás önmagában is bizonyítéka volt a nemesi származásnak.

Az első nemességi eljárásra 1749/52-ben került sor, amikor is az éppen Jármiban lakó Pap Józsefet, András fiát, Szabolcs megye hatósága elé utasította Szatmár megye közgyűlése (ami szokásos, ha a nemesség kihirdetése csak a másik megyében történt meg). Az eljárás során a nemesi oklevélen (vagy annak másolatán) kívül tanúk vallomását is felhasználták bizonyítékként.

Az első tanú – Szalay János, 1749-ben 60 éves, kisvárdai nemes – jól ismerte a néhai András fiát, Jó-

zsefet még akkor, amikor András litkei (a település mai neve Fényeslitke) prédikátor (református lelkész) volt és sokszor járt testvéréhez, a néhai Pap Mihályhoz Kisvárdára. Arra is emlékszik, hogy Pap Ferenc (aki a nemeslevelet „hozatta”), András és Mihály, akit Szabónak is hívtak (nyilván mestersége után), testvérek voltak, s hogy a nemeslevélben az ő nevük is szerepelt.

A második tanú – Clementis, másképp Gombkötő János 53 éves, 1749-ben Nagykállóban tartózkodó személy, mintegy 20 éve kisvárdai lakos – ugyancsak személyesen ismerte az említett három Pap testvért, s azt is tudta, hogy a Jármiban lakó József András, a volt litkei prédikátor fia. A család tagjaival a tanú „olly barátságban vólt, hogy csak nem egy söt és kenyeret ettek.”

Harmadikként Lakatos János, 72 esztendő anarcsi jobbágyot hallgatták meg, aki személyesen ismerte az igazolást kérő Józsefet, ismerte annak apját, a néhai Andrást és a nemeslevelet szerző Ferencet is. Noha a nemeslevelet nem látta és nem olvasta, de másoktól hallotta, hogy Pap Ferenc, András és a Szabónak hívott Mihály együtt szerepeltek benne, s tudta, hogy a család kisvárdai tagjai kétségtelen nemesek voltak.

A fenti bizonyítékok alapján Szabolcs megye közgyűlése 1751. február 7-én Nagykállóban elismerte Pap József nemességét, s arról bizonyáglevelet állított ki számára. A bizonyáglevélre hivatkozva Szatmár megye is (a Szatmárnémetiben, 1752. január 12-én tartott közgyűlésen) elfogadta őt kétségtelen nemesnek.⁷

1763-ban a nemességvizsgálati eljárások eredményét összegző jegyzőkönyvbe is felvették a családot. Ekkor egy egyszerű családfát is készítettek, amelyben a címerszerzők és akkor élő leszármazottaik szerepeltek.⁸ Egy 1766-os igazolás alkalmával minden iratot, s a már elkészített családfát is lemásolták, feltüntetve azon az akkor élő, de csak a Kisvárdáról más-hová települt családtagok lakhelyét.

A következő eljárásra 1773-ban került sor, amikor Pap József, András fia immár mátészalkai lakosként kért nemesi bizonyáglevelet. Ekkor is a korábbi bizonyítékokat használták fel.⁹ Egy másik család anyagából kiderül, hogy József írástudó ember volt, s korábban Sándor faluban is lakott egy ideig. Ezt tanúként vallotta 1785. augusztus 20-án, 66 esztendő korában.¹⁰

Pap József 1754-ben már Mátészalkán, az ottani egyházközség előljárójaként írta alá annak szabályzatát.¹¹ Kis Várdai Józsefként előljáró, azaz presbiter még 1766-ban, 1774-ben, 1777-ben és 1778-ban is. Fia – Kis Várdai Pap József – ugyancsak presbiter 1804-ben, 1813-ban, 1818-ban, illetve 1822-ben.¹² Pap József a város nemeseinek hadnagya 1782-ben, míg fia, az ifjabb József 1818-ban töltötte be ugyan-ezt a tisztelet.¹³

Az ifjabb Pap Józsefet 1797-ben felvették a nemes felkelők közé.¹⁴ A család tagjai közül 1809-ben, az in-

szurrekciós összeírás alkalmával ugyancsak őt, az akkor 59 esztendő Józsefet vették fel Mátészalkán, mint aki Bihar megyében – nyilván felesége, Mándy Mária révén – rendelkezett birtokkal. Két fia közül Józsefet említették név szerint, s utaltak még három lányára is. Az összeírás 1811-es aktualizálásakor feljegyezték azt, hogy a legifjabb József, s atyja is beteges volt.¹⁵

A megyei monográfia szerint Mátészalkán a család Kisvárdai néven birtokos volt a 18. század végén, sajnos erre vonatkozó levéltári vagy más szakirodalmi adatot magam nem találtam.¹⁶

A Mátészalkai Református Egyházközség anyakönyvei¹⁷ lehetőséget adnak arra, hogy a nemesi igazolások anyagát kiegészítve felvázoljam a család leszármazását (ld. alább a családfát!). Emellett számos egyéb (bár jórészt hiányos) információt is tartalmaznak. Ezek közül elsőként említendő meg, hogy az idősebb József gyermekei közül egyedül az ifjabb József maradt Mátészalkán, a többiek ismeretlen helyre kerültek. Az idősebb József felesége Mátészalkán halt meg, 1788-ban, 61 éves korában. Nevét az anyakönyv sem őrizte meg, ezért nem tüntettem fel a családfán. Az első névről is ismert asszony mándi Mándy Mária, az ifjabb József felesége volt. Az ő családjáról csak közvetett információk állnak rendelkezésre, minden bizonnyal a Mátészalkán lakó és birtokos Mándyokról van szó.¹⁸ Ugyancsak nem tüntettem fel az ifjabb József gyermekei közül azt a hatot, akik egészen kicsi gyermekkorukban haltak meg. Az utolsó nemzedék esetében a házastársakra is találtam adatokat, amiket már csak azért is fontosnak tartottam rögzíteni a családfán, mert az utolsó Papok legfontosabb adatai közül az anyakönyvek furcsa módon vagy csak a születési, vagy csak a temetési bejegyzéseket tartalmazzák, de azokat a házastársak adatai részben pótolni tudják. (A betöltött életkor megjelölését azonban nem tekinthetjük pontosnak, a helybeli lelkész ugyanis az idős személyek esetében feltűnően gyakran, nyilván szimbolikus értelemben alkalmazta a 66-os és a 77-es számot.)

II. A Szűcs, alias Kotman család

Kotman alias Szeőch Benedek és felesége, Nagy Erzsébet, testvére István és annak felesége, Szegi Ilona, illetve másik fivére Pál és annak felesége, Széchenyi Erzsébet 1649. május 3-án nyertek nemeslevelet III. Ferdinánd királytól. A család nemességét Heves megyében, 1651-ben hirdették ki.¹⁹ 1676. október 16-án Gyöngyösön, Heves megye közgyűlése előtt Benedek fia, István bemutatta a nemeslevél másolatát, s nemességét ezzel igazolta.²⁰ A család mátészalkai tagjai a nemességi iratokban egy ízben Kotmány, de többnyire Gotman, másképp Szűts, az anyakönyvekben Szűts, illetve Szűcs néven fordultak elő.²¹ János saját nevét 1821-ben Szűcsnek írta, ezért ezt a névváltozatot tekinthetjük autentikusnak.

1766-ban Gotman másképp Szűts György, István fia, igazolta a maga és István nevű fia nemességét, bemutatva a „Kotmány alias Szeőcs” Benedek és fivére, Pál által szerzett, 1649-es nemeslevelet.²² 1794-ben a Szűcs család tagjait több mátészalkai családdal együtt utasították nemességük igazolására.²³ A család ekkor egy 1719. február 8-i keltezésű, a hevesi közgyűlés által kiadott biznyságlevelet is felhasznált.

A család tehát hevesi eredetű. Azzal kapcsolatban azonban, hogy melyik tagja költözött Mátészalkára, a fennmaradt szatmári nemességigazolások nem adnak útbaigazítást, és Heves megye közgyűlési jegyzőkönyvei sem tartalmazzák a vonatkozó bejegyzést.²⁴

Szűcs György Mátészalka módosabb nemesei közé tartozott, hiszen birtoka alapján egyedül volt köteles kiállítani egy katonát 1802-ben. Az általa felszerelt katona egyébként nem volt más, mint kisebbik fia, János.²⁵ Az 1809-es inszurrekciós során Mátészalkán Szűcs Istvánt 45 évesen, a felkelésre alkalmas személyként vették fel, akinek ekkor három apró gyermeke volt, közülük egy fiú „nyomorék”. Öccsét, az akkor 36 éves Jánost is alkalmasnak nyilvánították, feljegyezve, hogy egy kislánya volt ekkor. A harmadik családfő Szűcs Klára, a néhai (adózó) Fodor Mihály özvegye volt.²⁶

A Szűcs család Mátészalka birtokosai között szerepel a 18. század végén.²⁷ Jánosnak egy birtokösszeírás szerint 1811-ben egy féltelke és két szőlője, Istvánnak csupán egy szellértelke volt a városban.²⁸

Szűcs György 1787-88-ban Mátészalka város nemesének hadnagya, János nevű fia 1831-ben töltötte be ugyanezt a tisztséget.²⁹ György 1788-ban az egyházközség algondnoka is, 1793-ban elöljáró, János pedig 1813-ban, 1829-ben, 1831-ben, 1836-ban és 1841-ben is presbiter, 1829-ben az egyházközség iskola-felügyelője.³⁰

A nemesség igazolásával, az előjogok gyakorlásának biztosításával kapcsolatos levéltári források közül egyedül egy 1821-es igazolás anyaga maradt meg viszonylag hiánytalanul.³¹ Eszerint Szűts másképp Gotmán Istvánt és Jánost Szatmár megye hatósága Heves megyéhez utasította a nemesség bizonyítása ügyében. Heves megye közgyűlése ugyanakkor Szatmár igazolását kérte ehhez arról, hogy a család tagjai lakhelyükön nemesi előjogokat gyakoroltak, illetve kötelezettségeket teljesítettek. Szűcs János (testvére nevében is aláírva) benyújtott ezért egy kérelmet, amiben annak igazolását kérte, hogy ő 1797-ben személyesen vett részt az inszurrekcióban, a saját lován és felszereléssel. A szatmári közgyűlés elrendelte az igazolás kiadását. A levéltáros igazolása nem csak az 1797-es szereplésre tért ki, a szerint Szűcs János 1800-ban birtoka alapján 6 Ft. 22 krajcár szubszidiumot fizetett, 1805-ben és 1809-ben pedig az akkor elrendelt inszurrekciók alkalmával mind István, mind János nemesemberként került az összeírásba és a vagyonukhoz mértén előírt összegeket be is fizették.

Emellett sor került tanúk meghallgatására is. A tanúvallomásokból kiderül, hogy Szűcs István és János édesapja György volt, akit a városban többször is megválasztották a nemesek hadnagyanak. Egy ízben a város „fő esküdtje”-ként jelen volt „egy nagy darab hegyes völgyes hely” visszafoglalásánál, amit lekcsei Sulyok János földbirtokos kerített körül önkényesen, a közös nemesi földekből. Sulyok János akkor a jelenlévő nemeseket azzal vádolta meg, hogy kétséges a nemességük, egyébként azonban Szűcs György mindig kétségtelen nemes volt.

Az első tanú – kisdobronyi Nagy Mihály, 78 éves nemesember – kevéssel volt fiatalabb a néhai Szűcs Györgynél. Vallomása szerint Szűcs György Mátészalkán nőtt fel, ott lakott és halt is meg. Annak apját nem (csak özvegy édesanyját) ismerte, de a régi öregek elmondásából emlékezett arra, hogy a pestisjárvány idején halt meg. A Szűcsök nemeslevelét látta ugyan, de olvasni nem olvasta. A második tanú – Szabó János, 70 esztendőes mátészalkai nemes – jól ismerte a két Szűcs testvért, azok apját is, de még nagyanyját is, aki már öregkorában ment újból férjhez, egy Szabó István nevű, öreg nemes emberhez. A Szűcsök szerint is kétségtelen nemesek. A harmadik tanú – Lőrintz György, 76 éves, Vay József jobbagya – gyermekkoruktól ismerte a Szűcs testvéreket, de azok apját is, aki szintén a városban született és halt is meg. Nagyanyjukra is emlékezett, aki öreg korában ment férjhez Szabó Istvánhoz. Szűcs György szerint előkelő ember volt, több nemesi hivatalt is viselt, s mindig nemesi szabadságban élt. A negyedik megkérdezett – Czine Mihály, 61 éves, a Pogány család taksása – vallomása az előzőeken túl nem tartalmaz információt, de azokat mindenben megerősíti.

Az idézett levéltári adatokat a Szűcs család esetében is kiegészíthettem a mátészalkai református anyakönyvek bejegyzései alapján.³² Ennek eredményeképp készült el a mellékelt családfa.

A házassági anyakönyv csak 1780-tól maradt fenn, ezért nem tudhatjuk pl. Szűcs György első két feleségének nevét (az első Szűcs Györgyné 1775-ben, míg a második Szűcs Györgyné asszony 1799-ben halt meg). Idős korában (1799-ben) harmadszorra nősült, Kisdobronyi Nagy Máriát, Thury Ferenc özvegyét vette el. Első feleségétől születtek a gyermekei, de közülük háromnak sem található meg a keresztelezésre vonatkozó bejegyzés, ezért nem kizárt az sem, hogy arra másutt került sor. Jánost halálakor a lelkész 77 évesnek írta, holott az 1809-es összeírás adatával egybevetve legfeljebb 72 éves volt. Klára (Szabó Ferenc özvegye) az anyakönyv szerint 79 évesen halt meg, 1855-ben. Tekintve azonban, hogy 1786-ban vitték először oltár elé, legalábbis 85 esztendősen kellett lennie. Nem tűntetem fel a családfán János öt, illetve István hét gyermekét, akik korán elhaltak.

III. Kitekintés

A Szűcsök, Papok történetének forrásai – csak úgy, mint számtalan szatmári sorstársuk esetében – meglehetősen szűkösek, hiszen alapvetően csak a nemességi iratok és az anyakönyvek voltak felhasználhatóak. E családoknak nem voltak fontos szerződéseik, perirataik, a nemességük igazolásához is csak a legszükségesebb bizonyítékokat tudták előhozni. Ránk már néha azok is csak hiányosan (pl. a Szűcsök nemeslevele, vagy annak másolata nélkül) maradtak.

A Pap és a Szűcs család mátészalkai tagjai nem rendelkeztek jelentős birtokokkal, közéleti szereplésük is megmaradt a város határain belül. Annak ellenére, hogy nevük korántsem ritka (pl. Mátészalkán egyidejűleg egy másik Pap család is élt, míg Szűcs néven a 19. század második felében került ide egy család, illetve Szatmárban az azonos nevű nemesek száma igen nagy³³), egyértelműen sikerült tisztázni, hogy a hasonló nevűek közül kik tartoztak hozzájuk. Ebben sok esetben a megkülönböztető melléknevek is segítettek.

A téma leszűkítése a két család mátészalkai ágára teljes mértékben igazolást nyert. Míg ugyanis más családok esetében a nemességigazolás (a közös őstől származás tudata és bizonyításának kényszere) összetartó erővel bírt egymástól távol élő családtagok esetében is, addig a Szűcsök és a Papok a 18. század vé-

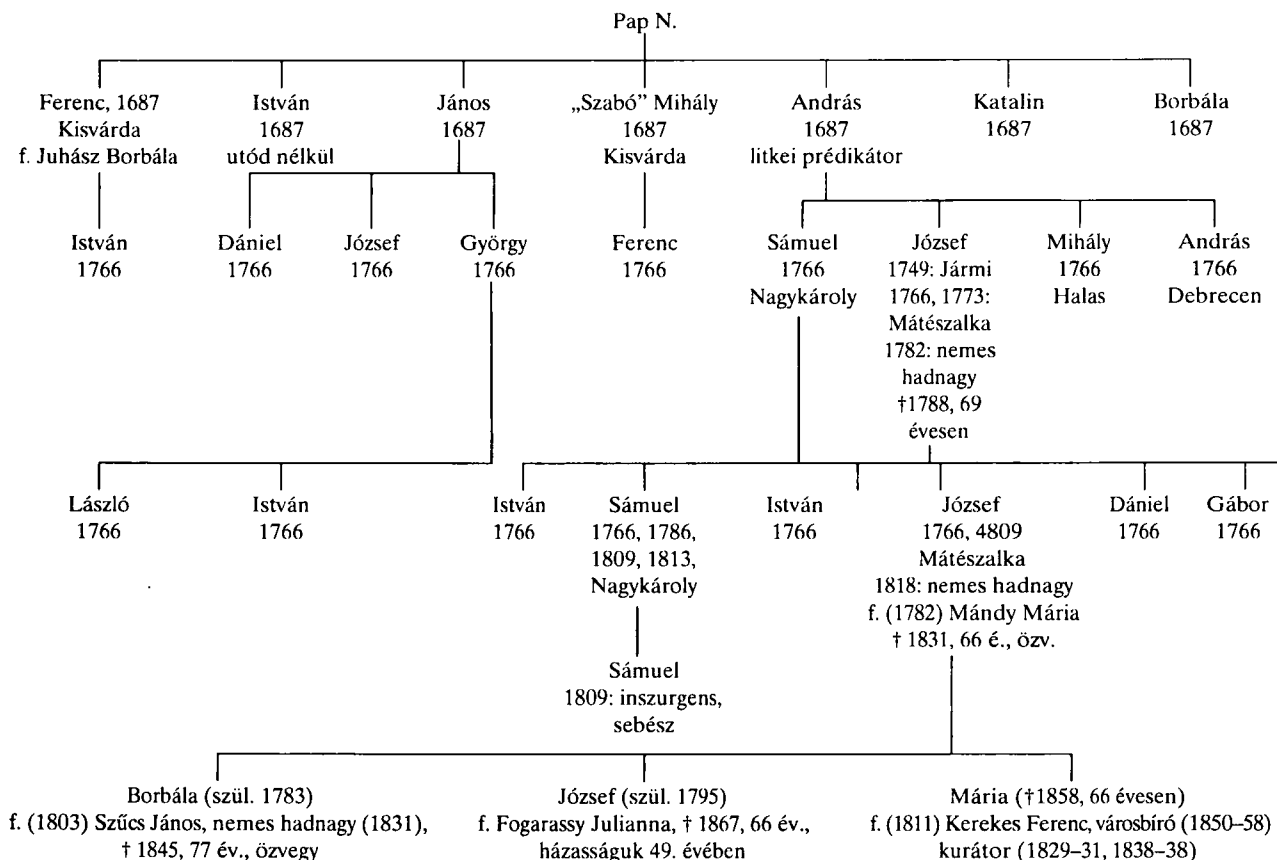
gére, illetve a 19. század elejére rokonaiktól függetlenül védtek meg kiváltságaikat. A mátészalkai Szűcsök és Papok tehát önálló családdá váltak jogi értelemben is.

Történetüket a sors rövidre szabta, hiszen csupán három, illetve négy nemzedékük élt a városban. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy nagy ívű következtetéseket aligha lehet levonni belőle. A két család múltja adalék lehet ugyanakkor Mátészalka történetének, az ottani családok kapcsolatainak kutatásához. Bizonyítékot szolgáltat pl. arra, hogy a város még más megyékből is vonzotta a betelepülő kisnemeseket a 18. században. Arra is fényt derített a fenti áttekintés, hogy a város vezető tisztségeinek (különösen 1848 előtt a hadnagyi poszt) betöltéséhez nem volt szükséges, hogy az arra érdemesített személy „őslakos” legyen, vagy a legvagyonosabb (földesúri jogokkal is rendelkező) városlakók közé tartozzon. Abban tehát minden bizonnyal szerepet játszottak a személyes képességek, de a házassági kapcsolatok is.

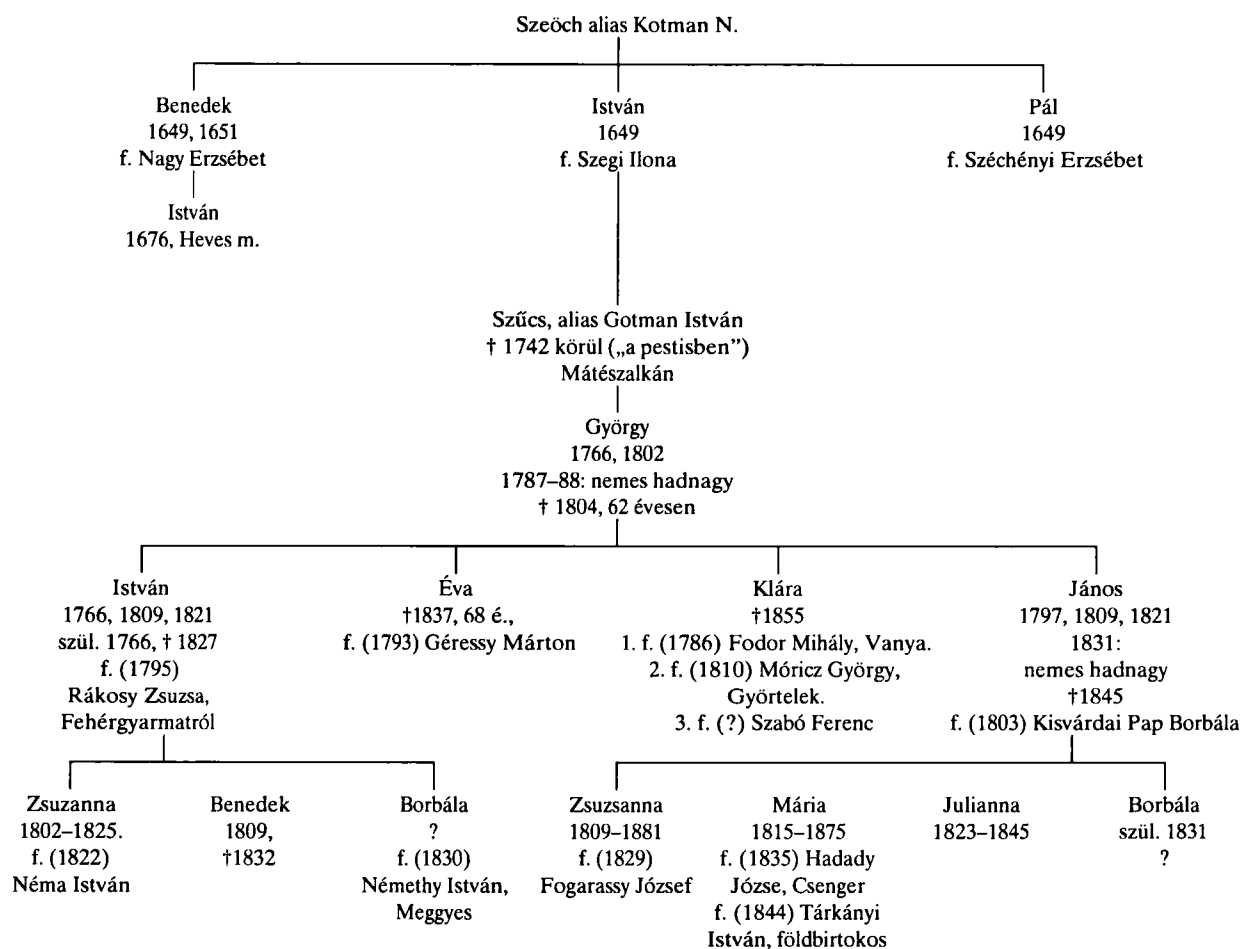
Mindkét család esetében találkozhattunk azzal a jelenséggel, hogy a névviselési, illetve névadási szabályok az érintett korszakban még nem rögzültek. A két család rekonstrukciója annak a bizonyítására is alkalmas végül, hogy az anyakönyvezési gyakorlat még a 19. század elején sem szilárdult meg a városban.

Fodor László

I. tábla: A kisvárdai Pap család leszármazása

II. tábla: A Szűcs alias Kotman család leszármazása

JEGYZETEK

¹ Szatmár családtörténeti monográfiája is említi a családot, a nemességszerzés adataival. A levéltári forrásokat mechanikusan kezelve az 1687-ben nemesedett Pap családot és a kisvárdai Pap családot külön szócikkben említi. *Bilkei Gergő Bertalan*: Szatmár vármegye nemes családjai, Nagykároly, 1910. (a továbbiakban Gergő: i. m.) 98. A kihirdetés pontos időpontját a nemesi igazolások később bemutatott (szatmári) anyaga olvashatatlan módon tartalmazza, de az országos levéltár anyaga megőrizte: ld. Illésy gyűjtemény (CD-rom), 1 p 379. és P 136. törzsszám alatt. (Hivatkozott leőhelyek: C 30 Helytart. Tan. Lt., acta nob., Szabolcs vm., cat. nob. 5.; C 50, Helytart. Tan. Lt., Dep. nob. 1816. F. 36.; C 57, Helyt. Tan. Lt., dep. nob. 1788. F. 22.) Gergő: i. m.: 98.

² Papp másként Kisvárdai Sámuel, aki Nagykárolyban saját házában lakott, s ügyeinek vitelével ügyvédet is megbízott, többször szerepel a nemesi iratokban. A mátészalkai rokonoktól teljesen függetlenül igazolja azonban nemességét 1786-ban, 1805-ben és 1813-ban. 1786-ban egy szabolcsi bizonyáglevelét mutat be, 1742-ből. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza (a továbbiakban SzSzBMLt.) IV. A. 501. 291. cs. (fasc. 3., a. n. 102/1786). 1805: SzSzBMLt. IV. A. 501/e. 203. cs. (Pap család). 1813-ban utasítják nemessége igazolására. Ekkor a feketehegyi (Bács megyei) Józseffel és a halasi (kiskunsági) Andrással említik együtt. SzSzBMLt. IV. A. 501/e. 203. cs. Az 1813-as igazolásra vonatkozó adatokat megtaláltam a Szabolcs megyei levéltári anyagban is, a IV. A. I. 1286. kötetben: Papp alias Kisvárdai Sámuel nagykárolyi lakos igazolása, prot. 17., fol. 32. nro. 53 és fasc. 13. a. nro. 143/1813, illetve prot. 17., fol. 137. nro. 16 és fasc. 13., a. n.

498/1813. 1809-ben Pap Sámuel 55 éves „compacto”-t vesz fel Nagykárolyban az összeírásba (ld. a 15. sz. jegyzetet), akinek fia, Sámuel, inszurgens sebész (chirurgus).

³ A csengerieket nem tudom kötni a többi kisvárdai Paphoz. Származhatnak a mátészalkai vagy a nagykárolyi ágból is. (Csengerben a 18. sz. közepén egy István nevű családtag szerepel, az érintett időszakban pedig a családnak több hasonló nevű tagja is volt, akiknek lakhelyét nem ismerjük.) A nemesi igazolásokban csengeriek nem szerepelnek, nevük alapján mégis meg kell említeni őket. Ld. *Molnár József*: Egy parasztcsalád leszármazása és kapcsolatai. Magyar családtörténeti szemle, 1940. VI. 1-8./ V.

⁴ A debreceni Papokról sajnos csupán egyetlen említést találtam, ami egy 1766-ban készült családfán szerepel. Ld. a mellékelt családfát, illetve a 8. sz. jegyzetet.

⁵ ld. az 1. sz. jegyzetben Illésy céduláit a nemességigazolásokkal kapcsolatban.

⁶ Ld. Daróczy Zoltán (szerk.): *Nemesi évkönyv, 1925/26.*, Bp., 201. o., Turul, 1894/4., 171.

⁷ A nemesi igazolás anyagára – 1773-as másolatban – véletlenül bukkantam rá a kisvárdai Papokkal rokonságban álló Kerekes család anyagában. SzSzBMLt. IV. A. 501/e. 223. cs. (K alatt).

⁸ SzSzBMLt. IV. A. 501/e. 237. kötet, 235. o., 131. szám.

⁹ SzSzBMLt. IV. A. 501. 230. cs. (Szatmár megye különböző időkből lefolytatott összeírásai).

¹⁰ ld. a Lőrincz család anyagát, amely szerint olvasta azok nemeslevelét is. Az anyagból az is kiderül, hogy az idős Pap József 1788-ban meghalt, ezt a tényt ugyanis feljegyezték korábbi (s im-

már szóban nem megerősíthető) vallomásának jegyzőkönyvére. SzSzBMLt. IV. A. 501/e. 199. cs. (L alatt).

¹¹ Tekintve, hogy 1749-ben még Jármiban lakott, 1754-ben viszont már a mátészalkai egyházközség előjárója volt, Sándor faluhoz az köthette, hogy a sándori egyházközség a mátészalkai filiája volt. Nem kizárt, hogy sándori előjáróként vett részt a mátészalkai presbitériumban, de az sem, hogy mátészalkai előjáróként látott el – esetleg lelkészi – szolgálatot Sándorban.

¹² Papp Arthur: A Máté-Szalkai Ev. Ref. Egyház története. Szatmár, 1883. (a továbbiakban Papp Arthur: i. m.) 31–32., 89., 109.110. és 42.

¹³ Papp Arthur: i. m., 5.

¹⁴ SzSzBMLt. IV. A. 501/e., 238. cs.

¹⁵ SzSzBMLt. IV. A. 501. 231. cs. (Nyíri járás I. kerület, fol. 75.).

¹⁶ Borovszky Samu (szerk.): Szatmár vármegye, Bp., 1907. (a továbbiakban Borovszky: i. m.) 112.

¹⁷ MOL Mikrofilmtár A. 2516. tekercs. Az eredeti anyakönyvek helyben kutatásának lehetőségéért Mónus Béla és Bartha Béla ny. lelképásztor urakat illeti köszönet.

¹⁸ A fentebb említett 1809. évi insurrekciós összeírásban a Mándyak közül egyedül Ferenc szerepel Bihar megyei birtokosként, aki 38 éves, s akinek fia ekkor debreceni diák. Ez a Ferenc Mándy Mária testvére lehetett.

¹⁹ Gorzó: i. m. 45. (Gotman) és 70. (Kotman).

²⁰ Heves Megyei Levéltár (a továbbiakban HMLt.), Eger, IV-1/a/5, közgyűlési jegyzőkönyv (1676), illetve Orosz Emő: Heves és a volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai. Eger, 1906. 153.

²¹ Kempelen Béla: Magyar nemes családok VI., Bp., 1913. 175.; Gorzó: i. m., uo., illetve ld. az alább hivatkozott levéltári adatokat.

²² SzSzBMLt. IV. A. 501/e. 237. kötet, 282. o., 126. szám.

²³ SzSzBMLt. IV. A. 501. 199. cs. (fasc. 2., a. n. 57/1794., illetve fasc. 4. a. n. 24./1796). Ekkor kellett még igazolnia a Balaton, Szilágyi (Jeszenszky) és Mándy családoknak is.

²⁴ 1718/19-ben pl. nincs nyoma a biznyságlevél kiadásának, HMLt. IV-1/A. 13. A nemesi igazolások anyaga meglehetősen hiányosan maradt fenn, abban nem szerepel a család, de nem szerepel a levéltár személynév-mutatójában sem, ami viszont arra is utalhat, hogy a családnak nem maradtak Hevesben tagjai. HMLt. IV-1/B. 618.

²⁵ SzSzBMLt. IV. A. 501. 203. cs.

²⁶ Id. a 15. sz. jegyzetet.

²⁷ Borovszky: i. m. 112.

²⁸ SzSzBMLt. IV. A. 501. 232. cs. (az 1810–11-es szatmári nemesi birtokösszeírás).

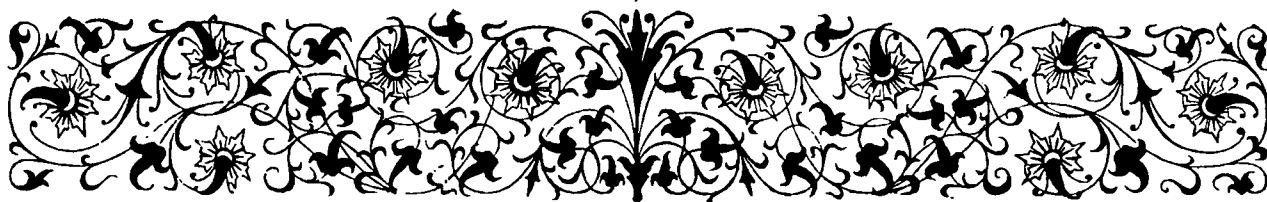
²⁹ Papp Arthur, i. m., 5.

³⁰ Uo. 47., 91., 110–111., 115.

³¹ SzSzBMLt. IV. A. 501/e. 211. (fasc 31., a. n. 21/1821. nob.)

³² Ld. a 17. sz. jegyzetet.

³³ 1809-ben Pap néven 137, míg Szűcs néven 50 családfőt írtak össze a megyében. Kávássy Sándor: Nemesi vezeték- és keresztnévek Szatmárban az 1809. évi insurrekciós összeírás alapján. in. Helytörténeti tanulmányok VII., Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, 1989. 172–173.

I. GÉZA KIRÁLY CSALÁDJA

Az Árpád-ház korai genealógiai kapcsolatai jobbadán áttekinthetetlenek. Következésképp út nyíthat újabb – főként belföldi – kapcsolatok vélelmezésére, illetve ésszerű feltételezésére. Az írott források e tekintetben visszafogottak, olykor tudatosan elhallgatók. Talán ama fenntartással, hogy senki se léphessen fel bárminő igénnyel?...

Olykor még a külföldi kapcsolatok is gyarapíthatók. A Turulban tettük közzé I. Endre király kétszeri házasságát.¹ Most pedig unokaöccsének, I. Béla király Géza fiának családi viszonyait vegyük szemügyre.

Géza talányos jellem és uralkodói magatartása sem minden tekintetben tisztázott. Családi állaga és abból adódó kapcsolatai szintűgy bonyolultak. Ami köztudott, hogy ő szenteltette fel a váci székesegyházat² és hogy zománcképe szerepel Szent Koronánk bizánci abroncsán³. Inkább csak szakkörökben ismert, hogy pogány hagyományú Géza neve mellett a keresztségben a Magnus nevet nyerte⁴ és hogy vásári reformjával ő helyezte szombatra az addig vasárnapi sokadalmat.⁵

Kevéssé tárgyalt politikai magatartása a német támogatást élvező és kihasználó Salamon királyt ellensúlyozón bizánci beállítottságú volt, bár kölcsönös önfegyelemmel darabidőn át őrizték az egyensúlyt.⁶ Mint már királynak, feszültsége támadt a VII. Gergely hatalmi koncepcióját képviselő római kúriával, a keleti szakadárság második évtizede során.⁷

E külső körülmények meghatározók Géza dukátusi, majd alig négy esztendei uralkodói magatartásában. Szilárd jelleme talán látványosabb sorsot is szabhatott volna, amit azonban az idő rövidege meghiúsított.

A Salamonnak átengedett uralom idején Géza a nyitrai dukátust bírta, mint a királyi hadvezetést kézben tartó *dux*. Tudunk kettejük együttes hadjáratairól csehek, karantánok, vagy az Erdélyre törő kunok ellen.⁸ Egyetértően jelentek meg 1066-ban Atha nádor zseliczszentjakabi bencés monostorának alapításán.⁹ Másrészt, a bizánci külpolitika tekintetében álláspontjuk megoszlott, ami végül is szöges ellentétte fozódott.¹⁰

Ha Salamon IV. Henrik császár gyámkodásával királykodott, Géza figyelme inkább Bizáncra irányult. A hálás basileus – akkor Diogenész III. Romanosz – nem hanyagolta el a Birodalom északi határán kialakult létérdekű kapcsolatot. A császári megbecsülés jeleként szebasztoszi címet, rangkoronát és jogart küldött Gézának,¹¹ ami nyilván aggaszthatta Salamont és környezetét. Ehhez Romanosz még gyámfiát, Dukasz Andronikoszt; eljegyezte Géza húgával, aki Bizáncban a Mária nevet nyerte.¹²

Ne térjünk itt ki arra, hogy ez a szebasztosznak járó rangkorona mikor került Magyarországra és hogy lett-e utóbb belőle a Szent Korona alkotórésze? A kérdést máshelyütt már tárgyaltuk.¹³ Elégedjünk meg fejtegetéseink végeredményével: a szebasztoszi diadém 1067. júniusa és decembere között készült Bizáncban, és 1068 elején küldöttség hozhatta Gézának, aki ekkor amolyan 25 év körüli, szemben a nála jó tíz évvel fiatalabb, serdülő gyermek-királyal. Pillantsunk mégis vissza az addigi magyar korona-történetre.

A II. Szilveszter pápa és III. Ottó császár közös akaratából nyert magyar királyi diadém¹⁴ – egy karoling abroncs-korona¹⁵ – a ménfői csata hadizsákmányaként visszakérült Rómába, s az új királyt – I. Endrét – a Konsztantinosz Monomachosz császár adományozta bizánci koronával¹⁶ szentelték csak fel 1047-ben, első feleségével, aki rövidre rá elhalálozhatott. – Ha a koronának már ekkor is jutott volna ceremóniális szerep a királyné-szentelésben, szintén e diámmal avathatták 1050 táján Endre második feleségét, a kijevei Anasztáziát.¹⁷ Mindenképpen a Monomachosz-diámmal koronázták 1057-ben a gyermek Salamont¹⁸ és ez lehetett választásra kitéve a „korona, vagy kard?” várkonyi jelenetében, a két testvér viszonyát 1059-ben shakespearei dramatikával megbontó epizód során.¹⁹

A bizánci politikát sikerrel szorgalmazó Géza *dux* koronája kezdetben egy, a szebasztoszi címmel járó stemmatogyron volt.²⁰ Nem ellendarabja, csak rangjelző párhuzama Salamon Monomachosz-koronájának. Az apák ellentéte mégis kiújult a fiúk között. A kirobbanó belháborúban Géza előbb csatát veszített

Kemejnél, majd a segítségére siető László támogatásával 1074. március 14-én döntő győzelmet arattak Mogyoródnál.²¹ A megvert Salamon koronájával és kincseivel menekült Pozsony felé. Ám Géza dux nyitrai várnépétől tartván, koronáját a kockázatos Vág-átkeléskor elásatta az iváncái révnél. Többé visszatérni érte már nem tudván, a Monomachosz-korona ott pihent, 1860-ban történt véletlenszerű megtaláltaig.²²

Ha Géza kapott is új bizánciai koronát, VII. Gergely mégsem mulasztá el nyomatékkal jelezni, hogy a magyar uralkodó törvényes diadéma csakis amaz, amelyet 1046 óta a Vatikán Szent Péter bazilikája őriz.²³ E fenyegető pápai magatartás Gézát politikailag végképp Bizánchoz sodorta. Családilag is arrafelé tájékozódott. A megözvegyült dux – most már király –, Konstantinápolyból nyert új feleséget, az anatóliai hadparancsnok, majd 1078-ban császárrá lett, Nikeforosz Botoneiatész unokahúgát, Szynadénosz Theodul leányát.²⁴ Ővele érkezhett – talán 1074-ben? – az új korona is, a szebasztoszi rangkoronát királyi diadémmal helyettesítendő. Így vált lehetővé – pápától és Salamontól függetlenül – Géza azonnali koronázása.²⁵

Géza dux elhunyt első felesége Loozi Zsófia volt, a germán császári ház lotharingiai környezetéből. Zsófiát Erich Brandenburg tévesen Vak Álmos első feleségének tekintette²⁶, amit sem a korrend, sem a politikai összefüggések nem indokolnak. E téves besorolás miatt Brandenburg Zsófiát Loozi II. Emmo (†1078) leányának véli, akinek azonban inkább nővére lehetett, azaz Gisbert gróf (†1050 táján) leánya. De nem a Brandenburg említette Namuri Liudgardtól²⁷, hanem Erlinde de Jodoignétól.²⁸ Ámde Zsófia mégsem volt magyar királyné, ha fia mindazonáltal királlyá is lett, amit az idevágó korabeli említés és ennek kései emlékirzó feljegyzése nyomatékkal hangsúlyoz.²⁹ A 11. század végén a mondottak másra, mint Géza dux első feleségére és királlyá lett fiukra, Kálmánra, aligha lehetnének vonatkozathatók.

Gézának és Zsófiának lehetett egy idősebb, talán korán elhunyt fiuk, hiszen Kálmánt eleve egyházi pályára szánták, ami az utóbb születettek hagyományos sorsa.³⁰ Ha ehhez netán még testi fogyatékoságok is járultak – a Krónika szerint Kálmán esetleg sánta, talán púpos és szőrös, sőt kancsal is lett volna³¹ – vagyis „lovagi idoneitás” szempontjából csökkent értékű. Bár elképzelhető, hogy e fizikai hátrányokat, mint utólagos ráfogást, az Álmos-ág uralkodói felülkerekedését túlzón szolgálni igyekvő krónikások ötlötték?

Gézának és Zsófiának leányai is voltak.³² Többes-számú említésük legalábbis kettőt sejtet. Egyikőjük-höz sem kapcsolódik dinasztikus vonatkozás, vagyis mindketten belföldi házasságot köthettek, ami nemcsak szüksézáru említésüket indokolja, de megfelelt apjuk duxi mivoltának is.

Második bizánci házasságával az ekkor már uralkodó Géza tovább bővítette családját. A Szynadéné-

től legalább egy fia és egy leánya születhetett. Ez utóbbi a Miskolcz-nembeli Bors ispán anyjává lett, míg fiuk, Álmos, a féltestvérével, Kálmánnal végül is a megvakíttatásig összekülönbözött herceg, László király jóvoltából időlegesen horvát királlyá.

Vegyük most sorra ezt az eddigi ismereteinknél jóval terebélyesebb királyi családot. Loozi Zsófiától Gézának talán két – esetleg három? – fia és alkalmassal két leánya született, a Szynadénétól pedig további két gyermek, azaz Géza királynak hat – esetleg hét? – ivadéka maradt, az eddig számontartott kettővel – Kálmánnal és Álmossal – szemben.

Miként jutunk el ehhez a szaporulathoz?

Egy, Kálmán világi bátyjaként feltételezett idősb fiú léte logikus vélelem. Hazai forrásból léte csak közvetve bizonyítható: elhunytával nyíltak csak Kálmánnak reménye az utódlásra. – Az orosz Krónika viszont nagyjából ezidőtájt említ egy talányos „István magyar herceget”, aki 1075 táján csernigovi Szjatoszláv Jaroszlavics egy névtelen leányát nyerte feleségül. Ennyi az orosz híradás.³³ Talán vélelmezhető lenne ez az István mint Géza és Zsófia feltételezett elsőszülöttje?³⁴ Egy névtelen másodszülöttre viszont egy Krónika-hely többes száma enged következtetni.

Ha Mantilius és Butkens kései híradása csakis Zsófiára és királlyá lett Kálmán fiára vonatkozatható, említés történik ugyanitt egy leánygyermekről is: *et ducissam de Huy*³⁵, ami azonban csak a magyar információt félreértő Albericus „flamand fedítéséből” adódhatott, de legalább egy felnőtt leány létét kétségtelenné teszi.

Ezzel szemben, az általunk javasolt két nővér egyike – alkalmasint az idősebbik – ama sokat vitatott Zsófia lehetett, akit Hont-Pázmány nembeli Lampert ispán nyert feleségül.

E Zsófia körül temérdek szakmai bonyodalom támadt, amely végülis abban csúcsosodott, hogy Lampert neje „Szent László király ismeretlen nevű nővére” volt.³⁶ Ebből mindössze annyi lehet valószínű, hogy Zsófiát nyilván László király házassította ki, miként példásan gondoskodott Géza többi árvájáról is. Fölös tehát Lampertnek két nejet tulajdonítani: „Szt. László ismeretlen nevű nővérét”, és egy „ismeretlen eredetű Zsófiát”. Maga a keresztnév sem magyar hagyományú, és kézenfekvőbb, hogy Lampert neje édesanyját, Loozi Zsófiát viselte.

Említsük még a korrendi besorolást is. Lampert nejeről Zsófiáról a bozói apátság 1135 évi birtokösszeírásában hivatkozott, 1125 táján kelt, de elveszett bozói alapítólevél tudósít.³⁷ Maga Lampert 1132-ben vesztette tragikusan életét.³⁸ Ha „ismeretlen Árpád-házi neje” valóban László király nővére lett volna, úgy életkorának I. Béla gyermekeiéhez kellene igazodnia. Ezeknek halála, illetve végső említése 1077 és 1095 közötti. Így egy 1130 tájáig élő családtag nem nővérük, de sokkal inkább unokahúguk lehetett. Hogy az 1125 táján társalapítóként említett

Lampert fia Miklós Zsófiának gyermeke volt-é, nyílt kérdés marad. De talán anyja volt Zsófia az 1132-ben már néhai Benyennek? Elégedjünk meg azzal, hogy Lampert ispán neje minden jel szerint nem László király nővére, hanem elárvult unokahúga volt, akit királyi nagybátyja házassított ki, a néhai apja által 1075-ben alapított Garamszentbenedek környékén juttatva neki birtokot, ahol tulajdon monostorukat férjével együtt 1125 táján alapították. Férje az ugyane vidéken szállásbirtokos Hont-Pázmányokhoz tartozó Lampert, akinek nemzetsége a nyitrai dukátus hadászati körletébe tartozott. Mindezt a korrend és a névtan valószínűsíti és ekként pontosíthatta az elveszett 1125 körüli bozói alapítólevelük is. Az 1135 évi birtokösszeíró már csak arra emlékezett, hogy Zsófiát László király házassította össze Lamperttel. Így tette meg a király nővérének annak unokahúgát. Szokványos proszopográfiai elvétel.

Kálmán király másik nőtestvére, Géza és Loozi Zsófia ifjabbik leánya, lehetett anyja annak az Ivánnak, aki a Miskolcz-nembeli Bors ispánnal kettesben 1130-ban trónigénnyel lépett fel II. István utódlására. Bors és Iván nem voltak testvérek, de együtt óhajtottak volna királykodni. Az elégedetlenek meg is választották őket: *in regem electi*, - és nem *in reges*! talán a hajdani kettős királyság hagyományának felújító ábrándjaként?³⁹ Ám II. István eréllyel reagált: Ivánnak fejét vétette, Borsot pedig Bizáncba száműzette.⁴⁰ A különböző fokozatú kettős megtorlás nem volt ötletszerű, amire Bors ispán esetének sorra kerültén még visszatérünk. – A már régebben Bizáncba menekített Álmos megvakított Béla fiának pécsvárad-i rejtezkedéséről II. István ekkor még nem tudván, tulajdon nővérének, Zsófiának Saul fiát jelölte utódjaként.⁴¹ Saul is belföldi Árpád-házasság sarja: Kálmán király Zsófia leányának férjét abban a hasonló nevű bihari ispánban vélelmezhetnők, aki a Berettyót keresztező hadi úton hidat veretett a róla elnevezett Sálhidánál.⁴² Nemzetségi hovatartozásáról nem maradt tudomás, de talán a Bihar-vidéken ősfoglaló Ákos-nemhez tartozhatott?⁴³ Visszatérve az 1130-ban Borssal együtt felzendült Ivánhoz, megengedhető annak vélelme, hogy Lamperthez hasonlóan szintűgy a Hont-Pázmány nemhez tartozott, nevezetesen nyitrai főágához, amelyben az Iváncs és Ivánka név sorozatosan előfordul, azaz a Forgách-ághoz.⁴⁴ E nemzetséget szoros hadrendi kapocs fűzhette Géza dukátusához és águknak feltételezett 11. századvégi őse amaz Ivánka lehetett, akinek nevét a Vág-átkelés ivánkai réve is őrzi. Wertner is említi a nyitrai várnép egy Ivánka nevű tagját, Géza dux bizalmasát, akit 1073-ban hadsegélyért küldött a Lengyelországban járó László után.⁴⁵ A Forgách-ág folyamatos leszármazása 1226-tól indul, az akkor már néhai Iváncsnak fiával, Ivánkával. Három nemzedéknyi távolság lenne ez az Árpád-házi anyától származott Ivántól.

Térjünk át Géza királynak a Szynadénétől született két gyermekére. Leányuk férje lehetett az Iván-

nal együtt trónigénylőként fellépő Miskolcz-nembeli Bors ispán apja.⁴⁶ A közösen zendülő unokatestvérek különböztetett büntetése során Ivánt halál, Borsot pedig száműzetés sújtotta. II. István nyilván nem óhajtott újabb feszültséget Bizánccal, hiszen apja unokahúgának, „Piroskának” férje, Komnenosz II. János császár, amúgyis sanda gyanúval szemlélte. Szynadéné unokájával ezért kíméletesebben bánt, mint Loozi Zsófiáéval.

Álljunk itt meg egy kitérő szóra Piroska keresztnevénél. Kétségtelen, hogy László király és második feleségének, Rheinfeldeni Adelhaidnak leánya volt, valamint hogy unokafivére, Kálmán király házassította ki Bizáncban. Talányos marad neve. Piroskának aligha keresztelheték, bár kétségkívül így nevezték, amiről a Krónika is tanúskodik.⁴⁷ Császárnévá lettek vette fel az ünnepélyes Eiréné nevet⁴⁸, hogy végül is apácaként mint Xéné – az Idegen – végezze életét.⁴⁹ – Mire céloz hát a „Piroska” név? – A Hagia Sophia székesegyház török falazása alól előkerült pompás mozaik-képe ad erre választ: vörhenyes szőke hajkoronájára, anyjának germán örökségére.⁵⁰ Nyilván már kislány korában is feltűnhetett a sötét hajszínhez szokott magyar udvarnépnek, amely mint a „kis pirost” – a piroshajú Piroskát – becézhetette. Ez a kedveskedő névforma kísérte el Bizáncba. Hogy valós keresztneve mi lehetett? Erre nincsen se bizonyíték, sem cáfolat; csak proszopográfiai vélelem, esetleg őt is Adelhaidnak keresztelték, mint édesanyját?

Térjünk vissza az 1130-ban zendülő Bors ispán Árpád-házi anyjához. Iván unokatestvérétől eltérően, a dinasztikus atyafiság itt dokumentálható. Hasonne-vű unokájának tiszteletére alapította annak fia, a Miskolcz-nembeli Domokos bán, 1194-ben a Sopron-megyei Borsmonostorát. Az ezzel kapcsolatos birtokcseréket megerősítő III. Béla király Domokost *dilectus cognatus*ként említi.⁵¹ Domokosnak úgyszintén Bors nevű fiát pedig Béla ifjabb király, illetve 1224-ben a *cognatus noster* megjelöléssel.⁵²

Nyilvánvaló, hogy az atyafiság sem III. Béla anyja, a kijevei Eufrozina, sem nagyanyja, a szerb Ilona, révén nem adódhatott, miért is a dédapáig, Álmos hercegig kell visszamennünk. Ennek édes nővére lehetett az 1130-ban fellépő Bors ispán anyja: I. Géza és Szynadéné leánya.⁵³

Marad utolsóként maga Álmos herceg, Géza királynak a Szynadénétől született hatodik – vagy hetedik? – gyermeke. Atyja halálakor aligha lehetett több öt-hat évesnél, miért is szintűgy nagybátyjának, László királynak gyámkodása alá került, aki alig 18 évesen a hódoltatott Horvátország királyává tette meg és 1091-ben alkalmasint trónutódjának is tekintette.⁵⁴ Géza túlélő idősebb fia, a kánoni korhatárt betöltött Kálmán, ekkor már váradi püspök, errefele Lengyelországba menekült.⁵⁵

Miért, miért nem, László király uralkodásának utolsó esztendejében változtatott e renden: 1095-ben Kálmánt jelölte utódként.⁵⁶ Talán az országos érdek

józan felmérése vezethette e döntésre? Álmos hangulatilag befolyásolható, változékony természetével nem bizonyult szerencsés horvát királynak. A néphangulat Svačić Péter mellé szegődött, akit végül is a már királlyá lett Kálmán küzdött le 1097-ben, a Gvozдь hegységben Petrova Goránál nyert csatában. Álmosnak be kellett hát érnie a duxi méltósággal.⁵⁷ Ekkor kezdett tájékozódni a császári környezet felé és kötötte talán első, német házasságát? Ennek létét Brandenburg is megsejtette, de rossz helyre illesztette.⁵⁸ Pontos tudósítás csak Álmos második feleségéről maradt, az 1104-ben – úgy 30 évesen – nőül vett novgorodi Predszlava Sztatopolkováról,⁵⁹ Béla fiuk anyjáról. Mégsem valószínű, hogy Álmos két germán keresztnévű leánya – Adelhaid és Hedvig – orosz anyától született volna, és névadásuk Álmos anyjának bizánci hagyományaihoz sem kapcsolható.

Álmos továbbra sem szűnt meg bátyja ellen fondorkodni, kiváltképp midőn Kálmánt 1102-ben Tengerfejevárott horvát és dalmát királlyá koronázták. Így 1106-ban lengyel segítséggel támadt Kálmán ellen, mire fel a király 1107-ben megfosztotta dukátusától.⁶⁰ Egy bűnbánónak mondott jeruzsálemi zarándokút után Álmos 1108-ban ismét német segítséghez folyamodott.⁶¹ Végül is 1115 táján szított újabb

összeesküvések a fia utódlását féltő, egészségében megrendült Kálmán Álmost gyermekfiával, Bélával együtt megvakíttatta, dukátusi székhelyét, Nyitrát pedig püspökséggé tette. Álmost utóbb hívei Bizáncba menekítették⁶², II. János császár védőszárnya alá, hol is makedóniai visszavonultságban Konsztantinosz néven 1129-ben halt meg, esetleg szeptember 1-én.⁶³ Nem élhette így meg fiának trónraléptét, aki apjának földi maradványait 1137-ben kegyelettel hazahozatta és Székesfejevárott helyezte örök nyugalomra.

Ekként zárul az Árpád-háznak 11. századvégi, jelentősen bővült családtörténete. Nemcsak személyekkel, hanem belföldi házassági kapcsolatokkal is gyarapodott, a Hont-Pázmány, a Miskolcz és talán az Ákos-nemmel. – Hogy mindez még további kutatást igényel, kétségtelen. Hogy alkalmasint még számos részletében helyesbítendő, az sincsen kizárva. Hogy tovább bővíthető-e, a netán felbukkanó újabb adatok függvénye.

Vélelmeink mindenképp új utakra terelik I. Géza király családi állagának felmérését. Összegzésül álljon itt mind e feltevésekkel bővült Árpád-házi család-fa.

Vajay Szabolcs

JEGYZETEK

¹ Vajay Szabolcs: Még egy királynénk?... I. Endre első felesége. Turul, 72., 1999, 17–23. (a továbbiakban: Még egy...)

² Tanulmányunk köztörténeti háttér-bemutatása a 14. századi Krónikát Domanovszky-féle kritikái kiadásában követi. A hivatkozások a Krónika-fejezetet, valamint Szentpéter: *Scriptores* kiadásának oldalszámát jelzik. Kommentár csak ott és annyiban, amennyiben az újabb kutatás egészítést, vagy helyesbítést indokol. – A váci püspökség Szt. István kései alapítása, ám székes-egyháza csak mintegy negyven év múltán került felszentelésre. A közhiedelem így Gézát tartotta alapítónak, aki oda is temetkezett: *Vacie tumulatur in ecclesia Beate Virginis, quam ipse construxit* (de nem: *condidit!*), vö. *Chronici hungarici compositio saeculi XIV.* c. 130, *Emericus Szentpéter: Scriptores rerum hungaricarum.* Vol. I. Bp., 1937, 403. (a továbbiakban: Chron. c. 130, Script. I. 403).

³ *A Geobitzas pistos kralés Tourkias* felirattal (= Géza, Turkiának megbízható királya), vö. *Kelleher, Patrick S.: The Holy Crown of Hungary.* Roma, 1951, 36.

⁴ *Ego Magnus, qui et Geisa in primis Hungarorum dux, postea vero gratia Dei rex consecratus...*, vö. *Monumenta ecclesiae Strigoniensis.* (ed. F. Knauz) Esztergom, 1874, I. 53, és *Erat enim Magnus secundum nomen suum.* vö. *Chron.* c. 171, Script. I. 404.

⁵ Györffy György: *Wirtschaft un Gesellschaft der Ungarn um die Jahrtausendwende.* Graz/Wien/Köln, 1983.

⁶ *Viguit autem tranquilla pax inter regem et ducem circiter annos tredecim.* vö. *Chron.* c. 101, Script. I. 365. – Pontosan 1063 és 1074 között, azaz tizenkét esztendőn át. A Géza/Salamon viszony fokozatos romlását szemléltetőn összegezi *Makk Ferenc: Magyarország a 12. században.* Bp., 1986, 6–10. (a továbbiakban: Makk i. m.)

⁷ Géza és VII. Gergely többszöri levélváltására, vö. *Györffy György: Diplomata hungarica antiquissima.* I. (1000–1131), Bp., 1992, N° 65, 66, 71, 72.

⁸ Chron. c. 101 a csehek, c. 99 a karantánok, c. 102–103 a kunok ellen, Script. I. 363–369.

⁹ *Atha palatinus rogavit regem et ducem, ut in constructiones monasterii sui quod in honore Sancti Iacobi edificaverat in Zelyz, interesset; quod et factum est.* vö. *Chron.* c. 99, Script. I. 364.

¹⁰ *Unde rex Salomon super Geysam ducem magis invidie facibus ac magis exarsit.* vö. *Chron.* c. 110, Script. I. 376, és *Makk i. m. 8.*

¹¹ Gézát e hatalmi jelvényekkel ékesítve ábrázolja a Szent Korona bizánci abroncsának zománcképe. A szebasztoszi rangkorona – a *stematogryon* – adományozása megelőzte a korona-abroncsét, amely utóbbira már az akkor – 1071 óta – uralkodó Dukasz VII. Mihály császárnak és öccsének, a Biborbanszületett Konsztantiosznak zománcképe is rákerült. Erről részletesebben *Vajay Szabolcs: A Szent Korona kamelaukion jellege.* In.: *Nyugati magyar tanulmányírók antológiája.* München, 1987, (a továbbiakban *Vajay: i. m.*) 314–315. A *stematogryon* tipológiájára, lásd alább 20. jegyz. (a továbbiakban *Vajay: i. m.*)

¹² *Kerbl, Raimund: Byzantinische Prinessinnen in Ungarn zwischen 1050–1200 und ihr Einfluss auf das Arpadenkonigreich.* Wien, 1979, 38, 159 VI. tábla.

¹³ Ld. *Vajay i. m. 316.*

¹⁴ *Imperatoris preedicti (=Ottonis III) gratia et hortatu gener Heinrici, ducis Bawariorum, Waic (=Stephanus) in regno suimet episcopales cathedras faciens coronam et benedictionem* (sc. Sylvestris papae) *accepit.* vö. *Thietmari Merseburgensis episcopus: Chronicon.* c. IV. 38, *Monumenta Germaniae historica, Scriptores.* III. 798.

¹⁵ Korabeli ábrázolása az 1031-ben elkészült koronázási palást István király medaillonján. Formailag azonos a szintén e időben készült lengyel királyi koronával, vö. *Györffy György: Mikor készülhetett a szentkorona? „Élet és Tudomány”,* Bp., 1971. 58–60, és *Vajay Szabolcs: Az Árpád-kor uralmi szimbolikája. Memoria Saeculorum Hungariae,* Bp., 1974, 341.

¹⁶ *Bárányné Oberschall Magda: Konstantinos Monomachos császár koronája.* Bp., 1937. (a továbbiakban: *Bárányné Oberschall Magda i. m.*)

¹⁷ Endre király és Kijevi Anasztázia házasságának időpontját az orosz források 1050 tájára, míg a magyar kutatás az 1039 évre teszi. Adódik ez Endre két házasságának elvegyítéséből. Mindkettő I. Jaroszláv Vladimirovics nagyfejedelem politikai műve. Az elsőben az udvarába fogadott, száműzött és megkeresztelt Endrét egy német rokonleánnyal, a másodikban a trónját visszaszerzett, megözvegyült királyt saját leányával házásította össze, vö. *Julius Forssman: Die Beziehungen altrussischer Fürstengeschlechter zu Westeuropa*. Bern, 1970, (a továbbiakban Forssman: i. m.) 119–121, 137–138 és I D, XXI F táblák, valamint Vajay: Még egy... 18., és 21. jegyz.

¹⁸ A koronázás leírását lásd *Bartonek Emma: A magyar királykoronázások története*. Bp., 1939, 34–35. Bartonek helyesen pontosítja a szertartás ordoját, amely a II. Ethelred-féle angol-szász formulát követi. Valószínűleg az akkor Magyarországon tartózkodó Eduard, angol trónkövetelő – Endre király első házasság-beli sógorának – útmutatása nyomán. Nem tér ki azonban a ceremónia során használt koronára. Ez, más korona híján, csakis a Konsztantinosz Monomachosz adományozta diadém lehetett.

¹⁹ A „várkonyi jelenet” leírására, vö. Chron. c. 144, Script. I. 422–423.

²⁰ A *stemmatogyron* tipológiai meghatározását lásd Vajay: i. m. 314. Megfelel ez a Szent Korona görög abroncsának, amely azonban nem Géza szebasztoszi diadémjából készült, hanem a bizánci trónörökös korában – mint Alexiosz – a despotészs címmel járó ugyanilyen típusú diadém viselésére jogosult III. Béla király *stemmatogyron*jából. A tipológiára vonatkozóan lásd Pilz, *Elisabeth: Kamelaukion et mitra*. Insignes byzantins impériaux et ecclesiastiques. Uppsala, 1977, 33.

²¹ A kemeji csatavesztésről a Krónika emlékezik meg, vö. Chron. c. 118, Script. I. 385, míg a mogyoródi győzelemről u. o. c. 121, Script. I. 388–391.

²² A korona felleléséről, vö. Bárányné Oberschall Magda: i. m. A széthullott koronát az ősi szántás során vetette ki az eke a földből.

²³ A figyelmeztetés Salamonnak szól ugyan, de Gézára hasonmód érvényes: *Henricus pie memorie imperator (= III. Henrik) ad honorem Sancti Petri regnum illud expugnans, victo rege (sc. Aba) et facta victoria ad corpus Beati Petri lanceam coronamque (sc. Stephani regis) transmisit et pro gloria triumph sui illuc regni direxit insignia*, vö. VII. Gergely pápa 1074. október 28-án kelt levele, Győrffy: Dipl. hung. antiquissima. i. m. (vö. 7. jegyz.), N° 68, 194–195. Az István királynak küldött és III. Henrik által Rómába visszaküldött koronát és lándzsát a Szt. Péter bazilika Szt. Veronika kapujára függesztve őrizték, ahol 1693-ban még megvolt. Egy átépítés során tűnt el, nyomtalanul, vö. *Joannis Ciampini: De sacris aedificiis a Constantine Magno constructis synopsis historica*. Roma, 1693, c. IV, 126, és Vajay: Uralmi szimbolika. i. m. (vö. 15. jegyz.) 342–343.

²⁴ A kisázsiai görög elithez számító Nikeforosz Botoneiatész anatóliai hadparancsnok volt Nikeiában, amikor a VII. Mihály császár ellen felzendült. Konstantinápoly népe őt éllette új császárként. A pátriárka 1078. március 24-én koronázta. Ismeretlen nevű nővére Szynadénosz Theodul felesége volt és leányuk – „a Szynadéna” – lett már korábban Géza szebasztosz második feleségének kiszemelve, majd magyar királynévá. Nikeforosz császári hatalmát 1081. április 1-én Alexiosz Komnenosznak engedte át, vérontás nélkül, maga pedig a Peribleptosz kolostor magányába vonult, vö. *Ostrogorsky, Georges: Geschichte des byzantinischen Staates*. München, 1953, 287–289, és *Varzoš, Konstantinos: Hé genealogia tón Komnénón. I. Thessaloniki*, 1984, ahol Botoneiatész családfá 128. old. és Synadenos családfá 672. old. Mindkét család az Anatóliában nagybirtokos és ügyintéző bizánci elithez tartozott.

²⁵ *Porro duces Geysa et Ladizlaus cum exercitu Albam veniunt... Tunc Geysa dux magnus compellentibus Hungaris coronam regni suscepit*, vö. Chron. c. 124, Script. I. 394.

²⁶ *Brandenburg, Erich: Die Nachkommen Karls des Grossen*. Leipzig, 1935, (a továbbiakban Brandenburg: i. m. 11 (X. Gen. N° 81) és 70 (XI. Gen. N° 161), továbbá 101. jegyzet, amely szerint ezen összefüggés jelenkori javaslója *Hofmeister, Adolf: Die Ahnentafeln der Markgrafen von Brandenburg*. 1920, Tafel 47. – A kérdést tisztá-

zón összegezi *Szabolcs de Vajay: Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn*. Ungarn Jahrbuch X, München, 1979, 17 és 6. jegyz.

²⁷ *Brandenburg: i. m. 11 (IX. Gen. N° 72)*.

²⁸ Vö. *Europäische Stammtafeln. Stammtafeln zur Geschichte der europäischen Staaten*. Neue Folge, ed. *Detlev, Schwennicke*. VI. Marburg, 1978, 60. tábla. – Erlinde (*recte: Herlindis*) anyja, Alpaide de Hougaerde révén IV. Együgyű Károly nyugati frank király (898–923) egy természetes leányának leszármazottja volt, ami Loozi Zsófiát is a Nagy Károly utódok közé sorolná. Ez azonban már aligha lehetett élő tudat. Jodoigne brabanti hűbére a Saint-Trond bencés apátság kegyuraságát is jelentette, vö. *Léon, Vanderkindere: La formation territoriale des principautés belges au moyen âge*. II, Bruxelles, 1902, (a továbbiakban Vanderkindere: i. m.) 148–149.

²⁹ *Ista Sophia (sc. ducissa in Hungaria) genuit Regem de Hungaria et ducissam de Hui*. Ekként említve két XVIII. századi műben, vö. *I. Mantelius: Historiae Lossensis Libri X*, Lüttlich, 1717, 50 és *Charles Butkens: Trophées du duché de Brabant*, suppl. Den Haag, 1726, II. 49–62. – A jeles Árpád-kutató, Wertner, e kései tudósításokat kételkedően fogadja, vö. *Wertner Mór: Az Árpádok család története*. Nagybecskerek, 1892, (a továbbiakban: Wertner: i. m.) 592. Elmulasztotta azonban idézni az egykori közös forrást. Az információ szó szerint előfordul Aubry de Trois-Fontaines-nak a 13. század elején lejegyzett Krónikájában, amikor még élő tudat lehetett, vö. *Alberici monachi Trium Fontium Chronicon*, Monumenta Germaniae historica. Scriptores, XXIII, 851.

³⁰ Hogy Kálmánnak volt világi bátyja, arra a Krónika maga is céloz, egyházi fogadalmának pápai feloldozása kapcsán, vö. *Iste Colomannus ... fuit episcopus Waradiensis, sed quia fratres, quos habebat, morte sunt preventi, ideo summo pontifice cum eo dispensante regnare compellitur*, vö. Chron. c. 152, Script. I. 432. – Az itt használt többesszám – *fratres* – még azt a vélelmet is megengedné, hogy Gézának és Loozi Zsófiának esetleg két korán elhalt fiút tulajdonítsunk, vagyis Kálmán talán harmadszülöttjük volt?

³¹ *Erat namque habitu corporis contemptibilis, sed astutus et docilis, ispidus, pilosus, luscus, gibosus, claudus et blesus*, vö. Chron. c. 143, Script. I. 421.

³² *Dux autem Geysa genuit Colomannum et Almu ac filias*, vö. Chron. c. 100, Script. I. 365, – Zsófia és Géza házasságát Kerbl 1062-re teszi, amikor Béla király fia a császári udvarban tartózkodott, talán mint tús? vö. Kerbl: *Byzantinische Prinzessinnen*. i. m. (vö. 13. jegyz.) 14. Gézának ezt a német útját a Krónika nem említi.

³³ Vö. Frossman: i. m. 138 ad 13 és V. tábla B, míg *N. de, Baumgarten: Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du Xe au XIIIe siècle*. Roma, 1927, a IV. tábla (18. old.) megfelelő helyén még nem említi (a továbbiakban: Baumgarten: i. m.).

³⁴ Az István név az országalapító királyra utal, aki már szentség hírében állhatott. Géza elsőszülöttje atyja halálakor amolyan 15 éves lehetett. A Salamon-tapasztalaton okult ország így többre tarthatta a harcedzett László utódlását egy újabb gyermek-uralomnál. A szeniorátusi rend győzelme a primogenitúra felett.

³⁵ Huy a Meuse-menti hajdani Hesbayeban a *pagus Condrustensis* része, sosem volt hercegség. Ha utóbb grófsággá lett is, a 11. század végén még csak váruraság („Vogtei”), vö. *Vanderkindere: i. m. II. 213–221*.

³⁶ Azért „ismeretlen nevű”, mert Gézának és Lászlónak valóban volt egy Zsófia nevű nővére, aki előbb Weimari Ulrik, majd Billung Magnus száz herceg jól dokumentált felesége, vö. Wertner: *Az Árpádok*. i. m. (vö. 29. jegyz.), 144–156, N° 29, és *Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. II. Bp., 1901, 184–185. (a továbbiakban Karácsonyi i. m.).

³⁷ Vö. *Szentpétery Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. Bp., 1923, 21, N° 59.

³⁸ Karácsonyi: i. m. II. 185.

³⁹ *Bors vero comes et Iwan inani spe ducti a traditoribus in regem electi sunt*, vö. Chron. c. 158, Script. I. 444.

⁴⁰ *Cum autem Deo volente rex (sc. Stephanus) convaluisse, Iuani caput decollavit, Bors vero comitem turpiter de curia reiecit in Greciam*, vö. Chron. c. 158, Script. I. 444.

⁴¹ *Coniuraverat regnum ut post regem filius sororis sue Sophie, nomine Saul regnaret*, vö. Chron. c. 158, Script. I. 444.

⁴² Györffy György: Az Árpádkori Magyarország történeti földrajza. I. Bp., 1963, Biharvármegye 658, Sálhida (Saulhyda).

⁴³ Györffy csak az Ákos és a Barsa nemzetséget tartja bihari ősfoglalónak, uo. 573. A Berettyó mentén az Ákost, amelyet vezérkori kapcsolat is fűzhetett már az Árpádokhoz. Erre vallana az éppen bihari águkon feltűnő, fejedelmi utalású Álmos név előfordulása. – Nem áll tehát helyt Domanovszky javaslata, aki Sault is a Hont-Pázmány nemzetséghez kívánná sorolni, vö. Chron. c. 158, Script. I. 444, lapalji kiadói jegyzet.

⁴⁴ Karácsonyi: i. m. II. 204–206.

⁴⁵ Wertner: Az Árpádok, i. m. 175.

⁴⁶ Talán a Miskolc melletti (Görömböly-)Tapolcán Szt. Péter tiszteletére emelt nemzetségi monostoruk alapítója?, vö. Karácsonyi: Nemzetségek, i. m. II. 364.

⁴⁷ *Imperatrix Constantinopolitana, filia regis Ladizlai nomine Pyrisk nunciavit regi Stephano*, vö. Chron. c. 156, Script. I. 439.

⁴⁸ ἐτυγγανε γάρ δὴ βασιλεὺς Ἰωάννης Εἰρήνην τὴν Βλαδύλαβου παῖδα γυναικα γαμετὴν ἤδη πεποιημένον (Iohannēs Kinna-mos), c. I. 4, Patrologiae cursus completus. Series Graeca, ed.abbé Jacques-Paul Migne, c. I. 4, t. CXXXIII, Paris, 1877, 323.

⁴⁹ Elhunyt 1134. augusztus 13-án az anatóliai Bythiniában, ahová hadjáratra indult férjét követte. Halálos ágyán vette fel az apáca-fátylat és a Xéné egyházi nevet. Az általa alapított konstantinápolyi Pantokratór monostorba temették. Az orthodox egyház utóbb szentjei közé sorolta, vö. Moravcsik Gyula: Szent László leánya és a bizánci Pantokratór monostor. Bp., 1923, 10–11.

⁵⁰ A mozaik-kép feltárója Whittemore, Thomas: The Mosaics of Haghia Sophia at Istanbul. Third preliminary report, 1935–1938, The Imperial Portraits of the South Gallery, Oxford, 1942.

⁵¹ Wenzel Gusztáv: Árpádkori új okmánytár. XI. Bp., 1873, 56–57, N° 37.

⁵² Fejér, Georgius: Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Buda, 1829, III/1, 457.

⁵³ Férje pedig esetleg a nemzetség Tapolcán emelt monostorának alapítója?, vö. feljebb, 46. jegyz.

⁵⁴ *Beatus autem Ladizlaus sic ordinavit, ut post ipsum Almus regnaret*, vö. Chron. c. 140, Script. I. 420.

⁵⁵ Ezek szerint bátyja, István herceg (vö. 34. jegyz.) ekkor már nem élt és László választása az egyházi rendű Kálmánt mellőzve eshetett Álmosra.

⁵⁶ *Colomannus itaque filius regis Geyæ de Polonia festinanter rediit et coronatus est*, vö. Chron. c. 142, Script. I. 420.

⁵⁷ *Duci Almus ducatum plenarie concessit*, vö. Chron. c. 142, Script. I. 421.

⁵⁸ Ld. feljebb (vö. 26. jegyz.), az ott kifejtett *error in persona* terhelésével.

⁵⁹ II. Szvjatopolk Izjaszlavics, Novgorod és Turov fejedelmének (1093–1113), ismeretlen első házasságából született leánya, vö. Baumgarten: i. m. (vö. 33. jegyz.) 10 és II. tábla, N° 14, és Forssman: i. m. 137 N° 9 és IV. tábla C.

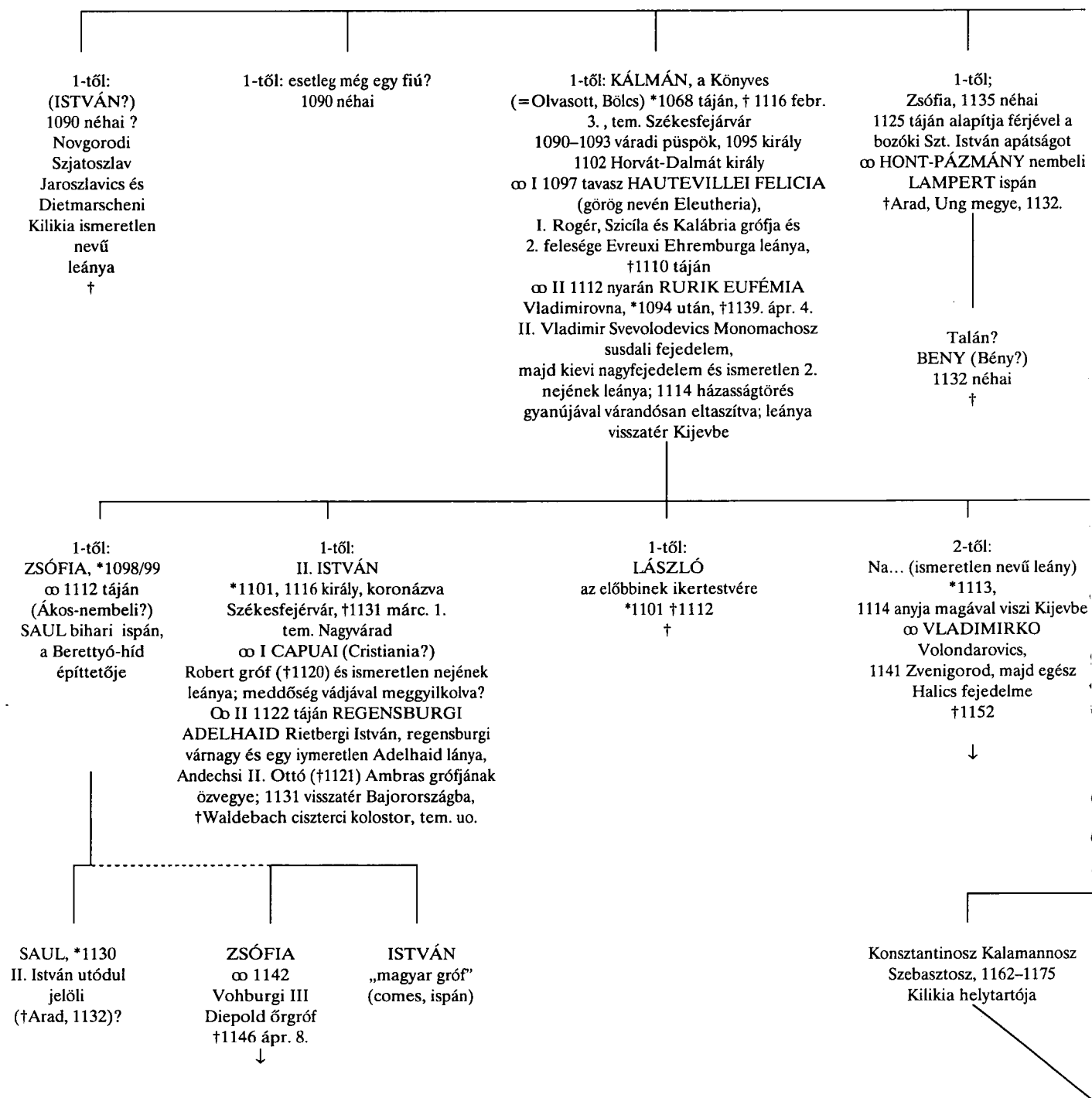
⁶⁰ Vö. Makk: Magyarország, i. m. (vö. 6. jegyz.) 88.

⁶¹ *Et fugit iterum ad Pataves (= Passau) regis Teutonicorum auxilium imploraturus*, vö. Chron. c. 148, Script. I. 429.

⁶² Már II. István uralkodása idején, 1116 után: *Quamvis fuisset obcecatus, tamen mortem timens de rege Stephano fugierit in Greciam*, vö. Chron. c. 157, Script. I. 442.

⁶³ Az admonti halotti jegyzék bejegyzése szerint: *Kal. Sept. (obiit) Almus dux*, vö. Necrologium Admontense. In MGH, Necrologia II. Berlin, 1890, 302.

I. Géza király leszármazottai

I. GÉZA qui et MAGNUS

* Lengyelországban, 1045 táján

1048 hazatér, 1062 apjának követe a császárnál, 1063 dux, 1068 szebasztosz,

1074 király, †1077 ápr. 28., tem. Vác

∞ I 1062 LOOZI ZSÓFIA †1070 táján, II. Giselbert gróf

és Jodoignei Erlinde leánya

∞ ii. 1072/73 Na... SINADÉNÉ, Synadenos Theodul

és Botoneiatina Na... leánya

*1074 királyné, 1077 özvegy, 1080 körül visszatér Bizáncba

1-től:

Na... (ismeretlen nevű leány)
∞ (HONT-PÁZMÁNY nembeli
IVÁNKA?)

1073 Géza hirnöke Lászlóhoz,
a nemzetség nyitrai ágából

2-től:

Na... (ismeretlen nevű leány)
∞ MISKOLCZ-nembeli N...
(talán Bors?)

a tapolcai Szt. Péter
monostor alapító?

2-től:

ÁLMOS, Bizáncban Konstantinos, *1075 táján, †Makedóniában, 1127
tem. Székesfejervár, 1137 ápr. 11., 1089–1091 horvát király, 1095 László király
utódlal jelöli, majd Kálmán javára dönt; 1095–1108 dux, 1107/08 Jeruzsálemben
zarándokol, 1108 alapítja Dömösön az Antiochiai Szt. Margit prépostságot;
többször lázad Kálmán ellen; 1115 megvakítva Dömösön rejtkezik,
1116 után Bizáncba menekítik, ahol Makedóniában él
∞ I Na..., ismeretlen német nő †1102 táján; császári környezetből?
∞ II 1104 RURIK PREDSZLAVA Szvjatopolkovna, II. Szvjatopolk Izjaszlavics és
ismeretlen 2. feleségének leánya; 1115 utáni sorsa ismeretlen

IVÁN †1130

utódlási igénnyel lép fel;
II. István lefejezteti

BORS ispán

1130 utódlási igénnyel lép
fel, II. István Bizáncba
száműzi

Talán tőle a HONT-PÁZMÁNY
nemzetség nyitrai Forgách ága?

A MISKOLCZ-nemzetség
borsmonostori ágának ősei

2-től:

BORISZ, *Kijev 1114 (v. 15?)

† a Temesközben (vagy Nándorfejérvárott?),
1152, Bizáncban 1130 Kalamannosz Panhyperszebasztosz;
1132, 1146, 1151 trónkövetelő lengyel vagy bizánci
támogatással

∞ 1141/43 ANNA DUKAINA, Konstantinos Sebastos és Na...
Botoneiatina leánya, 1152 Aréte néven apáca,
1157 még él

1-től:

ADELHAID, *1103 táján,
†Olmütz, 1140 szept. 15.,
Álmos dux és estleg első,
német feleségének leánya?
1137 Álmos temetésére
hazatér

∞ 1122 előtt PRZEMYSL
I. SZOBESZLÁV Ulrik
1115–23 morva fejedelem,
1125–1140 cseh herceg
†Arnau, 1140. febr. 14.

2-től:

II. Vak BÉLA

*1108, †1141. febr. 12.,
tem. Székesfejervár
1115 apjával együtt
megvakítva; Dömösön majd
Pécsváradon rejtkezik;

1131 II. István utódlal jelöli,
koronázva
1131. ápr. 28.
∞ 1127 SZERB ILONA
(Jelena), Nemanja
I. Uros rác despota
és Anna (Diogenissa?), I.
Mánuel császár
unokahugának leánya, 1146
még életben

1 vagy 2-től:

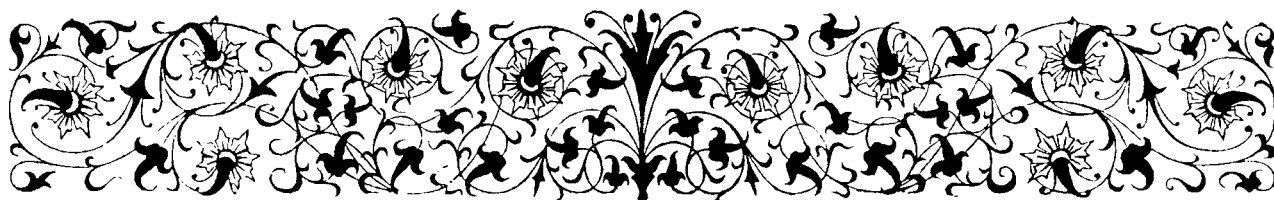
HEDVIG †1138 után
Álmos dux két
házasságának egyikéből

∞ 1132 Babenberg
Adalbert
*1107. febr. 13., †1138.
nov. 9.
tem. Kijlosterneuburg,
majd utóbb
Heiligenkreuz, a passau
püspökség világi
birtokainak ügyintézője
(Vogt). Hedvig
gyermektelen második
neje volt
†

STEPHANOSZ (István) Kalamannosz,
1154, 1165 harcol Manuel császár magyar hadjárataiban

a bizánci KALAMANNOSZ
család ősei

gyikük leánya: ANNA KALAMANNÉ, † mint apáca, Anasztázia
NEMANJA ISTVÁN, † mint Simon szerzetes, Athos hegy, 1200. febr. 12.
159 Kelet-Szerbia zsupánja, 1172 egész Szerbia (Raska, Zeta, Dioklea)
agyzsupánja bizánci hűbérben, 1180 önálló, 1196 lemond és szerzetesbe lép

KISEBB ROVATOK

RÖVID TANULMÁNYOK, HOZZÁSZÓLÁSOK

Egy ígéretes könyvsorozat: Régi magyar családok

Aki ma gyakrabban kutat a levéltárakban, bizonyára felfigyelt arra, hogy a kutatótermekben rendszeresen ott vannak a régi anyakönyvek fölött görnyedő, vagy mikrofilmet nézegető kutatók, akik talán személyes érintettként vagy talán bér munkában, egy-egy család őseit, leszármazóit keresgélik. A minap a borosjenői Kádárok egyik (vélt vagy valós) leszármazója keresett meg kezdeti részkutatási eredményeivel. Vállalkozó, aki gyermekeire szándékozik hagyni famíliájuk leszármazási táblázatát, mert fontosnak tartja, hogy tudják s megismerjék eredetüket, felmenőiket. Mászor egy kedves paraszt bácsi kopogott az ajtómon, hogy őt mindig érdekelte a családjuk eredete, de „eddig nem volt időm utána menni, most már ráérek”, s hol is kezdjen hozzá. Biztos vagyok benne, hogy hasonló eseteket százával tudnának a kollégák is felsorolni.

Az utóbbi időben valóban megnőtt a különböző indíttatásból a genealógia iránti érdeklődés, ahogy abban is biztos vagyok, hogy a disciplina művelésének 1945 utáni merev elutasítására, retrográd tudományként való kezelésére történt, egyfajta ösztársadalmi válaszádról is beszélhetünk. Ősei mindenkinek vannak, s mindenkinek joga van felmenői kikutatására.

A mai genealógiai kutatások egyik szeletének közzétételére, a kéziratok gondozására, kiadására vállalkozott Pozsonyi József történész, a balmazújvárosi Semsey Andor Múzeum igazgatója. A *máig virágzó történelmi családok* történetének megjelentetéséről van szó, a *Régi magyar családok* című sorozatban. Tisztelet és elismerés illeti az ötletgazda főszerkesztő Pozsonyi Józsefet, aki felismerte a tudományos igényű kutatások ösztönzésének, az elkészült kéziratok kiadásának, koordináltságának hiányát! Ahogy azt is, hogy ezen famíliák itthon vagy határainkon túl élő mai leszármazóitól, amennyiben nem „gyűjtjük” be a náluk lévő pótolhatatlan forrásokat, örökre elvesznek a történettudomány számára. Nem

elhanyagolható szempont az sem, hogy egy-egy megye vagy település (olykor régió) történeti monográfiajának megírásához a kötetek tudományos igényű forrásul is szolgálnak; az egyes, meghatározó családok történetének konkrét ismerete nélkül, bizony bátor vállalkozás minden ilyen jellegű, szintetizáló összesség.

A sorozatban eddig megjelent kötetek szerzői az adott família történetét kiválóan ismerő történészek. Pozsonyi József a múzeumi névadó *semsei Semsey családról* írt, Kisfaludy László történelemtanár saját családjá, a *kisfaludi Kisfaludyak*, Dr. Ulrich Attila a Jósza András Múzeum történésze a *németszőgyéni és bánházi Jósák* történetét tette közzé, társszerzője Jósza Miklós, ma élő leszármazó.

A kutatók alapos és szakszerű munkát végeztek: levéltárak és parókiák sokaságát keresték fel, korabeli iratok százait nézték át, beutazták egy-egy felmenő nyomát keresve-kutatva a Dunántúlt és Kelet-Magyarországot, a ma élő leszármazóktól adatokat, írott és tárgyi forrásokat gyűjtöttek. Az esztétikus kivitelű köteteket adat- és szempontgazdagság jellemzi, igényesen illusztráltak, számos portrét tárnak elénk az adott família jó egynehány kiemelkedő tagjáról. Olykor töredék adatokból, kutatási eredményeik nyomán precíz leszármazási táblák készültek. Felvázolták a kutatási problémákat, utalva itt-ott, a forráshiány miatti további kutatások szükségességére. Az adott térségben meghatározó családok történetével a problémák sokirányú szövevényeit tárják fel, amelyek újabb kutatásokra serkentenek. Sokunk nevében gratulálunk a szerzőknek!

A kötetek szerkesztője Szarvas Márta, kiadja a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága, felelős kiadó Vargáné dr. Szathmári Ibolya.

Előkészületben a Szirmay, a Náray, a Dessewffy, a Rátky, a Kállay, a Vay és a Fiáth családok története.

Lakatos Sarolta

A 18–19. SZÁZADI TESTAMENTUMOK FORRÁSÉRTÉKE¹

Közismert, hogy a 17. századból a háborús pusztítások és az elemi csapások miatt sajnálatosan kevés forrás áll rendelkezésünkre. Különösen érvényes ez a megállapítás a Duna–Tisza közére, amely talán leginkább ki volt téve a hadak járásának, egészen 1711-ig. Ami megmenekült a török- és Habsburg-ellenes háborúk során, annak számottevő részét a II. világháború pusztította el. Kecskemét is ekkor veszítette el a 16. századig visszanyúló jegyzőkönyveit, céhleveleit és zárt levéltárának anyagát. Ezért érthetően felértékelődtek azok az ebből az időszakból származó források, amelyek megmenekültek.

Közismert az is, hogy a királyi városok és a nagyobb mezővárosok egyik legjelentősebb forrását, a végrendeleteket sorra publikálták már egyes levéltárak.² Kecskemét és a megye sajnos e téren elmaradt. E fontos forrás publikálásának hiánya miatt a tematikus feldolgozásokat végző más településeken élő kutatók csak ritkán tudnak az itteni levéltári anyagban elmélyülten kutatni. Pedig mennyiségileg is figyelemre méltó az itt felhalmozott adatok összessége.

Egy korszak vagy egy térség múltjának alapos feltárásához minden rendelkezésre álló forrást fel kell használni, a testamentumokat is. Forrásértéküket növeli, hogy az élet igen sok területét érintik. Ez a forrástípus az egyik legsokoldalúbban képes vallani koráról és a testálókról egyaránt. Mindenekelőtt a vagyoni állapotok változásairól nyújt mindennél hitelesebb képet. Az élettől való búcsúzás előtt ugyanis nemcsak a távozó érdeke volt, hogy valós képet adjon anyagi viszonyairól, hanem az örökösök, az adósok, a hitelezők, a városi közigazgatás és a földesúr érdeke is. A jogi formulák, a szokásjog és a bevett formák egyaránt segítettek a rendelkezések csaknem maradéktalan érvényesülését. A testamentumokban egy-egy személyiség, egy-egy kiemelkedő vagy csak igen szerény egzisztenciával rendelkező értelmiségi, polgár, gazda vagy zsellér tett – sokszor formálisan – vallomást életútjáról, eredményeiről vagy kudarcai-ról. Ily módon olyan, szinte intim részletekre, családi és személyes jellegzetességekre hívják fel a kutató figyelmét, amilyenekre talán egyetlen más forrástípus sem képes. A rendelkezők egykori ruházatára, búto-

raira, lakásainak méretére, jellegére, vagyoni állapotára, kedvenc ékszereire, termelési és személyi eszközeire, könyveire, hangszerre vonatkozó pontos adat révén, nemcsak a néprajz, nemcsak a gazdaság- és társadalomtörténet területéről találunk igen sok érdekes részletet, hanem a korszak, a megismételhetetlen egyéniség, a személyiség kort idéző tulajdonságai is megfoghatókká válnak. Különösen fontos adatok gyűjthetők össze a különféle hagyományok módosulásáról, a temetkezésről, a halotti torra, a lakodalmakra szánt költségekről, az árvagondozásról, a szegénygondozásról.

Mivel az örökbe hagyott vagyonok számottevően bővültek, jelentős számban készültek olyan végrendeletek, amelyek egy-egy tömörített családtörténetnek is megfelelnek. Az ilyen testamentumok forrásértéke érthetően lényegesen nagyobb, adatbázisa sokkal gazdagabb, mint a „szabványos” végzéseké. Tanulmányozásukkal nem egy esetben követhetjük nyomon generációk vagyoni gyarapodását (pl. a kecskeméti Bozsó, Antal, Ladányi, Szekeres, Ferenczy vagy a Dömötör famíliáé).³

A helyi végrendeletek sora igazolja, hogy kisebb összegek kölcsönzésére többen is vállalkoztak. Ugyanis hitelt felvenni, a pénzintézetek teljes hiányában, nehéz volt, de a 19. század elején szervezett takarékpénztárak se tudták kielégíteni a rendkívüli igényeket. A mind több helyen szerveződő temetkezési egyletek is csak csekély tőkét voltak képesek összegyűjteni. Éppen ezért a magánjellegű kölcsönzés a helyi hitelezés egyik legfőbb forrása volt.⁴

A mezővárosokban a 17. századtól, a hódoltság évtizedeiben is, a városi tanács látta el a végrendelekkel kapcsolatos feladatokat. Bár az ezek formába öntésével foglalkozó ránk maradt legkorábbi statútum csak a 18. század derekáról való, a legelső testamentumok hitelesítői között többször is választott tisztséget viselők neve található, ami kétségtelenné teszi, hogy a tanács régtől fogva törekedett a saját, jogilag képzett embereit igénybe venni, és kivételesnek mondható az alkalmi tanúk előtt végbement testálás. Nem szólva arról, hogy a legrégebbi végrendeletek is kizárólag a városi tanács levéltárában gyűltek össze.

Valószínű, hogy a jogbiztonság megerősítése végett vált szükségessé az az 1756-ban született döntés, hogy a végrendeletek a város főbírája által rendelt és küldött becsületes és írástudó emberek előtt készüljenek, és általuk is legyenek a város jegyzőkönyvébe beírva.⁵ Nem egyértelmű azonban, hogy külön jegyzőkönyvet használtak-e erre a célra, mint a királyi városokban, vagy a tanácsi jegyzőkönyvek oldalaira kerültek ezek a bejegyzések. Mivel az eredeti jegyzőkönyvek a II. világháború alatt elpusztultak, erről egyértelműen meggyőződni ma már nem lehet.⁶ A fennmaradt végrendeleteken található jelzetek azt igazolják, hogy végül is itt magukat az iratokat gyűjtötték össze, különválasztva a többi tanácsi iratoktól, levelektől.

Bár a testamentumok megformálása igen nagyfokú változatosságot mutat, az esetek többségében van bevezető része; majd követi a vagyontárgyak felsorolása, eredete a jogi megítélés szempontjából; a végrendelező adósságai; a végrendelező kintlévőségei; a vagyon elrendezése, és végül a végrendelet megerősítése.

A levéltárak egyik feladata az őrizetükben lévő legjelentősebb forrásanyag közzététele. Természetes, hogy egyetlen megyei levéltárban sem lehet egy kötetben publikálni az egyes forrásféléseket. Még a feudális rendi társadalom korából is olyan számottevő mennyiségű írott anyag maradt ránk, hogy azokat az esetek többségében csak sorozatok formájában lehetett közreadni. A *Forrásközlések* sorozatot 1972-ben indította útjára a Bács-Kiskun Megyei Levéltár, 1973-tól Iványosi-Szabó Tibor igazgató szerkesztésében jelent meg. A mai formában, és külalakjában is egységesen, Tóth Ágnes igazgató elképzelése szerint 1996-tól jelenik meg, és nagy örömeinkre ma, a legfrissebb 9. kötetet is kezébe veheti az olvasó.

Úgy ítéltük meg, hogy a testamentumok teljes anyagának feltárására, szakmailag igényes közzétételeire igen komoly szakmai felkészültséggel rendelkező személy vagy személyek csaknem folyamatos munkája mellett is évek szükségesek. De tekintettel arra, hogy a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára három évtized alatt több mint egy tucat dokumentumgyűjteményt, illetve egyéb kiadványaiban terjedelmes forrásgyűjtést adott ki,⁷ amelyeknek nagyobb része az 1591 és 1849 közötti időszakból való, és amelyek a tudományos igénynek formai szempontból is megfelelnek, úgy gondoltuk, hogy ezen forrásanyag feltárását, a kötetek szerkesztését és az iratok közzétételét is a legmagasabb szinten tudjuk majd elvégezni. Ezt garantálta nemcsak az intézmény több évtizedes elismert tudományos „műhelymunkája”, de az ebben közreműködő kutatók és sok évtizedes tudományos tevékenységgel rendelkező munkatársak is.

A megye területén lévő mezővárosok levéltárait és irattárait fennmaradt végrendeletek közzétételét 2001-ben kezdte el az intézmény, és 2005 októberében, a levéltár öt éves kiadványterve, jelentős

mértékben az NKA Levéltári Szakmai Kollégiuma vissza nem térítendő támogatásának köszönhetően, megvalósult.

A kecskeméti végrendeletek négy kötete után, az ötödik kötet a Duna-Tisza közí mezővárosok, Baja (1763-tól), Dunapataj (1738-tól), Kiskunfélegyháza (1766-tól), Kiskunhalas (1749-től), Kiskunmajsa (1815-től) és Szabadszállás (1787-től) végrendeleteit tartalmazza. E kötetekben a szerzők és szerkesztők kamatoztatni kívánták más városok, levéltárak hasonló kiadványainak tapasztalatait.

Kecskeméten 1655-ből való a legkorábbi végrendelet. Az említett mezővárosok közül a legkorábbi Dunapatajon kelt, 1738-ban. Az 1711-ig terjedő időszakból igen kevés maradt ránk, az 1760-as évek végétől már több százat gyűjtöttek össze a város levéltárában. Az ezt követő 7–8 évtizedből ennek többszörösét őrizték meg elődeink. Ha nem is ilyen mennyiségben maradtak ránk mai megyénk területén lévő mezővárosaink testamentumai, de azok levéltáraiból is össze lehetett gyűjteni kétszáz körüli mennyiséget 1738 és 1847 között.

A kecskeméti testamentumok első kötetének anyagát célszerű volt az urbárium kiadásának évével, 1767-tel zárni.⁸ Így 462 végrendelet teljes szövegének közlésére került sor. Kecskemét fejlődésén belül ez az időszak rendkívül fontosnak bizonyult. Ekkorra esnek a hódoltság utolsó évtizedei, a török elleni felszabadító háborúk évei, a Rákóczi-szabadságharc, a rendi állam és közigazgatás újjászervezése, a széles körű migráció, a korábbi rideg állattartás válságának fokozatos kibontakozása és a szélesebb körű növénytermesztés alapjainak megteremtése egyaránt. Éppen ezért érthető, hogy rendkívül sokirányú adatot, utalást tartalmaznak ezek a dokumentumok nemcsak anyagi javak termelésének alakulásáról, azok értékrendjéről és méreteiről, hanem a birtokviszonyok átrendeződéséről, a pénzgazdálkodás jellegének változásairól és a mezővárosi társadalom rétegződésének alakulásáról egyaránt. Mivel jogi természetű gesztusról van szó, sok-sok adatot találunk bennük az országos gyakorlat naponkénti érvényesüléséről éppen úgy, mint a helyi sajátosságokról, azok fokozatos alakulásáról egyaránt. A kecskeméti testamentumok közzétételét még az a tény is indokolta, hogy a katolikus egyház anyakönyvei 1819-ben elégték, ezért sok családra vonatkozó leíró forrás csak a testamentumokban maradt ránk; találunk bennük példát a vallási türelem megnyilatkozására is.

Kecskeméten a szabadságharc lezárulásáig terjedő 57 évből csak 54 végrendelet maradt ránk. A következő 55 évből viszont már 405 testamentumot őriztek meg. Tekintettel arra, hogy az írásbeliség a 18. század derekától rohamosan bővült, a hasonló terjedelmű második kötet a nem egészen másfél évtized alatt (1768–1781) keletkezett 561 végrendeletet foglalhatta magába.⁹ Mivel a következő évtizedekben a ránk maradt végrendeletek száma tovább gyarapo-

dott, ugyanakkor a publikálásra szánt anyagi lehetőségeink csak két további kötet megjelentetését tette lehetővé, arra kényszerültünk, hogy a polgári forradalomig terjedő időszakban létrejött végrendeletekből csak válogatott anyagot tegyünk közzé. A válogatás ellenére minden egyes évből került be néhány irat. Nem lett volna szerencsés, ha mechanikusan szabtuk volna meg az egyes évekre jutó testamentumok számát, annál is inkább, mivel az egyes évekből megőrzött mennyiség még rövid időszakon belül is erősen eltérő. Az 1831. évi kolera idején például 89 végrendekezés került a levéltárba, míg a következő évben mindössze 34. Ezért célszerűbbnek látszott az egyes iratok forrásértékéből kiindulni. Így óhatatlanul jelentkezett kisebb eltérés az egyes éveket reprezentáló végrendeletek száma között. Igyekeztünk a válogatott anyagot közreadó két kötet időkereteit is arányosan megvonni. Ezért a harmadik kötet az 1782–1820 közötti évek anyagát, a negyedik pedig az 1821-től 1848 elejéig keletkezett végrendeleteket tartalmazza.¹⁰ Így tudtuk elérni azt, hogy a két kötet együttesen további közel félezer végrendeletet tegyen hozzáférhetőbbé. Ezek közlésénél abban a szerencsés helyzetben voltunk, hogy Magyarország legnagyobb népességű mezővárosa a 18. század utolsó harmadától keletkezett iratainak nagyobb részét már meg tudta őrizni, és így nemcsak a közigazgatás, a jogszolgáltatás, hanem a városépítés és a szellemi élet területéről is számos írott emlékünknél maradt fenn. A végrendelezők száma is évről évre gyarapodott a több mint húszezer lakosú mezővárosban belül. Ezek eredeti rendjükben és csaknem hiánytalanul a kutatók rendelkezésére állnak. Ez a bőség a sorozat pénzügyi fedezetének előteremtésekor bizony a szó szoros értelmében zavarba ejtőnek bizonyult. Amennyiben ragaszkodtunk volna a korábbi évtizedek anyagának közreadásakor követett eljárásunkhoz, a sorozat köteteinek száma több mint egy tucatra nőhetett volna. Bár tudományos szempontból a teljességre való törekvés lenne igazán kifogástalan, sajnos ezt az ideális eljárást nagyon is behatárolt pénzügyi lehetőségeink lehetetlenné tették. Választanunk kellett: vagy a teljességre törekedve még a 18. század végéig sem jutunk el, vagy pedig a polgári forradalomig terjedő időszak egészéről adunk egy válogatott anyagot. Ekkor már évenként 50, olykor 70 testamentum is készült, igen sok a tartalmában egymáshoz nagyon is hasonló végrendelezés. Újabb változást jelent a korábbi évtizedek gyakorlatával szemben, hogy a végrendeletek tekintélyes hányada lényegesen bővebb is. Ezek nemcsak a hagyatékok választékának erőteljes növekedését jelzik, hanem sok esetben a jogilag is képzett testálók tettének indoklása végett a helyi jogszokásokat rögzíti a testamentumokban, illetve az attól való eltérést indokolja.

Főként a kisbirtokosok esetében szólhatunk csaknem tipikusnak mondható forrásról. Ezekben visszatérően egy ház, egy-két pászta szőlő, esetleg kisebb

szántó és a gazdálkodáshoz legszükségesebb eszközök szétszórásával találkozunk. A néprajz, a gazdaságtörténet, az életmód, a helyi jogszokások stb. iránt érdeklődők ezekben a viszonylag szűkös tárgyi anyag ismétlését találhatják. Nem állítjuk, hogy felesleges lenne ezek publikálása. Ha viszont a rendelkezésre álló pénzügyi alap igen szűk, hasznosabbnak látszott inkább időben kiterjeszteni a választékot. Ezt az eljárást alá tudjuk támasztani azzal is, hogy egy igen jelentős mezőváros paraszti gazdálkodásának szinte gyökeres átalakítását lehet ily módon figyelemmel követni. Igen jelentős változások mentek végbe a feudális rendi társadalom utolsó évtizedeiben a város társadalmán belül is. A görög és német származású kereskedők, helyi iparosok, a hivatalnoki-értelmiségi csoport fokozatos bővülése révén merőben új lakáviszonyok, új szokások, új használati eszközök, új megtakarítási formák stb. kibontakozását kísérhetjük így figyelemmel, több mint egy fél évszázadon át, benne a reformkorral.

A korabeli kereskedőmentalitás sajátosságainak érzékeltetése végett emeltünk be a testamentumok közé egy házassági egyezséget (23. sz. Boda Anna és Orbán Sámuel között), amit a közölt végrendelet (213. sz.) tesz teljessé.¹¹

Az azonos szerkesztési elv következetes alkalmazása ellenére az egyes kötetekben közölt iratok alapján szinte más-más világ tárul elénk. Az első két kötetbe került testamentumokat néhány esettől eltekintve a különféle vagyoni rétegekhez tartozó parasztok készítették. A negyedik kötetbe pedig már jelentős számban jutottak iparosok, kereskedők, a mezőváros értelmiségei, tisztviselői és egyházi személyek által készített végrendeletek is. Így módon a válogatás ellenére a kötet viszonylag jól tükrözi a város lakosságán belül végbement jelentős változásokat.

Nem kívánjuk semmiképpen sem a megkerülhetetlen kényszert erényként bemutatni. Csak az volt a célunk, hogy a korábbi két kötetrel szemben az újabb két kötet anyagának összeállítása során követett eljárást tegyük érthetővé. Bízunk abban, hogy az abban fellelhető rendkívül figyelemreméltó írott emlékek a kutatók sorát fogják arra késztetni, hogy témájuk alaposabb feltárásához használják azokat a végrendeleteket is, amelyeket a publikálás során a jelzett okok miatt mellőzni voltunk kénytelenek.

A források közlésekor mind a két szerző esetében egy több évtizedes gyakorlatot vehettünk alapul, melyek Németh Gábor 1995-ben kiadott forrásközlésében ötvöződnak, eljárását pedig Benda Kálmán 1974-ben megfogalmazott forráskiadási szabályzata határozza meg, amelyet mi is követésre méltónak találunk.¹²

A kecskeméti végrendeletek esetében az első kötet tartalmazza a szükséges forráskritikát és forrásismertetést is tartalmazó bevezetőt, a publikálás során követett, illetve követendő normákat és formákat, tartalmazza a minden kötetre vonatkozóan kötelező

apparátust (mutatókat, latin szavak és régi kifejezések, a korabeli pénzek és mértékegységek, források stb. jegyzékét). Az első kötetben személynévmutatót nem talál az olvasó, de már a 3. és 4. kötetben a tartalomjegyzék a testálók nevét abc-rendben közli.

Kiadványainkban a testamentumokat szoros időrendben közöljük, az 5. kötetben természetesen városként, amelyekről rövid leírás is van. Amennyiben a végrendeleteken csak a hónap van jelölve, azt az abban a hónapban keletkezett iratok végére tettük, és ha csak az évet tüntették fel, a jelölt évben készült végrendeletek végére került az irat szövege. Minden egyes testamentumot külön sorszámmal láttunk el. Szükségesnek tartottuk, hogy az egyes dokumentumoknak szerkesztett címet adjunk. Ez lehetővé teszi, hogy a végrendelkező nevének közlése mellett további tájékoztatósi pontokat is megadjunk. Ezért, ha egy özvegy végrendelkezett, férjezett neve mellett feltüntettük leánykori nevét is, és ha csak a leánykori neve volt megadva, férje nevét is, ha ezt az okiratban feltüntették. Ugyancsak célszerűnek látszott utalni már a címben a testáló foglalkozására is, mivel így több esetben a címjegyzék egyszeri áttekintése révén is érdemi tájékoztatást lehet nyújtani az olvasó számára. Ezt követően közöljük a végrendelet dátumát, majd ezután a testamentum teljes szövegét, szövegű formában. Eltérő betűtípussal és betűnagysággal rögzítettük a végrendeletek hátlapjára vezetett korabeli, illetve utólagos feljegyzéseket, jelzeteket, az irat alaki jegyeire vonatkozó megjegyzéseket, észrevételeket.

A rendkívül szépen és szabatosan fogalmazott, igen jól szerkesztett testamentumok ritkaságszámba mennek. Sok esetben betűkihagyásokkal, a ragok, szövegek elhagyásával, sőt nem ritkán betűtévésztesekkel, különálló szavak gyakori egybeírásával is találkozunk, a betűhív közlés akár értelemzavaró is lehetne azok számára, akik a korabeli írásos források sajátosságait nem ismerik, az írott emlékek nyelvezetében nem elég járatosak, ezért a szövegű közlési formát választottuk.¹³ A nagybetűket, mivel ekkor teljesen találomra használták, a mai helyesírási szabályzatnak megfelelően alkalmaztuk. Ezek figyelembe vételével is fokozottan törekedtünk arra, hogy minél hűebben tudjuk követni az eredeti szövegezést. A családneveket mindenkor, de sok esetben a személyneveket is betűhíven közöltük. A helyneveket ugyancsak eredeti formájukban hagytuk. Megtartottunk

minden olyan jegyet, amelyet következetesen használtak, akár csak egyetlen testálás során is. Ezek akár í-ző, illetve ő-ző nyelvjárásokra is utalhatnak. Tekintettel arra, hogy a latin nemcsak a hivatalnokok nyelve volt, hanem 1844-ig Magyarországon a hivatalos nyelv is maradt, érthetően igen sok esetben találkozunk latin szavakkal, illetve latin szavak magyar ragozásával. Csaknem általános, hogy leginkább a jogi szakkifejezések latinul jelennek meg. Főleg a 18. század derekától kezdve, a végrendeletek záradékát, a levéltárba történő utalását, a hagyatékkal kapcsolatos későbbi döntések eredményét sorra latin nyelven rögzítették. A kor latin és magyar nyelvű szövegeiben általánosan használt rövidítéseket a kiadási szabályzatnak megfelelően feloldottuk. A sérült vagy hiányos, esetleg javított szövegrészekre, régi kifejezésekre mai megfelelőire, az esetlegesen szükségessé vált tájékoztatásra []-ben történik utalás, illetve a hiányt pontozás jelzi. A bizonytalan olvasatra [?], a tollhibára, az esetleges logikátlan vagy nyelvtani egyeztetés nélkül fogalmazott, ezért az olvasást zavaró részekre (sic!) jelzés utal, bár ezt inkább csak az egészen kirívó esetekben volt célszerű alkalmazni. A jobb szövegértés érdekében elkerülhetetlen kiegészítések ugyan csak []-be kerültek.

Az 5. kötet¹⁴ is tartalmazza azt az apparátust, amit az előző négy, de kiegészült a kronológiai kifejezések feloldásával. Továbbá a szerző nemcsak a testálók személynévmutatóját készítette el, hanem a testamentumokban előforduló minden személynévet. Érdekessége még, hogy a kecskemétiékhöz képest, a mezővárosok anyagából válogatott testamentumok között volt több német nyelvű szöveg, Baja város esetében pedig, lakossága nemzetiségi összetételének megfelelően van szerb, horvát, illetve bunyevác nyelvű testamentum is, melyekből fordításban közre is adunk néhányat. Ezek fordításába a szerzőkön kívül levéltárunk levéltárosai is bekapcsolódtak.

A kiadványok irodalomjegyzéke, mind a két szerző esetében jelzi, hogy munkájuk során felhasználták a város, a megye és az ország neves szakembereinek ebben a témában közölt tapasztalatait.

Apró Erzsébet

JEGYZETEK

¹ Az azonos című előadás elhangzott a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára VI. Levéltári Napján Kecskeméten, 2005. november 7-én.

² Kemény János: Duna-Tisza közti mezővárosi végrendeletek 1738–1847. BKMÖL Kecskemét, 2005. 5.

³ Iványosi-Szabó Tibor: Egy parasztcsalád gazdasági és társadalmi emelkedése (a kecskeméti Ladányiak 1648–1853). In: Bács-Kiskun megye múltjából. Évkönyv 20. Kecskemét, 2005. 7–116.

⁴ Demeter János végrendelete 1820-ból. Iványosi-Szabó Tibor: Kecskeméti végrendeletek. III. 1782–1820. Kecskemét, 2004. 366–369.

⁵ Iványosi-Szabó Tibor: Kecskeméti szabályrendeletek I. 1599–1850. Kecskemét, 1991. 68–69.

⁶ Iványosi-Szabó Tibor: A kecskeméti magisztrátus jegyzőkönyveinek töredékei 1591–1711. I. Kecskemét, 1996. 8–24.

⁷ Bánkiné Molnár Erzsébet: A Bács-Kiskun Megyei Levéltár publikációi 1950–1990. In: Bács-Kiskun megye múltjából 11. 465–484; Terenyi Éva: A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára bibliográfiája 1990–1995. In: Bács-Kiskun megye múltjából 14. Kecskemét, 1998. 381–394.; A Bács-Kiskun Megyei Önkormány-

zat Levéltára bibliográfiája 1996–2000. In: Bács-Kiskun megye múltjából. Évkönyv 17. Kecskemét, 2001. 341–355.

⁸ *Iványosi-Szabó Tibor*: Kecskeméti végrendeletek I. 1655–1767. Kecskemét, 2002. 437.

⁹ *Iványosi-Szabó Tibor*: Kecskeméti végrendeletek II. 1768–1781. Kecskemét, 2003. 480.

¹⁰ *Iványosi-Szabó Tibor*: Kecskeméti végrendeletek III. 1782–1820. Kecskemét, 2004. 416., és Kecskeméti végrendeletek IV. 1821–1848. Kecskemét, 2004. 368.

¹¹ *Iványosi-Szabó Tibor*: Kecskeméti végrendeletek III. 1782–1820. Kecskemét, 2004. 40–42. és 347–348.

¹¹ *Iványosi-Szabó Tibor*: Kecskeméti végrendeletek III. 1782–1820. Kecskemét, 2004. 40–42. és 347–348.

¹² *Németh Gábor*: Nagyszombati testamentumok a 16–17. századból. Bp., 1995; *Benda Kálmán*: A Magyar Országgyűlési Emlékek sorozat 1607–1790 közötti részének szerkesztési és forrásközlési szabályzata. In: Századok, 108. évf. 436–475.

¹³ *Bak Borbála*: A 16–18. századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései. In: FONS VII. (2000) 1. sz. A történeti források kiadásának módszertani kérdései. 91–137.

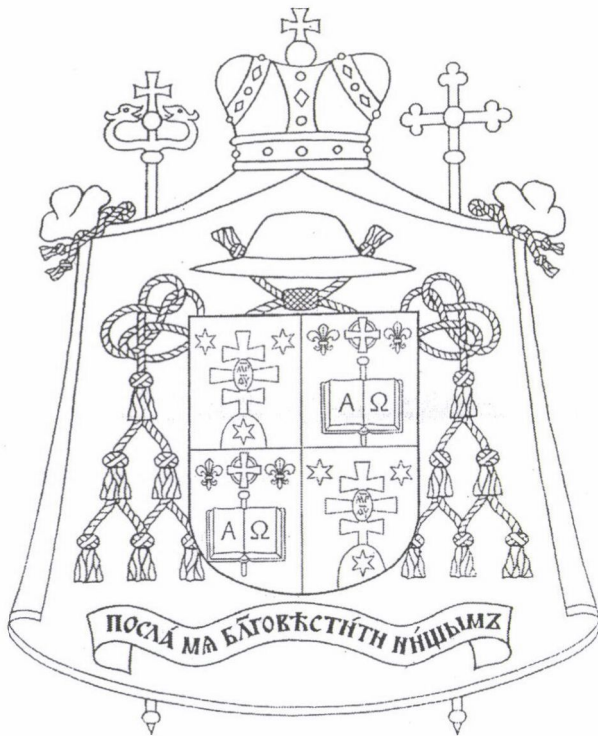
¹⁴ *Kemény János*: Duna–Tisza közí mezővárosi végrendeletek 1738–1847. Kecskemét, 2005. 446.

AZ UKRÁN GÖRÖG KATOLIKUS EGYHÁZ MUNKÁCSI PÜSPÖKSÉGÉNEK ÚJ CÍMERE

II. János Pál pápa 2003. január 6-án felszentelte az Ukrán Görög Katolikus Egyház (továbbiakban UGKE) munkácsi püspökségének (Ungvári székhellyel) új püspökét, Milán Šašikot, aki ugyanazon év január 26-án el is foglalta tisztét.

Milán Šašik január 16-án megerősítette az UGKE munkácsi püspökségének címerét (Z. G. Alexy tervezésében).

Címer: vörös mezőn kék halmon ezüst kereszt, három szélesedő keresztzárral, a középső hosszabb a másik kettőnél. A kereszt közepében, arany ovális medaillonban cirill betűs Mária monogram. A pajzs-főben, a kereszt két oldalán és a halomban három hatágú aranycsillag. A pajzsot vörös és kék drágakövel díszített ezüst-arany püspöki mitra koronázza. A

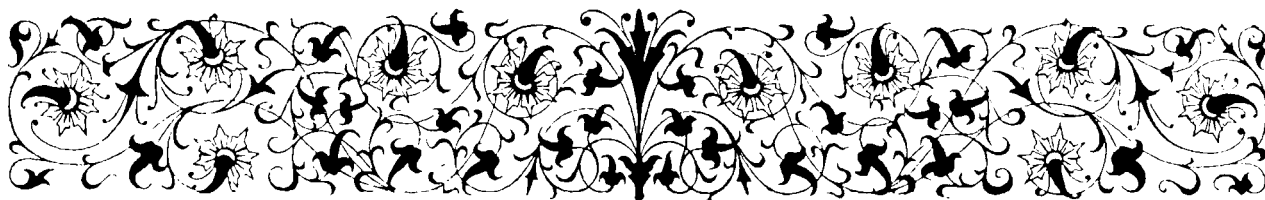
pajzs mögött haránthelyzetben, egymást keresztező arany püspökbót és körmeneti kereszt.

A kereszt a görög katolikus egyházat jelképezi, a halmon levő elhelyezése pedig a Szent Kereszt Felmagasztalására szentelt ungvári székesegyházat jeleníti meg (ahol a püspökség jelenlegi székhelye található). A Mária monogramot tartalmazó ovális medaillon arra utal, hogy a püspökséget Munkácson alapították, és a helyi székesegyházzal függ össze. A három csillag a Gonganelli családból származó XVI. Kelemen pápa címeréről ered; 1774-ben ő alapította a munkácsi püspökséget.

Elkészült Milán Šašik püspöki címere is: négyosztatú, első és negyedik mezőben a Munkácsi püspökség címere, a másodikban és a harmadikban a tulajdonos saját jelképe: kék mezőn nyitott könyv arany szegéllyel és vörös borítóval, a könyv lapjain görög betűk „Α” és „Ω”. A könyv mögül kilátszik az ezüst vándorbot, amely felett arany gyűrűbe fektetett ezüst, szélesedő szárú kereszt. Ez utóbbi két oldalán egy-egy arany liliom. A pajzs felett zöld püspöksüveg zöld zsinórokkal, amelyek a pajzs két oldalán hat-hat bojtban végződnek. A pajzs alatt kiterített ezüst szalagon jelmondat: „ПОСЛА МА БЛГОВѢСТИТИ ННЦЫМЪ” [Küldött engem jó hírt hozni a nincsteleneknek]. A pajzsot aranszegélyű vörös palástra fektették, melyet püspöki mitra koronáz. A palást széleit felül arany zsinórral kötötték át. A palást mögül kilátszik az arany pásztorbot és arany körmeneti kereszt.

A tulajdonos címere magába foglalja Szent Amantius-Milán attribútumait, ti.: vándorbotot és könyvet; ezt kiegészíti Szent Anna heraldikai jele, aki annak a templomnak a védőszentje, ahol megkeresztelték. A kereszt a megváltót, a két liliom Mária szimbólumaként az Istenszülőt és édesanyját, Szent Annát jelképezi.

Zdenko G. Alexy
(Ford.: Mordovin Maxim)

KONFERENCIÁK, RENDEZVÉNYEK

BESZÁMOLÓ A XIV. NEMZETKÖZI HERALDIKAI KOLLOKVIUMRÓL

(Szentpétervár, 2005. szeptember 5–8.)

A Nemzetközi Heraldikai Akadémia minden páratlan évben sorra kerülő kollokviumát idén a szentpétervári Állami Ermitázs Múzeum és az Orosz Föderáció Elnöke mellett működő Heraldikai Tanács rendezte; a helyszínt a nagymúltú múzeum biztosította, négy napra a résztvevők rendelkezésére bocsátva az Ermitázs Színházat. A konferenciát a fogadó intézmény nevében Mihail Piotrovskij főigazgató, a Szentpétervári Egyetem tanára, az Orosz Tudományos Akadémia levelező és az Orosz Művészeti Akadémia rendes tagja üdvözölte, beszédében kiemelve a múzeum két évszázados múltja visszatekintő, szoros kapcsolatát az orosz heraldikai kutatásokkal; a Heraldikai Tanács részéről annak elnöke, az Ermitázs főigazgató-helyettese, Georgij Vilibahov mondott köszöntőt; végül a Nemzetközi Heraldikai Akadémia képviselőjében Rolf Nagel elnök nyitotta meg az előadássorozatot.

Az idei kollokvium témája a női heraldika volt. Az előadások ennek megfelelően két nagy kérdéskörrel foglalkoztak: a női alakok címerbéli és pajzson kívüli (sisakdíszben vagy pajzstartóként) való ábrázolásainak problematikájával, ill. a női címerviselés formai jegyeivel és jogi szabályozásával a középkortól napjainkig.

A heraldikai nőalakok problematikáját tárgyaló előadások sorát Michel Popoff referátuma nyitotta, amely egyébként a nők középkori címerviselésével kapcsolatban is fontos új eredményeket fogalmazott meg. A párizsi Nouvelle Sorbonne egyetem tanára rámutatott: a késő középkori nyugat-európai címeres-könyvekben nőábrázolások túlnyomórészt a sisakdíszekben láthatók, címeralakként elsősorban képzelt címerekben gyakoriak, és ott is vagy kifejezetten szörnyalakként, vagy legalábbis kedvezőtlen beállításban, erősen pejoratív jelentéstartalommal (pl. Kína 15. századi képzelt címerének főalakja, a csapzott, púpos vadember-nő az alkotók szándéka szerint a keresztény civilizáció részéről a részint hitványnak, részint kultúrlatlannak tartott pogány keleti birodalommal szemben táplált megvetést illusztrálja).

Az osztrák Michael Göbl a Német-Római Birodalom és a Habsburg-monarchia heraldikai gyakorlatát vizsgálta, és kimutatta, hogy ebben nőábrázolások főleg pajzson kívüli elemként (sisakdíszként és pajzstartóként) fordulnak elő a 14. század elejétől. Stanis-

lav Kuczyński varsói professzor, a Nemzetközi Heraldikai Akadémia kollokviumainak állandó előadója széleskörű adatgyűjtésen alapuló, kaleidoszkópszerű képet adott a lengyel címerek nőábrázolásairól. A magyar heraldikai gyakorlattal számos ponton közeli rokonságot mutató ország anyagában címeralakként elsősorban város címereken láthatók nőalakok, legtöbbször a védőszent ábrázolásaként: mint ilyen, Szűz Mária látható a legtöbbször, de sok példán tanulmányozható Alexandriai Szent Katalin, Szent Margit és Mária Magdolna heraldikai ikonográfiája is. A lengyelországi családi címerek esetében jobbra sisakdíszként szerepelnek nőábrázolások, és még így is csak igen ritkán.

Az orosz Sztanyiszlav Dumin előadásában az oroszországi címerekben szereplő nőalakokat mutatta be, elsősorban városi szimbólumok példáin keresztül, amelyeken címeralakként sokszor láthatók védőszentek, ill. az egykori cári birodalomra jellemző sajátosságként népviseletbe öltözött lányok is (az utóbbi jelenséget az előadó számos lengyelországi példával is igazolta). Sajnálatos, hogy a gazdag szemléltető anyagot felvonultató referátum végén elmaradt a tanulások összegzése: ennek híján legfeljebb a népművészet magasabb szintű reprezentációjára lehetett felfigyelni az oroszországi címeranyagban; no meg arra, hogy a hatalmas keleti ország vársócímerei sokszor semmivel sem ízlésesebbek és szabályosabbak, mint a magyarországi kommunális heraldika elmúlt néhány évtizedének terméke.

Olga Vassilieva-Codognet előadásában Fortuna heraldikai reprezentációját vizsgálta középkori és reneszánsz kori nyugat-európai forrásanyag alapján. Az istennő előbb pusztán a szerencse forgandóságának megjelenítésére szerepelt címereken (amit jól mutat, hogy a korai időkben többnyire szerencsekerékkel ábrázolták), később pedig – elsősorban az itáliai reneszánszban – bőségszaruval látható, immár a jószerecsse jelképeként. A referátum konklúziójaként megállapított tétel, amelynek megalkotása során az előadó semmiféle különbséget nem tett az egyébként pedig jelentősen eltérő esztétörténeti háttérből kiemelkedő középkori és reneszánsz gyakorlat között, nézetünk szerint nem meggyőző. Vassilieva-Codog-

net azt állítja, hogy a nyugat-európai kultúrában Fortuna képe a középkortól kezdődően egyértelműen kedvező; tucatnyi irodalmi hellyel lehetne igazolni az ellenkezőjét, de ezúttal talán elég magából az elhangzott referátumból kiindulni, amelynek példanyaga maga cáfolja a fenti állítást, hiszen – mint említettük – a középkorból Vassilieva-Codognot is csak olyan címereket tudott idézni, amelyeken Fortuna kiszámíthatatlan és megbízhatatlan segítőtársként szerepel.

Különösen érdekes színfoltot jelentett az előadások sorában az angol Richard Baker referátuma az angol városi és testületi címerekben látható nőábrázolásokról. A testületi címer, amely valamely társaság vagy intézmény heraldikai reprezentációja céljából készült, leginkább csak angol nyelvterületen, markánsan Nagy-Britanniában jellemző, és így részint a szakirodalom is csak szerény mértékben foglalkozik ezzel a témával, részint a nemzetközi konferenciákon is igen ritkán esik róla szó. Baker előadása a város címerekkel kapcsolatban a már sokszor hangoztatott tételt ismételte meg és igazolta újra, gazdag illusztrációs anyaggal: hogy ti. a kommunális heraldikában a pajzson látható nőalakok legtöbbször a védőszentet mutatják; a testületi címerek között viszont a szimbolikus nőábrázolások mellett (pl. a Gazdaság allegóriája a Mérlegképes Könyvelők Intézetének címerében vagy a Jótékonyág megszemélyesítése az Elhunyt Papok Árvái és Özvegyei Szövetsége vagy a Guy's Kórház címerének sisakdíszében) jó néhányszor láthatók a címerviselő szakmai közösség heraldikai reprezentánsai is (pl. a Királyi Táncakadémia címerének sisakdíszében a táncosnő).

A kollokvium előadásainak többsége a nők címerviselését tárgyalta a középkortól napjainkig. A téma aktualitását jelzi, hogy a jövő évben sorra kerülő XXVII. Genealógiai és Heraldikai Világkongresszus megnyitását megelőző napokban a Nemzetközi Heraldikai Akadémia Állandó Bizottsága külön ülészak keretein belül kíván foglalkozni azokkal a kihívásokkal, amelyek elé napjaink országoként jelentősen eltérő és állandóan változó törvényi szabályozásai (és azon belül elsősorban az örökösödésre és a névhasználatra vonatkozó jogszabályok) állítják a címertervezőket és címerhasználókat. A továbbiakban téma szerinti kronologikus csoportosításban foglaljuk össze a problémakört tárgyaló legérdekesebb előadások eredményeit.

A koppenhágai Állami Levéltár munkatársa, Nils Bartholdy előadásában a Dániából elszármazott, idegen országba férjhez adott hercegnők címereinek alakulását vizsgálta, megállapítva, hogy a 14. századtól kezdve előbb pecsétteni, majd okleveles és kodicológiai jellegű bizonyítékokkal igazolható, hogy a dán uralkodói családból kikerült európai monarchafeleségek házasságuk ideje alatt is használták címerekben hazájuk oroszlánját; sőt nem egy esetben fiaik is felvették azt a maguk címereibe.

A svéd Leif Tengström arra mutatott rá, hogy a skandináviai heraldikában házassági címeregyesítés

esetén gyakran nem a férj címere szerepel előkelőbb pozícióban (tehát pl. a hasított pajzs első mezejében), hanem a feleségé; tételének igazát igen korai, 13–14. századi svéd példákkal igazolta. A skót James Floyd hazájának korai heraldikai praxisával kapcsolatban némiképp Tengström előadására is reagálva többek közt olyan címeregyesítésekre is felhívta a figyelmet, amelyekben a férj saját címerében (tehát nem házassági címerként) a felesége címerét is beleillesztette; Floyd szerint az ilyen típusú heraldikai konstrukciók létrejöttét nagyban elősegítette a skót örökösödési jog különleges rendszere. Szintén Floyd érvelése nyomán merül fel Tengström előadásával kapcsolatban is: nem lehet, hogy a nyugat-európai gyakorlat szerint elvileg szabálytalan módon egyesített korai svéd házassági címerek kialakulása mögött anyagi okokat kell sejtünk? Szembetűnő volt ugyanis (és ezt Tengström maga is hangsúlyozta), hogy a legkorábbi svéd példák esetében a feleség címere rendre akkor került a hasított házassági címer heraldikai jobb oldalára, amikor az asszony örökölt vagyona vagy éppen hozománya jelentősen meghaladta férje gazdagságát.

A Nemzetközi Heraldikai Akadémia konferenciáin mindig résztvevő, angol Cecil Humphery-Smith a közelmúltban motorosbalesetet szenvedett, és így nem utazhatott Szentpétervárra. Előadását, amely egy nemrégiben felfedezett I. Erzsébet-korabeli címerkönyv anyagából mutatott be 13 női címet, Richard Baker olvasta fel helyette. A referátum tanulsága szerint a 16. század végi Angliában a női címerviselésnek még nem alakult ki eltérő rendszere: a bemutatott példák között rutapajzs vagy ovális egyáltalán nem is akadt.

Az újkori témájú referátumok között különösen érdekes volt az orosz Mihail Medvegyev előadása az oroszországi női címerekről. A cári birodalom heraldikájában külön szabályok vonatkoztak a férfiak és a nők címereire, mind pajzsforma, mind külső ékítmények tekintetében: az egyes családi címerek címertörés (vagyis a pajzson szereplő alakok és mázak változtatása) nélkül léteztek mindkét formában. A női címerek elsősorban ovális vagy rutapajzson szerepeltek, a házas nők viselhették akár az apjuk, akár a férjük címerét, akár pedig a kettőt egyesítve. A pajzstartók Medvegyev referátuma szerint olyannyira a címer részének számítottak a cári Oroszországban, hogy az egyetlen címerpalást alatt egyesített, de külön pajzson ábrázolt házassági címerek esetében mindkét eredeti címer (a férjé és a feleségé is) megőrizte eredeti telamónjait, még ha ez a szimmetria rovására ment is.

A flamand Heraldikai Tanács elnöke, Lieve Awouters a 18. századi gyakorlattól a jelenkori állapotokig ívelő tablót készített a nők belgiumi címerviseléséről. A napóleoni háborúkig tartó időszakban elsősorban özvegyasszonyok kértek címeradományt az uralkodótól (az idő tájt az osztrák Habsburgoktól), és többnyi-

re elhunyt férjük címerét kapták meg saját használatra is; feltűnő, hogy az ekkor kibocsátott női címerek pajzsformái közt a rutapajzs egyszer sem szerepel, és az ovális is csupán egy alkalommal. A Hollandiával létesült perszonálunió 1815–1830 közötti időszakában egyetlen női címeradományra van adat; a későbbiekben pedig 1857-től törekedtek a belgiumi címertani gyakorlatban a nők címereinek formai megkülönböztetésére, elsősorban a rutapajzs következetes alkalmazása által. Az európai és észak-amerikai praxistól eltérő jellegzetesség, hogy a jelenkori belga női címerekben a férj motívumai nem szoktak felbukkanni; jóval általánosabb vonásnak tekinthető, hogy elmaradnak a hadi jellegű külső ékítmények is (mint a sisak és a sisaktakaró).

A jelenkori kanadai női címerhasználatot két előadás is taglalta. A kontinensnyi kiterjedésű észak-amerikai államban 1988 óta működik heraldikai hatóság, amelynek napjainkban két munkatársa számít a Nemzetközi Heraldikai Akadémia rendes tagjai közé: Claire Boudreau és Robert Watt. Mindketten rendszeres előadói a az Akadémia nemzetközi konferenciáinak. Szentpétervári referátumaik azért ígértek különösen érdekesnek, mert a XXV. Genealógiai és Heraldikai Világkongresszuson, három esztendővel ezelőtt, Dublinban munkatársuk, Karine Constantineau már tartott egy rövid előadást a kanadai női címerekről.

Claire Boudreau előadásából megtudhattuk, hogy a nők címerviselése pontosan olyan szabályok szerint alakul Kanadában, mint a férfiaké: a nők családi állapotuktól függetlenül bármikor kérhetnek és kaphatnak a saját törvényes nevükre címert, amelyet akadálytalanul továbbörökíthetnek mindkét nembeli utódaira. Speciális női elemek nincsenek; a legtöbb esetben a nők is háromszögpajzsra rajzoltatják a maguk címerüket. Érdekes volt látni, hogy a viszonylag rövid önálló múltra visszatekintő kanadai heraldika máris elvi újdonságokat produkál, amennyiben megalkotta a maga brisure-rendszerét: ezt a klasszikusnak tekinthető angol sémával párhuzamosan használják, ügyelve arra, hogy egy generáció címerein belül ne keveredjék a kettő.

Robert Watt mostani referátuma ezzel szemben a női címerhasználat mozgatóit és jellegét próbálta meg feltárni, s ennek során kiderítette, hogy a címert igénylő nők rendelkeznek ugyan némi heraldikai ismeretekkel, de a címerszimbolikát mélyebben nem ismerik; címerüket pedig elsősorban levélpapíron, exlibriseken és mindennapi használati tárgyakon alkalmazzák. A recenzensnek a konferencián és most, jegyzeteit átolvasva is az az érzése, hogy Watt nem kapott, de nem is kaphatott választ az a alapvető kérdésre, hogy ti. miben más a nők viszonya a címerükhöz, mint a férfiaknak – nem kaphatott, mert rögtönzött közvélemény-kutatása során (alighanem a politikai korrektség jegyében) fel sem tett olyan kérdéseket, mint pl. hogy miként vélekednek a címertulajdo-

nos nők címerük továbbörökítésének lehetőségeiről; ahhoz pedig nem volt elég széles a mintavételi bázis, hogy fény derüljön a saját címerüket házasságuk alatt is következetesen továbbhasználó férjes asszonyok motivációjára, hiszen Watt összesen kilenc nőt kérdezett ki. Előadása azonban így is tanulságos volt, és a problémafelvetés időszerűsége miatt még bizonyára sokat fogunk beszélni róla.

A bécsi egyetem professzora, Georg Scheibelreiter, aki már több művében foglalkozott a korai címerek mentalitástörténeti vonatkozásaival, ezúttal a középkori irodalmi hagyományból jól ismert „kilenc hős” mintájára a 14–15. században megalkotott „kilenc hősnő” képzelt címereiről tartott előadást: a téma érdekes újdonságot jelent az imaginárius heraldika kutatásában, mert itt eddig jobbára csak az Artúrmondakör szereplőinek reprezentációjával foglalkozott mélyebben a kutatás. A Scheibelreiter által levont tanulságok több ponton megerősítették Michel Pastoureau és Hélène Loyau korábbi eredményeit, amennyiben a rendre változó névsorral szereplő hősnők címerei a bécsi professzor megállapítása szerint éppúgy változtak vagy éppen cserélődtek a kordivattal megfelelően, mint Artúr király, Lancelot vagy Galahad pajzsának képzelt motívumai; hasonlóképp a kilenc hősnő imaginárius címereinek jelentése éppoly nehezen fejthető meg az irodalmi kontextus alapján, mint a brit hősrege alakjainak szimbólumai: a képzelt címerek megálmodóit tehát ezúttal is inkább esztétikai megfontolások vezethették, semmint tudatos tartalmi koncepciók.

A Nemzetközi Heraldikai Akadémia XIV. kollokviumának jelentősége valószínűleg főképp abban áll, hogy a modern kutatás eszköztárával, széleskörű adatgyűjtéssel sikerült igazolni vagy éppen elvetni néhány olyan tételt a női címerviseléssel kapcsolatban, amelyet annak idején jóval szerényebb forrásbázis felhasználásával állítottak fel. Tipikusan ilyen a rutapajzs monoton emlegetése a korábbi szakirodalomban a női címerhasználat szinte kötelezőnek számító elemeként. A szentpétervári előadások részint bebizonyították, hogy ez a pajzsforma nem mindenütt jellemző a női címerviseletre; részint felhívták a figyelmet arra, hogy ahol igen (mint pl. francia és német területen), ott is jelentősen eltérő időben szilárdult meg a használata a 14. századtól a 16. század elejéig, sőt egyes esetekben csak a 19. század második felében. Hasonlóképpen tartósnak ígérkező megállapítás a kollokvium több előadása által is kiemelt jellegzetesség, amely szerint a női címerek külső ékítményei között szinte sosem szerepel sisak és sisaktakaró, ugyanakkor viszont gyakran látható rangkorona, pajzs-tartó, rendjel és jelmondat – külső szalagdísz pedig éppenséggel sokkal gyakrabban, mint a férfiak címerein. Hiányérzetünk legfeljebb amiatt lehet, hogy az európai címertani gyakorlatról számos ponton különböző oroszországi praxis – amelyben a nők címerviselésének sokkal szigorúbb és sokkal következetesebb

formai jegyei és normatív szabályai vannak, mint amilyenek a kontinens nyugati felében jellemzőek – nem kapott a programban nagyobb teret. Örömdetes volt tapasztalni, hogy a Szovjetunióban háromnegyed évszázadon át tiltott címertani kutatás másfél évtized múltán máris milyen széles kutatói bázissal rendelkezik Szentpétervárott és Moszkvában, ugyanakkor nehezen érthető, hogy a rendező országból érkezett tudósok többségükben miért nem a maguk hagyomá-

nyait emelték ki az erre remek alkalmat biztosító nemzetközi konferencián. Mindent egybevetve azonban az utóbbi évek legsikerültebb kollokviumának kell neveznünk a szentpétervárit, amelyen pompázatos díszletek között gazdag tematikájú és magas tudományos színvonalú előadássorozatot hallhattak a résztvevők.

Körmendi Tamás

XII. SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI NEMZETKÖZI LEVÉLTÁRI NAPOK

2005. szeptember 22–23.

A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár 2005. szeptember 22-én és 23-án rendezte meg 12. alkalommal a Nemzetközi Levéltári Napokat, ezúttal a családtörténet tárgykörében. A téma aktualitását és közkeletűségét jelzi a népes előadói kör és a nagyszámú érdeklődő.

Pandula Attila, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtitkára bevezető előadásában rövid tudománytörténeti áttekintést adott, vázolta a genealógiai kutatások jellemzőit, felhívta a figyelmet néhány felhasználható forrástípusra és szakirodalmi példára. Vissi Zsuzsanna (Magyar Országos Levéltár) többek között az *Urbaria et conscriptiones* és a *Neoregistrata acta* irategyütteseit ajánlotta a családtörténeti kutatásoknál felhasználható forrásokként, hozzátéve, hogy Kelet-Magyarország területére mind a hódoltság kori királyi országrész, mind az Erdélyi fejedelemség levéltári anyagában található adatok. A Dessewffy család Vencsellőn birtokos ágáról, Dessewffy Kálmánnak zálogváltó per után 1867-ben alapított hitbizománya sorsáról szólt Gottfried Barna (Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár) előadása.

Délután két szekcióban folyt tovább a munka. Az első a „Családtörténet – határon innen és túl” címet viselte. Itt tizenegy előadás hangzott el. Kiss András (Kolozsvári Állami Levéltár) Kolozsvár és két erdélyi fejedelem, Báthori Zsigmond és Gábor kapcsolatát elemezte. Soós Kálmán (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász) történetírói munkák alapján egy mondabeli ikergyilkossági kísérlet nyomába eredt. A hét halálba szánt iker szerencsés módon megmenekült, egyikük a Bocskai nemzetség alapítója lett. A 15. században élt ecsedi Batori István asztalnokmester, országbíró hivatali karrierjét és felmenőinek életútját Németh Péter (Jósa András Múzeum, Nyíregyháza) mutatta be. Papp Klára (Debreceni Egyetem) a Csákyak erdélyi ágának 18. századi alakulásáról szólt. Bán Péter (Heves Megyei Levéltár) a történeti földrajzba is beilleszthető előadásában arról beszélt, hogy mi volt Eszterházy Károly egri püspök szerepe Tiszanána és Kömlő faluképeinek kialakításában. Ölveti Gábor (Hajdú-Bihar Megyei Levéltár) a szerepi

Kelemen család több generáción átívelő árvízvédelmi, folyószabályozási tevékenységéről tájékoztatta a jelenlévőket. Pozsonyi Zoltán (Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár) azt ismertette, hogy egy tekintélyes túrkevei jászkun redemptus család hogyan őrizte meg hosszú időn keresztül presztízsét, közösségformáló erejét.

Változatos módszerekkel kutatja a szekszárdi Leopoldokat Csekő Ernő (Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára) – hiszen irathagyatékkal nem rendelkezik a család. Mégis sikerült neki, ahogy előadásából kiderült, többek között a korabeli sajtó, a közigazgatási iratanyag, a családtagok publikációi és interjúk segítségével számtalan adatot felfejteni. A szlovákiai Vágsellyei Járasi Levéltárból két előadó is érkezett, mindketten a gazdasági életben jelentős szerepet vivő felvidéki családot mutattak be. Pokreis Hildegarda az élelmiszeripar több ágában hírnevet szerző Kuffnerek, Novák Veronika a hídépítésben kiváló eredményeket felmutató Feketeházak életéről, munkájáról tartott előadást. A szekció zárásaként Héjj Csaba (Budapest Főváros Levéltára) saját családjának a 16. századig felderített felmenőiről szólt.

A másik szekcióban „Szabolcsi, szatmári, beregi családok” címen jeles, a megyéhez kötődő famíliákról esett szó. Pozsonyi József (Semsey Andor Múzeum, Balmazújváros) az Andrassy család Tiszadobon birtokos tagjairól beszélt, Andrassy Gyula miniszterelnök, közös külügyminiszter kapcsán a Tisza-szabályozás megindulásáról, valamint Andrassy Sándornak az 1920-as évek végén egy itteni Tisza-híd megépítésére tett erőfeszítéseiről. A Kállayak genealógiáját és történetét érintő kutatási eredményeiről számolt be Lakatos Sarolta (Kállay Gyűjtemény, Nyíregyháza). Tisztázta a Vitéz-ág és a Lőkös-ág helyzetét, kiemelt figyelmet fordítva Kállay Miklósnak, a család 17. században élt megújítójának pályájára. A Nagykállóban született legendás Simonyi óbesternek a napóleoni háborúk idején felívelő karrierjét, debreceni működését és bukását kísérte végig Mónus Imre (Hajdú-Bihar Megyei Levéltár). A neves Szatmár megyei Kőlcsey család leszármazását Csorba Sándor (Nyír-

egyházi Főiskola) a szakirodalomban megjelent adatok kritikai elemzésével és újabb források feltárással mutatta be. A Kendék tipikus szatmári középmesek, évszázadokon át a megyei közelet szereplői, néhányuk országos hírnévre jutott. Az ő sokirányú tevékenységükről szólt Takács Péter (Nyíregyházi Főiskola). A Kiss Kálmán (Nyíregyházi Főiskola) által vizsgált Luby család első képviselője a 18. században érkezett Szatmár megyébe, de rátermett, tehetséges tagjai révén hamarosan a jelentősebb famíliák közé került.

Neves családok ma élő leszármazottai körében nem ritka, hogy a család történetét könyv alakban tesszik közzé. A Szabolcsban jelentős szerepet játszott Mikecz család ezt célzó törekvéseit Bene János (Jósa András Múzeum, Nyíregyháza) vázolta. Ulrich Attila (Jósa András Múzeum, Nyíregyháza), aki társszerzője a németszögyéni és bánházi Jósa családról már megjelent kötetnek kutatási eredményeit és forráshiány miatti nehézségeit ismertette. Tóthné Bordé Katalin (Nyíregyházi Főiskola) a nyíregyházi Jóba család több generációs nyomdai vállalkozásáról beszélt. Egy fontos forráscsoport, a díkajegyzékek felhasználásával végezte el a Szabolcs megyei 16. századi birtokviszonyok rekonstrukcióját H. Németh István (Magyar Országos Levéltár).

A rendezvény második napján a Károlyi család történetéhez kapcsolódó előadásokkal Nagykárolyban folytatódott a program. Bekő Tamás polgármester és Kádas Zoltán múzeum-igazgató jóvoltából erre

a Károlyi kastély múzeumként szolgáló, felújítás alatt álló épületében kerülhetett sor.

Kovács Ágnes (Debreceni Egyetem) a Rákóczi szabadságharc békés lezárásában közreműködő Károlyi Sándor karrierjének családi előzményeit vázolta. Fazekas Rózsa (Nyíregyházi Főiskola) arra kereste a választ, hogy miért nem Nagykárolyban telepedett le a reformkorban Károlyi György. Erdős Ferenc (Fejér Megyei Levéltár) Károlyi Józsefnek, az 1920-as években a legitimisták egyik vezéralakjának életútját kísérté végig. A 19. század közepén vásárlással a Károlyiak kezébe került, uradalmi központtá lett Parád fejlődését ismertette Csiffáry Gergely (Heves Megyei Levéltár). Buda Attila (ELTE, Budapest) a szétszóródott főtí Károlyi könyvtár állományát, magyar és nem magyar vonatkozású köteteit vizsgálta a megmaradt katalógusok alapján. Laczlavik György (Magyar Országos Levéltár) a Károlyi levéltárról szólt, amely gazdag forrásanyaga révén ma a történeti kutatást szolgálja.

A nagykárolyi szakmai út emlékezetes állomása volt a Károlyiak kaplonyi templomának és családi temetkezőhelyének megtekintése. A rendezvényt, amely lehetőséget adott a családtörténet iránt érdeklődők és az azt művelők találkozására, szakmai és emberi kapcsolatok építésére, megtisztelte jelenlétével az előadásokban érintett családok egy-egy képviselője, Károlyi György és Dessewffy László is.

Galambos Sándor–Henzsel Ágota

A SZLOVÁK HERALDIKAI ÉS GENEALÓGIAI TÁRSASÁG CÍMERESLEVELEK CÍMŰ NEMZETKÖZI TUDOMÁNYOS KONFERENCIÁJA

A *Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť* 2005. október 19–20-án tartotta *Erbové listiny* (Címereslevelek) témakörben, nemzetközi tudományos konferenciáját Turócszentmártonban (Martin). A rendkívül nagy érdeklődés és részvétel mellett megtartott ülészekre a hazaiakon túl Csehországból (közöttük 8 előadó), Magyarországról (közöttük 1 előadó), illetve Ukrajnából érkeztek szakemberek, érdeklődők.

Kiemelendő, hogy nagyon sok fiatal előadóval találkozhattunk a rendezvényen (5 szlovák, 2 cseh). Összesen 21 előadás, illetve 3 korreferátum hangzott el a két nap alatt.

Josef Novák professzor (Pozsony) *Címereslevelek Szlovákiában* című bevezető előadásában, sok évtizedes kutatási tapasztalata alapján, áttekintette a címereslevelek információs lehetőségeit, felhasználhatóságát. Szólt a tárgykör tudománytörténetéről, így a – vonatkozó – magyar szakirodalomról, illetve pl. a szlovák Lubomir Jankovič 1938 körüli működéséről. Áttekintette a

tárgykörbe sorolható címereslevelek legfőbb őrzőhelyeit. Végül bemutatott néhány, a 19. századból való, pozsonyi vonatkozású címereslevelet (pl. Joachim Fischer, Michael Schönbauer), illetve e címerek gyakorlati használatát.

Marek Stary (Prága) *Címeradományozás, nemesítés a cseh jog alapján a Fehérhegyi csatát megelőző időszakban* című heraldikai-jogtörténeti előadásában 16–17. századi példákön részletezte a korabeli gyakorlatot, eljárást.

Tomáš Krejčík docens (Brünn) a *Cseh Nemzeti Kancellária címereslevelek diplomatikája a 14–18. században* címen tartott előadást. Foglalkozott a címereslevelek különféle időszakokban jellemző változásaival, illetve a taxa kérdéskörével is.

Frederik Federmeier (Pozsony) igen széles, eddig ismeretlen, heraldikai, szfragisztikai, köszöbrázati stb. anyag alapján részletesen ismertette – két csallóközi eredetű – familia, a beketfalvi Mórócz és az Illésházi család

címereinek történetét, fejlődését, változatait, a 16–17. századokban. Sajnos az ilyen jellegű feltárás, összegezés – napjaink – magyar heraldikai tudományából gyakorlatilag teljesen hiányzik.

Larel Maráz (Brünn) a cseh történelemben fontos szerepet játszó Slavata család címerének történetét összegezte címeresleveleken keresztül. Ehhez elemezte az 1616-os, az 1621-es, az 1642-es és az 1660-as címeresleveleket. Külön kitért az e címeresleveleken található ábrázolások miniatúrafestészeti vonatkozásaira is. Megjegyzendő, hogy ilyen jellegű kutatások sem jellemzik korunk magyar heraldikai kutatását.

Elena Sikorova (Selmecbánya) a csehországi főnemesi családból származó gróf Mitrovsky Károly főkamaragróf 1792-ben, II. Lipót által adományozott, magyar bárói címereslevelét elemezte. Ezen jellegzetes „Bányász címer” jelenik meg. Így a pajzstartók, korabeli bányászviselőbe öltözött férfiak. Maga a címereslevél – mint ahogy az előadó is részletesebben idézett belőle – leírja a megadományozott személy „bányász” érdemeit.

Martin Bartš (Lőcse) *A városi polgár Hain család címereslevele* címen tartott előadást. Az előadó a Hain Miklós által nyert „kakasos” címereslevélből indult ki. Részletesebben ismertette az e család egyes tagjai által használt címereket. Pl. szólt a hírneves „krónikairó” Hain Gáspár egyes vonatkozásairól.

Radoslav Ragač (Pozsony) a Fabricius család címeresleveléről tartott előadást. A zólyomlipcsei Fabricius András, a török elleni harcokban szerzett érdemeiért kapott címereslevelet 1621-ben, II. Ferdinándtól. Ezt Zólyom megyében hirdették ki. Az előadó részletesen elemezte a címereslevél szimbolikáját.

Jiří Brňvoják (Brünn) *Nemesített személyek heraldikája cseh területen VI. Károly (1712–1740) uralkodása idején* című előadásában a Cseh Udvari Kancellária vonatkozó gyakorlatát tekintette át. Tárgyalta O Kell of Aghuim (angol emigráns) herold tevékenységét a korban. Különféle példákkal illusztrálta a címeradományozás, nemesítés kérdését. Kitért jogtörténeti vonatkozásokra, illetve tárgyalta a különböző – korabeli – nemesi kategóriákat.

Ferdinánd Uličný (Eperjes) *Városi címereslevelek Kelet-Szlovákiában* címen adott elő. Foglalkozott a 15. századi bártfai, eperjesi, kassai és késmárki címereslevelekkel. Igyekezett bizonyos – helyi – sajátosságokat, összefüggéseket kimutatni a címereslevél-csoport esetében. Illetve összefüggéseket keresett a korabeli nemesi heraldikával is.

Božena Malovcova (Poprád) *Mátyás király által Késmárk városának 1463-ban adott címereslevele* című előadásában kimagasló értékű, unikális darabként tárgyalta a címeradomány-levelet. Igyekezett bizonyos kapcsolatokat kimutatni a korabeli nemesi heraldikával.

Vladimír Rábik (Nagyszombat) igen érdekes előadásában a városoknak, mezővárosoknak adományozott vörös, illetve más színű pecséthasználat kérdését tekintette át Szlovákia területén. Az igen gazdag heraldikai, szfragisztikai, diplomatikai forrásra épülő összegzés a középkortól a feudális korszak végéig tekintette át a kérdést.

Leon Sokolovský professzor (Pozsony) *Klenóc mezőváros 1853-as címereslevele* címen tartott előadást. 1852-ben, a neoabszolutizmus idején, lett Klenóc (Klenócz) – Gömör-Kishont vármegye – mezőváros. Az 1852-es új címeres pecséten szlovák felirat van: „Mesto Klenovec 1852”. I. Ferenc József 1853. december 1-jén adományozott – az akkori szabályoknak megfelelő – címereslevelet a településnek. Az előadó bemutatta a helyi vezetés törekvését e címer megszerzésére, korabeli, illetve későbbi használatát is összegezte.

Sarlota Drahošová (Nyitra) *Bars vármegye címerének története címereslevelek tükrében* című – nagyon érdekes – előadásában részletesen bemutatta a vármegyei címet, annak változásait, elmagyarázta az egyes motívumokat stb. Részletesen szólt az 1891-es belügyminisztériumi – a vármegyei címereket érintő információkéréséről, illetve ennek barsi történetéről. Sajnos az ilyen jellegű feldolgozások (is) teljesen hiányoznak napjaink magyar heraldikai kutatásából.

Jan Županič (Prága) *Új családok címere és nemesítése az Osztrák-Magyar Monarchiában* címen értekezett. Gazdag anyagot mutatott a *Királyi Könyvek* alapján. Kitért egyes területek, némiképp eltérő jellegzetességeire, illetve a vonatkozó jogtörténeti kérdésekre is.

Zbýněk Žouželka (Brünn) témája a nemesítési levelek a 19. századi Morvaországban, Osztrák-Sziléziában volt. Az előadó részletezte a főnemesi rangra emelés, illetve a nemesi rangra emelés kérdéseit is. Megjegyzendő, hogy Magyarországon nem foglalkoznak a heraldika és a jogtörténet ilyen jellegű összekapcsolásával, művelésével.

Jelen sorok írója *Egyes címereslevelek falerisztikai vonatkozásai* című előadásában 6 magyar heraldikai emléket mutatott be, illetve tárgyalt falerisztikai szempontból (Garai Miklós 1461., Farkas Tivadar 1721., Fischler Károly József 1770., Berzeviczky Ferenc 1775., Rhédey Lajos 1808., Lettinger Antal 1837.).

Zdenko G. Alexy (Pozsony) *Szlovák vonatkozású címereslevelek a budapesti Magyar Nemzeti Múzeumban* című előadásában a korábbi magyar szakirodalom (Áldásy, Straub) alapján tekintette át a korábban a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött felvidéki karakterű címeresleveleket. Előadásában nagymértékben hangsúlyozta az egyes címereslevelek vármegyei kihirdetési adatainak fontosságát a közlésnél.

Larel Müller (Opava) a címereslevelek s más dokumentumok – mai – leírásának, átírásának kérdéséről beszélt. Kitért egyes példaértékű korábbi, külföldi példákra. Többek között foglalkozott Radocsay Dénes, gótikus címeresleveleinkre vonatkozó tevékenységével.

Jakub Hrdlička (Prága) *Címereslevelek a CD-n és az interneten* címmel tartott előadást. Részletesen elemezte a forráscsoport megjelenítését modern eszközök segítségével. Különféle cseh példákön mutatta be az egyes modern vizsgálati lehetőségeket.

A konferencia végén három korreferátum is elhangzott.

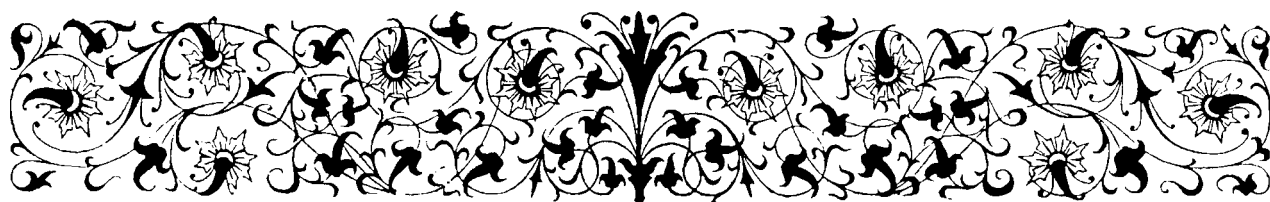
Radoslav Ragač (Pozsony) a címeresleveleket őrző külföldi gyűjteményeket tekintette át, *Ladislav Venžik* (Nagyszombat) a Szlovák Arisztokrata Szövetségről

beszél, annak céljairól, jelenlegi állapotáról, az itt folyó regisztrációs, igazolási stb. tevékenységről. Megjegyzendő, hogy ez a szervezet nagyon hasonló tevékenységet folytat mint a Magyar Történelmi Családok Egyesülete Magyarországon. *Dušan Trestenský* (Besztercebánya) Trestenský – a család és a címer című összegzésében egy a közelmúltban megjelent könyv (Denis Pongrácz: História rodu Trestenský z Trestenej) kapcsán beszélt családjáról, a neves Árva vármegyei tresztenai Trszenzsky famíliáról.

A konferencia során nagy szerepet kapott a most 75 éves Prof. PhDr. Jozef Novák Dr. Sc. ünneplése.

A konferencia sajátos színfoltja volt az a kamara-kiállítás, amelyet a nagybiccsei Állami Levéltárban őrzött 17–19. századi címereslevelekből állítottak össze. Itt látható volt pl. Árva vármegye 1843-es címereslevele, magyar köriratú pecséttel.

Pandula Attila

KÖNYVISMERTETÉS

SZATLÓCZKI GÁBOR (szerk.): *Zala megye archontológiai és genealógiai adattára, 13–14. század.* CD-ROM Arcanum kiadása. Budapest, 2004.
ISBN 963 7374 00 0

Az adattár összeállítója fiatal kutató. A történeti Zala vármegye középkori forrásainak, a lehetőség szerinti teljesség igényével végezte el feltárását. Ez eddig, ebben a formában, ilyen mélységben, pontossággal nem történt meg. Végül az adatbázis több mint 3000 oklevélszöveg alapján került összeállításra.

Fő részei: I. Egyházi archontológia, II. Világi archontológia (megyei tisztviselők: ispán, alispán, alispán, szolgabíró, alszolgabíró, megyei ember, esküdt, jegyző, adószedők), III. Nemesi genealógia, IV. Központi helyek (mezővárosok, vásárhelyek), V. Birtokok, VI. Malmok és malomhelyek, VII. Zala megye birtokviszonyai térképeken.

Az adatbázisban több mint 2500 nemesi családra találhatunk adatokat 33 birtoktérképpel és 222 le származási táblával. Az anyagban 13 837 személy

(köztük 1506 nő) szerepel. Olvashatunk 34 kolostorról, különféle egyházi testületekről. Megtalálható 453 templom, kápolna és oltár adata. Szerepel a CD-n 41 vár és kastély, 86 nemesi kúria, 56 malom. Legalább 1500 zalai birtokra tartalmaz adalékokat az adattár. Az összesítő térképen, melyhez mutató is készült, mintegy 1200 település fekvését, és a birtokok elhelyezkedését is tanulmányozhatjuk.

Az összeállítás adatait pontos levéltári és könyvészeti jelzetekkel látta el a szerző.

A CD kiemelt segítség a (középkori) zalai vonatkozású kutatásokhoz. Ezen túl hozzájárul a környező megyék (Sopron, Vas, Veszprém, Somogy, Körös), sőt bizonyos értelemben az egész ország politikai, gazdasági és társadalomtörténeti vizsgálatához is.

Pandula Attila

ZUZANA OROS–MILAN ŠIŠMIŠ: *Rodové postupuosti a ich grafický vývoj.*
Slovenské genealogicko–heraldická spoločnosť kiadása. Martin, 2004. 214 p, gazdagon illusztrált
(nagyreszt színes ábrákkal), angol összefoglalóval
ISBN 60 9687117 5 7

Igen érdekes kötet a családfák történetéről, azok grafikai megjelenítéséről, típusairól.

Széles forrásfeltárás – döntően ma Szlovákiában, Magyarországon, Csehországban, Ausztriában található emlékek alapján – összeállított kötet. Írásánál felhasználták a vonatkozó, széles körben értelmezett, különböző nyelveken megjelent szakirodalmat is.

A családfa a legkorábbi időktől kezdve alapvető forráscsoport a genealógiában. A szerzők a közép-

kortól kezdődően, napjainkig tekintik át a témát. Foglalkoznak e forráscsoport jellegzetességeivel, kutatási lehetőségeivel. Megismerkedhetünk – történetileg – a családfa-szerkesztés fő elveivel. A szerzők elemzik az emlékcsoportnál jellegzetes ikonográfiai, heraldikai részleteket, illetve az igen gyakori szimbólumokat, allegóriákat.

A kötetben nagyszámú, különböző technikával készült családfát tanulmányozhatunk. Az egyes emlé-

kek képe, részletes leírása, a vonatkozó szakirodalom egyaránt megtalálható a műben.

Bár európai kitekintést (is) kapunk, elsősorban szlovákiai (felvidéki), magyarországi darabok kerültek közlésre.

Egyes esetekben Jézus Krisztus családfáját tanulmányozhatjuk.

Láthatók uralkodóházak, így a Habsburg-család különféle családfái. A kötet gerincét főnemesi és ne-

mesi családfák alkotják. Megtalálhatók azonban értelmiségi, illetve polgári családok családfái is. Megjelenik a kötetben pl. az oltár formájában elkészített családfa, mint pl. a gyöngyöspatai főoltár.

Az anyagban nagyszámú, sajátosan szerkesztett, az átlagostól, a megszokottól jelentősen eltérő családfát tanulmányozhatunk.

Pandula Attila

MILAN ŠIŠMIŠ (összáll.) JULIA HAULOVA–MILAN ŠIŠMIŠ (szerk.): *Genealógia, heraldika a pribuzná disciplína stáv a perspektívy.*

Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť kiadása, a Kabinetom genealogie Slovenske národnej knižnice v Martine közreműködésével. Martin, 2003 (2004). 194 p, illusztrált kiadás, angol nyelvű kivonatokkal
ISBN 80 968717 4 9

(A kötet két sorozatba is besorolást nyert: Bibliotheca genealogica Slovaca (5. zvázok), illetve Bibliotheca heraldica Slovaca (4. zvázok)

2001 szeptemberében nagy érdeklődéssel kísért nemzetközi tudományos konferenciát tartottak a Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť rendezésében Turócszentmártonban (Martin). Ennek keretében áttekintették a genealógia és heraldika, valamint a rokon történelmi segédtudományok helyzetét, jövőjét Közép-Európában. Ezen döntően az ún. visegrádi országok (Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia) szakemberei vettek részt. A tanácskozáson egy előadó Ausztriából érkezett.

Az ismertetett tanulmánykötet az ezen a konferencián elhangzott 12 szlovák, 13 cseh, 1 lengyel, 1 osztrák, illetve 1 magyar előadó 2 előadását tartalmazza.

A nagyon érdekes előadások a történelmi segédtudományok különféle területeiről való témákat ölelnek fel. Súlypontok a genealógia és a heraldika. Pl. Radoslav Ragač: *Genealógiai kutatások a szlovák állami levéltárak rendszerében*, Milan Belej: *Kutatók és levéltárosok tapasztalatai a genealógia kutatásában*, Ladislav Vrit'el: *Heraldika Szlovákiában az elmúlt tíz évben*, Maria Dobrotkova: *A történelmi demográfia je-*

lenlegi állapota és jövője, Richard Marsina: *A diplomatika jelenlegi állapota és jövője Szlovákiában*, Vladimír Rábík: *Szfragisztika Szlovákiában, a jelenlegi állapot és perspektívák*, Igor Graus: *A falerisztika kutatásának jelenlegi állapota és perspektívái Szlovákiában*.

Vladimír Růžek: *Genealógiai kutatás és a pecsétek katalógizálása a Cseh Köztársaság levéltáraiban*, Mirek Koudelka: *Plébániai anyakönyvek kutatásának tapasztalatai a cseh levéltárakban*, Marek Starý: *Nemesi családok genealógiája a cseh tudományos irodalomban*, Vladimír Markl: *A cseh városi heraldika*, Petr Exner: *Új kerületi szimbólumok a Cseh Köztársaságban*.

Piotr Goldyn: *A lengyel egyházi heraldika területén az utolsó tíz évben folytatott kutatásokról*, Horst Doležal: *Genealógia és heraldika Ausztriában az utolsó tíz évben*.

Pandula Attila a 2001-es konferencián két előadást is tartott, amelyek közlésre kerültek a szlovák tanulmánykötetben: *Genealógia Magyarországon a 21. század küszöbén*, illetve *A magyar heraldika jelenlegi állapotáról* címmel.

Rainer Pál

SZLUHA MÁRTON: *Nyitra vármegye nemes családjai. II. kötet L–ZS.*

Heraldika Kiadó. Budapest, 2005. 798 p (részben) színes címerekkel (a szerző festményeivel) illusztrált
ISBN 963 9204 34 X

A kötetben (alfabetikus sorrendben) folytatódik az első kötetben már megszokott formák szerint Nyitra vármegye nemesi családjainak közlése. Az egyes famíliáknál közli a nemességre (főnemességre), a címerre, az egyes családtagok országos és megyei közszerreplésére vonatkozó adatokat. A családokat a legkorábbi – általa ismert – időszaktól kezdődően a 19–20. század fordulójáig, egyes esetekben napjainkig mutatja be.

Nagy hangsúlyt kap az egyes családi vonalak, ágak bemutatása. Érinti a feldolgozott családdal rokoni kapcsolatokba került famíliákat is. Pl. a kötetben meg-

található a Majthényi (nemes és bárói), a Micsky, a Morvay, az Ocskai (nemes és bárói), a Rajcsányi, a Rudnay, a Rudnyánszky, a Soóky, a Szluha (nemes és grófi), az Ürményi, a Vitéz családok története.

A kötetben nagyszámú, kisebb-nagyobb genealógiai táblán tanulmányozhatók a rokoni kapcsolatok. Rövid pótlás (749–755. p), rövidítésjegyzék (756. p), illetve a teljes mű névjegyzéke (757–796. p) zárja a kötetet.

A szerző esetenként túl általános levéltári jelzeteket ad meg, így pl. a 87., a 427., a 459., az 513., a 623.

vagy a 654. oldalon. Ezek között pl. a szlovákiai levéltárra való hivatkozás (a közölt formában) nem felel meg a valóságnak.

Ugyancsak kifogásolható, hogy egy folyamatosan meghivatkozott könyvet, hiányos leírással, pontatlanul közöl a szerző. Mivel egy sorozat első kötetről van szó, amely további köteteinek más (mások) a szerzői, illetve más a témája, célszerű lett volna mindenképpen helyes formában közölni a címet: Frederik Federmayer (rajzok Denis Pongrácz): Lexikón erbov šl'achty na Slovensku I. (Trenčianska stolica. Šl'achta Trenčianskej stolice podl'a súpisov z rokov 1596 a 1646/47.).

Az illusztrációs anyag esetenként, megítélésem szerint nem a legszerencsésebb: egyes családoknál,

pl. Rudnyánszky, Ürményi, olyan – a tulajdonukban volt – épületek képeit is közli, amelyek nem Nyitra vármegye területén állnak.

Az illusztrációkat a további témakörökből egészítettem (volna) ki: egyes síremlékek, temetkezési helyek, kripták stb. Pl. mindenképpen ideillőnek érzem az (egyébként napjainkban borzalmas állapotban lévő) alsólelőczy Tarnóczy-kripta közlését. A másik tárgykör a – vonatkozó – eredeti heraldikai anyag (egyes jellegzetes) példáinak közlése, legalább egy bő sorozat erejéig. Ilyen anyag a helyszínen sokfelé található (mind ez ideig közöletlen formában), pl. említhetem a privigyei Piarista templomban látható heraldikai emlékeket.

Pandula Attila

LARS STEVNSBORG: Kongeriget Danmarka Ordener Medaljer og Haederstegen.

Kongeriger Izlands Ordener og Medaljes.

Syddanak Universitetsforlag (Ordenshistorisk Selskab) kiadás. Odense, 2005. 823 p, igen gazdag (részben színes) illusztrációs anyaggal, az egyes részeknél (részletesebb) angol összefoglalóval.

ISBN 86 7838 911 9

Az illusztris szerző korábbi hasonló művek, tanulmányok írója (a nemzetközi összehasonlításban is), a nagyon magas színvonalú dán falerisztikai szakirodalom jeles képviselője.

Könyve négy nagy részből áll: I. A királyi rendek (21–220. p); II. Kitüntetések és érmek. Ez a rész 9 alfejezetre osztott: 1. Reneszánsz és barokk érmek (225–246. p), 2. Kitüntető érmek (249–380. p), 3. Királyi emlékérmek /1892–2001/ (381–475. p), 4. Háborús emlékérmek, vitézségi kitüntetések (477–562. p), 5. Emlékérmek (563–573. p), 6. Katonai szolgálati jelek (574–639. p), 7. Polgári szolgálati jelek (641–678. p), 8. Civil szervezetek által, királyi jóváhagyással adományozott kitüntetések (679–730. p), 9. Külföldi, nemzetközi kitüntetések uralkodói viselési engedélyei (731–767. p); III. Izlandi királyi kitüntetések /1920–1944/ (768–787. p); IV. Miniatűrök, szalagsávok (789–799. p).

A szerző részletesen foglalkozik az európai összehasonlításban is egyik legrégebb, legjelentősebb lovagrend, a dán Elefánt Rend történetével, 1464-től napjainkig. Nagy hangsúlyt fektet e Rend jelvényeinek bemutatására, kitér a típusokra. Taglalja e jeles Rend legfontosabb, legjellegzetesebb kitüntetettjeit, az évszázadok során. Kitér – a vonatkozó – heraldikai kérdésekre is.

IV. Keresztély dán király – 1616-ban – hozta létre a *Felfegyverzett kar Rendet*.

A Danebrog Rendet 1671-ben V. Keresztély alapította, napjainkig fennáll. A szerző – ebben az esetben – nagy figyelmet szentel e Rend egyes típusainak, Dánia esetében oly sajátos témakörére. A kiadott rendjel ugyanis az azt adományozó uralkodó monogramjával ékesített. A kötetben – részletesebb – tárgyalást kapnak e Rend hazai és külföldi kitüntetettjei.

Stevnsborg ír a királyi rendek adminisztrációjának szervezetéről, a rendi káptalanok tevékenységéről.

Egyes olyan – kevésbé ismert – dán rendeket is feldolgozott, mint pl. az *Ordenen de l'Union parfaite* (1732), a *Matild Rend* (1771), a *Királyi családi házi-rend (tessra concordiae, 1774)*.

A szerző nagy figyelmet szentel egy sajátos, rendkívül ritka, különleges anyagszoportnak, az uralkodó(k) képmásával ékesített díszjeleknek, jelvényeknek. Ezek viselési szokásainak taglalása sem marad el.

A kötetben olvashatunk dán, ún. uralkodói kegyelmi érmekről.

A mű részletesen tárgyalja valamennyi dán kitüntetés, emlékérem, díszjel, kitüntető jelvény stb. történetét a legkorábbi időktől napjainkig. Így sok katonai, tengerészeti kitüntetés kerül bemutatásra.

Érdekes pl. a *Medaljen Ingenio et arti* (1841) taglalása.

A szerző egyes érmeknél – pl. a *Den kogelige Belnning-medalja* (1865) esetében – részletesen szól az adott elismerés hazaiak, illetve külföldiek irányában megnyilvánuló adományozási gyakorlatáról. Kiemelten taglalja pl. a női kitüntetetteket is.

A kötetben megtalálhatók a legújabb időkben létrehozott elismerések is, pl. a *Védelmi Érem elesettek és sebesültek részére (Forsvarets Medalje for Faldne og Særede i Tjeneste, 1995)*.

A kötetben tág teret kapnak a legkülönbözőbb alkalmakkor kiadott – uralkodói – emlékérmek. Pl.: házasságkötés, évfordulók, koronázás, temetés stb. Ilyen pl. a II. Margit dán királynő 50. születésnapjára kiadott Emlékérem.

Mifelénk gyakorlatilag ismeretlen Dániának a térsgben egyébként mindig is figyelemreméltó hadtörténete, s természetesen az egyes hadjáratokért, ütközetekért stb. adományozott hadikitüntetések, emlékérmek stb. anyaga. Pedig – érdekes módon – még ennek a részterületnek is vannak – akár magyar – vo-

natkozásai is. Pl.: *Vitézi tettekért Érem* (1864) vagy *Az 1848–50-es és az 1864-es háborúk Emlékérem* (1875).

A kötetben igen részletesen olvashatunk a dán katonai, és sajátosan a polgári, pl. posta, tűzoltó szolgálati jelvényekről.

Igen érdekes, a nemzetközi szakirodalomban is újszerűnek tekinthető rész, amely a külföldi – nemzetközi – kitüntetések elfogadásának, viselésének királyi engedélyezéséről szól.

„Egzotikus” falerisztikai „csemege” az Izlandi királyi kitüntetések (1920–1944) című fejezet. Itt olvashatunk pl. az *Izlandi Királyi Súlyom Rendről* (1921) vagy *Az Izland ezer esztendő's Éremről* (930–1930).

Nagyon érdekes a miniatűrökről, azok különböző időszakban készített legkülönbözőbb változatairól, a szalagsávokról és hasonlókról szóló rész. Az ilyen jellegű összegeзések (sem) szoktak bekerülni (még) a külföldi összefoglaló kézikönyvekbe sem.

Külön kiemelendő a nagy gonddal, szakértelemmel kiválogatott képanyag. Itt minden darab elő- és hátoldala, változatai közlésre kerülnek. Így pl. a hölgyek számára általában kis számban adományozott „női változatok” is. A szerző nagy teret szentelt a Dá-

niában is igen jellegzetes ún. viseleti pántok bemutatásának (is). Ezek a sajátos összeállítások, külön-külön is vizsgálati témái a falerisztikának.

Gazdag válogatást tanulmányozhatunk a kötetben pl. az egyes elismerések, a nemzetközi szakirodalomban alig-alig közölt, nagy ritkaságnak számító tervrajzaiból.

Az adományozási okmányok, dokumentumok legfontosabb (alap)típusai is közlésre kerültek.

Nagy számban közöl a szerző – kvalitásos – érdekes, ún. viselési képeket a középkortól napjainkig, hazaiakról, de adott esetben külföldiekről is. Így pl. számos vonatkozó fénykép található Ő Királyi Felsége II. Margit dán királynőről.

A képanyagban, különböző társadalmi rétegek képviselőiről láthatók fényképek. Így az „egyszerű ember” is megjelenik.

Közlésre kerültek ún. átadási képek is.

A recensens csupán egy témakört, a dobozok, tokok, tasakok, rokonemlékek – legalább áttekintő – közlését hiányolja a nagyszabású munkából.

Pandula Attila

VIRÁG ZSOLT: *Magyar kastélylexikon. (6–7. összevont kötet)*

6. kötet: Csongrád megye kastélyai és kúriái.

7. kötet: Jász-Nagykun-Szolnok megye kastélyai és kúriái.

Fo-Rom Invest kiadása, Bp., 2005. 308 oldal, gazdagon illusztrált, térképekkel

ISBN 963 00 4248 7 9, ISBN 963 86675 3 2 (mindkét kötetnél azonos)

A nagysikerű sorozat legújabb, két megye emlékeit bemutató, összevont kötete, a bevált hagyományokat folytatja mind külső megjelenésében, mind szerkezetében. Településenként közli valamennyi ismert kastély, kúria (rokonemlék) adatait. Részletesen leírja az egyes objektumokat, szól az egykori tulajdonosokról, azok családjáról. Fontos adatokat közöl a birtoklástörténetről. Időben a kezdetektől – gyakorlatilag – napjainkig ír a témáról, nem felejtkezik el ezen emlékek 1945 utáni – hányatott – múltjáról sem. Lehetőség szerint kitér az egykori (és a ma is meglévő) berendezésekre, eredeti részletekre. Sajátos az egyes emlékekhez tartozó parkok, kertek története is. A műben nagy számban tanulmányozhatók (egy emlék esetében akár több is [külső- és belső]) – a mai állapotot bemutató, illetve az egykori viszonyokat felidéző – fényképfelvételek.

A recensens számára mindig külön élmény – e sorozat köteteinek tanulmányozásakor – a „lebontott kastélyok és kúriák” c. rész. Ez – természetesen – a most ismert kötetekben is megtalálható. A szerző törekvése volt e részeknél is, a ma álló épületekhez hasonló adatok közlése, korabeli fényképpel.

Az ismert kötetben is nagyon jó áttekintés van a teljes – közölt – anyagról, a róluk megjelent szakirodalom számbavételével. Mindez nagyon jól használható – saját gyakorlati tapasztalataimat is felidézve – egy-egy emlék személyes felkeresésénél.

A szerző – korábbi gyakorlatának megfelelően – közli a közreműködők, adatszolgáltatók adatait. A válogatott irodalomban archontológiai, építészettörténeti, gazdaságtörténeti, genealógiai, helytörténeti, művészettörténeti, térképészeti stb. műveket egyaránt találhatunk.

Egy másik helyen külön összegezi a kastély- és kúriatulajdonosok adatait (is). Érdekes a „népnyelv” által kastélynak/kúriának tartott épületek számbavétele is.

Ezeknél a köteteknél mindenképpen kiemelendő, hogy Virág Zsolt bizonyos értelemben úttörő munkát végzett, mivel az ország ezen részeiről – tulajdonképpen – nem rendelkezünk használható összefoglaló kézikönyvekkel, illetve – vonatkozó – részeredményeket bemutató monográfiákkal sem. Pl. az ún. megyei műemléki topográfia kötetei sem jelentek meg ezekről a megyékről.

Pandula Attila

GUDENUS JÁNOS JÓZSEF (szerk.): Nobilitas 2005.

A Magyar Történelmi Családok Egyesületének kiadása. Budapest, 2005. 293 oldal

A Magyar Történelmi Családok Egyesülete megalakulásának 10. évfordulóján, Gudenus János József ünnepi beszédében hangzott el az Egyesület története megírásának igénye. Dr. Négyessy László, az elnökség tagja, ezt azzal egészítette ki, hogy a feldolgozást ki kellene terjeszteni az Egyesület tagjainak családtörténetére is. Hangsúlyozandó, hogy az Egyesületben nagy számban vannak képviselve olyan családok is, akikről eddig alig-alig jelent meg valami a szakirodalomban. Itt azonban – terjedelmi okokból – csak azok a családi ágak jöhetnek számításba, amelyekből a tagok ténylegesen származnak.

A kötet részletesen közli a Magyar Történelmi Családok Egyesülete különböző dokumentumait, a tagságra – annak különböző okokból változó összetételére vonatkozó – adatokat. Szól az Egyesületet irányító személyekről. Közlésre kerül az Alapszabály és módosításai. Részletesen olvashatunk az egyesületi előadásokról, rendezvényekről. Egyes előadások, megemlékezések szövege is olvasható a műben. Különböző az egyesületi élettel, annak sajátos hangulatával kapcsolatos részletek is megtalálhatók a kötetben.

Közlésre kerül az Egyesület hírlevele: a Status et Ordines repertórium a – 1995–2005, de betekintést nyerhetünk a Vendégeknyvb is, szemelvények révén (1995–2005). A kötetben megtalálhatók az Egyesület tervezett és megvalósult programjai (2001–2004), amelyek sokrétűek, de talán súlypontinak mondható a történeti-, történeti segédtudományi témák, mint pl. genealógia, heraldika, falerisztika, de voltak egy-

háztörténeti, illetve művészettörténeti jellegű előadások is. Esetenként nem magyar, hanem egyetemes vonatkozású témák is elhangzottak. Nem hiányzott az aktuális politika tematikája sem az Egyesület programjából.

A kötetben részletesebb bemutatást kap az Egyesület jelenlegi és volt tagjainak családtörténete. Ez 36 fő- és köznemesi család bemutatását jelenti. A közléseket az adott család tagjaival egyeztetették – a nyomtatásban megjelent és a személyiségi jogokat nem sértő közlések – adatai kivételével. Így pl. szerepel az Apor (altorjai) báró és nemes, a Batthyány (-Strattmann) (német-újvári) herceg és gróf, a Bánffy (losonci) báró, a Domahidy (domahidi), a Ghillányi (lázi és berniczei) báró és nemes, a Halász (dabasi), a Kállay (nagykállói), a Károlyi (nagykárolyi) gróf, a Rónay (aranyosmaróthi), a Spillenber (hadusfalvi), a Terdik (nagysomkúti) család.

Gudenus János József, a korábbi műveiben közöltékhez hasonlóan, az egyes famíliáknál áttekintő történetüket, ír a címerről, bemutat egyes családi ágakat, fontosabb családtagokat. Közli – terjedelmi okokból – az alapvető szakirodalmat. Egyes esetekben hivatkozik primer forrásokra is, pl. számítógépes (magán) adattár, kéziratok stb.

A kötet az egyes családokat a napjainkban élő lezármazottakig bezáróan mutatja be.

Hasznos kiegészítésnek tartom a kiadványt, különösen egyes, eddig kevésbé méltatott családok adatainak közlése miatt.

Pandula Attila

MILAN ŠIŠMIŠ (összeállító): Priručka ku genealogickému výskumu na Slovensku a v slovacikálnom zahraničí. I. kötet

Slovenská genealogicko – heraldická spoločnosť kiadása, a Kabinetom genealógie Slovenskej národnej knižnice v Martine közreműködésével. Martin, 2004. 245 oldal, illusztrált kiadás

ISBN 80 – 968717 – 6 – 5

A kötetben 20 szerzőtől (társzerzőtől) 28 kisebb részt, fejezetet olvashatunk. A kötetben meghatározó szerepet játszik annak összeállítója, Dr. Milan Šišmiš, a Slovenská genealogicko – heraldická spoločnosť főtítkára, aki egyben a turócszentmártoni Szlovák Nemzeti Könyvtárban található „Genealógiai Kabinet” vezetője. Ő öt tanulmány – közöttük a legfontosabbak – szerzője.

A kötetben érdekes alapvetést olvashatunk a genealógiával és a rokon területekkel kapcsolatos legkülönbözőbb kérdésekről Szlovákia, illetve a „szlovák vonatkozású” külföld kapcsán. A műben tudománytörténeti, forrástani, módszertani, levéltárismertető, jogi stb. írások egyaránt megtalálhatók.

Így olvasható fejezet a „genealógia múltja, jelene, jövője” tárgykörében (Šišmiš). Szerepel egy családjo-

gi (jogtörténeti) alapvetés a kezdetektől napjainkig (Múcska Vincent). Részletesebb áttekintés olvasható, társadalmi osztályoknak, rétegeknek stb. megfelelően „A szlovák családok a XVI. századtól a XX. századig” c. fejezetben (Šišmiš, Mária Kohutová).

Egyes részekben a „levéltárak megelőző” kutatások fontosságáról olvashatunk: Hogyan lehet eltervezni egy sikeresnek gondolt „családfakutatást” (Ribiana Wallnerova), Šišmiš pedig a napjainkban Szlovákiában is rendkívül „divatos” internetes kutatási lehetőségekről ír, valamint a könyvtári, illetve – a nálunk sajnálatosan elhanyagolt – temetői kutatások fontosságáról.

Lényeges kérdés a nevek kialakulása, alakulása, változása, a névírás mód stb., stb., ezekkel külön tanulmányban foglalkozik Šišmiš.

Jana Kurucárova a genealógiai kutatás helyzetét, lehetőségeit stb. tekinti át a mai szlovákiai levéltárak rendszerében.

Külön fejezet foglalkozik a pozsonyi Szlovák Nemzeti Levéltárban (Slovenský národný archív) őrzött sokrétű genealógiai forrásanyaggal, kutatási lehetőségekkel (Marta Melnikova).

Áttekintést olvashatunk a selmecbányai Központi Bányászati Levéltárban (Státny ústredný banský archív) őrzött gazdag – vonatkozó – anyagról (Jozef Surovec).

A helyi állami levéltárakban fellelhető – megyei levéltári anyagok – vonatkozó forrásairól, kutatási lehetőségeiről Frantisek Zifcak írt összegezést.

Az állami levéltárakban fellelhető – főbb – genealógiai forrástípusokat Juraj Rohác ismertette, Jana Schullerova foglalta össze az anyakönyvi kutatás témakörét, Šarlota Drahosova az egyházi anyakönyvek fontos szerepét elemezte, Marta Kohutová az összeírások, népszámlálási adatok felhasználhatóságáról értekezett, Juraj Turcsány a végrendeletek genealógiai kutatásban való felhasználhatóságát elemezte, Miloslava Bodnárova a polgárkönyvekről, polgárok nyilvántartásairól írt.

Pavel Vimmer a Nagyszombatban 1993-ban létrehozott Szlovák Hadtörténeti Levéltár (Vojenského historického archívu v Trnave) forrásanyagáról, illetve a szlovák genealógiai kutatás szempontjából (is) fontos külföldi szaklevéltárak, így a budapesti Hadtörténeti Levéltár forrásairól számolt be.

Marián Robert Zemene a római katolikus egyházi levéltárakról számolt be, igen hasznos áttekintést adva az egyes levéltárakban őrzött anyag jellegéről. Hasonló formában ismertette Milan Šišmiš az evangélikus egyházi levéltárakat, Ján Ádám az eperjesi görög katolikus egyházi levéltárat, Michál Tót a református egyházi levéltárakat tekintette át.

A műben olvashatunk a múzeumokban megőrzött genealógiai forráscsoportokról, így pl. arcképekről is (Pavol Valachovic, illetve Anna Chmelková).

A kötetben a szlovákiai, illetve szlovák vonatkozású genealógiai kutatás szempontjából fontos címek is közlésre kerültek (223–226. p.).

Az érdekes kötet méltán javasolható – a szlovák nyelven is olvasó – magyar szakemberek számára is.

Pandula Attila

VEIT SCHERZER (Hrsg.): Kommandeurliste der Flakkartillerie 1945.

Scherzers Militaire – Verlag kiadása. Ranis/Jena 2005. 112 oldal

ISBN 938845 – 01 – 5

A Német Légierő (Luftwaffe) iratanyaga napjainkban már ritkaságnak számít. Ezeket az iratanyagokat 1945 márciusában – többnyire – maguk a németek semmisítették meg a „Tűzhalál” fedőnevű akció keretében, hogy azok ne kerüljenek az ellenség kezére.

A „*Kommandeurliste der Flakkartillerie*” című dokumentumot 1945. január 15-én állították össze a Légierő Személyügyi Hivatalában (Luftwaffenpersonal-amtes), szerzője ismeretlen. Az adott katonai hivatal a háború ezen időszakában már ki volt telepítve Berlinből, időről időre különböző helyszínekre került, így 1945. március közepén, a rosenheimi Légvédelmi Kaszárnyába, az Alpok vidékére. Ide már csak a nem rendszerezett, archivált, a feltétlenül szükséges, illetve az éppen feldolgozás alatt álló iratok kerültek. A közzétett lista is ezek között volt. Ezt az egyik vezető, Otto Schulz ezredes, a háború legvégéig vezette, javította. A hivatal megmaradt iratai az oda bevonuló amerikai csapatok hadizsákmánya lett. Az iratoknak a Német Szövetségi Köztársaság számára történő visszaszolgáltatása után azokat a Zentralnachweisstellenél őrizték, Aachen – Kornelienmünsterben. 2005 februárjában ez megszűnt. Ugyanebben az évben a kérdéses levéltári anyagot a Bundesarchív – Militäarchivnak (Freiburg im Breisgau) adták át.

A jegyzék megőrizte a légvédelmi tüzérség (háború végén működő) parancsnokainak neveit. Ez más dokumentumokban nem maradt fenn.

A parancsnokokat I–XII. csoportban közli a jegyzék: I. A Légierő Főparancsnoksága (Oberkomman-

do der Luftwaffe), II. Légiflotta parancsnokságok és vezénylő tábornokok (Luftflottenkommandos u. Kommandierende Generale), III. Légi körzet parancsnokságok (Luftgaukommandos), IV. Légvédelmi hadtest (Flakkorps), V. A légvédelmi tüzérség tábornokai és légvédelmi bevetési parancsnokok (Generale der Flakkartillerie und Flak-einsatzführer), VI. Légvédelmi hadosztályok (Flakdivisionen), VII. Légvédelmi csoportosítások (Flakbrigaden), VIII. Légvédelmi ezredek (Flakregimenter), IX. Légvédelmi tüzér osztályok (Flakabteilungen), X. Hátországi légvédelmi tüzér osztályok (Heimatflakabteilungen), XI. Kisegítő légvédelmi tüzér egységek (Flakersatz-einheiten), XII. Iskolák, egyebek, lőterek (Schulen – Sonstiges – Schießplätze).

A forrásközlésben megtalálható az egyes parancsnokok beosztása (ezt ettől meddig töltötte be, az esetleges változások), rendfokozata.

Scherzer külön részben (91–103. p.) közli azoknak a személyeknek a főbb adatait, akik 1939–1945 között a Légvédelmi tüzérség állományából tulajdonosai voltak a Német Vaskereszt Lovagkeresztjének vagy magasabb fokozatainak.

A sajátos archontológiai forrásközlés méltán javasolható – Magyarországon is – a második világháború története iránt érdeklődő olvasók számára.

Pandula Attila

*In memoriam Ludovici Huszár*Szerkesztette: *BIRÓ SEY KATALIN, BUZA JÁNOS, CSOMA MÁRIA, GEDAI ISTVÁN.*Argumentum Kiadó, Magyar Numizmatikai Társulat. Budapest, 2005. 380 p,
számos fekete-fehér ábrával. Ára: 3200 Ft. ISBN 963 446 358 4

Néhány éve Budapesten, a Farkasréti temetőben, egyik magános sétám közben, véletlenül rátaláltam a 20. század valószínűleg legjelentősebb magyar középkoros numizmatájának, Huszár Lajosnak sírjára. (A Csúcs Ferenc szobrászművész által készített, szép érmeikkel díszített síremlék fotója megtalálható a jelen kötetben is.) Ekkor még nem sejtettem, hogy pár év múlva, egy munkásságának emléket állító kötetet ismertethetek.

A tetszetős küllemű kötet (tervezője Hodosi Mária) 40 írást tartalmaz, Héri Vera bevezetőjét, valamint 24 hazai és 15 külföldi szerző tanulmányát. Utóbbiak között található angol, cseh, dán, finn, horvát, lengyel, német, norvég, olasz, szlovák kolléga értekezése, ékesen bizonyítva, hogy Huszár munkássága határainkon kívül, európai viszonylatban is ismert és jelentős volt. (A külföldi szerzők tanulmányai angol, német és olasz nyelven olvashatóak, a hazai tanulmányokhoz német nyelvű összefoglaló tartozik.)

Huszár Lajos székely kisnemesi családban született, Nyárádszeredán (Maros-Torda vm.), 1906. január 29-én. Tanulmányait a marosvásárhelyi Református Kollégiumban, majd Budapesten, a Pázmány Péter Tudományegyetemen végezte. Kezdetben történelem-földrajz szakos tanár volt, de végül művészet- és művelődéstörténelemből doktorált. Disszertációját a körmöcbányai éremvésőkről készítette. 1929-től dolgozott a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában. Ösztöndíjként, fiatalon megfordult a római Magyar Akadémián, Belgrádban, Szófiában, Athénban. Fő kutatási területe a középkori magyar pénztörténetre és a magyar emlékérmekre terjedt ki, de a gondjaira bízott gyűjteménnyel való rendszeres és intenzív foglalkozás során más részterületekkel (pl. kitüntetés- és jelvénygyűjtemény) is megismerkedett. 1944-től az Éremtár osztályvezetője. Budapest ostroma alatt a múzeum épületében lakva jelentős része volt a gyűjtemények megmentésében. 1945-ben a MNM megbízott, majd 1945–1949 között rendes főigazgatója lett. Ekkor visszakerült az Éremtárhoz, ahol 1955-től ismét osztályvezető volt, igaztalan megrágalmazását követő 1968-as nyugdíjazásáig. Világsemléket, politikai meggyőződését – úgy vélem – kellően szemléltetik életútjának fenti dátumai, s az a tény, hogy kollégái 1956-ban, a forradalom idején, jóllehet maga nem vágyott erre, a múzeum Nemzeti Tanácsának elnökévé és ismét főigazgatóvá választották. Nyugdíjasként a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum tudományos tanácsadójaként és a Református Ráday Gyűjtemény külső munkatársaként tevékenykedett. 1957-től a művészettörténeti tudományok kandidátusa, 1983-tól doktora, rendszeres előadó az ELTE-BTK-n, 1984-től címzetes egyetemi tanár.

Több mint 350 monográfiája és tanulmánya jelent meg. Ezekből a legjelentősebbek, az 1526–1657 kö-

zötti magyar (Habsburg-házi) pénzek corpora, a magyar pénzek 1000–1974 közötti katalógusa, a budai pénzverést feldolgozó írása, a Szt. György érmeek monográfiája és a (F. Fejér Máriával közösen) írt magyar éremtani bibliográfia. A múzeum mellett, ténykedésének másik fő színtere a Magyar Numizmatikai Társulat, amelynek 1929-től haláláig tagja, idővel különböző tisztségeinek viselője volt. 1933-tól 1975-ig a Numizmatikai Közlöny szerkesztője. Rendkívül jelentős tudományos életútja végén hunyt el Budapesten, 1987. december 23-án.

Jelen kötet írásai témaválasztásukban meglehetősen széles numizmatikai skálán mozognak. Megtalálhatók az antik érmeikkel (Kolníkóvá Eva, Torbágyi Melinda, Martini Rodolfo), az Árpád-kori (Suchodolski Stanislaw, Gedai István, Talvio Tukka), a késő középkori magyar pénzekkel és érmelelssel (Gyöngyössi Márton, V. Székely György, Búza János), az emlékérmekkel (Héri Vera, Pap Ferenc, L. Kovásznai Viktória), a bányászati érmeikkel (Szemán Attila), az orvostörténeti érmeikkel (Hoop Andreas, Süle Tamás, Jakó János), a katonai jelvényekkel (Pallos Lajos), a kitüntetésekkel (Lakatos Sárolda, Pandula Attila), az egyes kiemelkedő személyiségekhez (IV. Károly, Habsburg Ottó) kapcsolódó érmeikkel (Beck Mihály, Makai Ágnes) kapcsolatos tanulmányok stb. Előfordul egyes éremgyűjtemények bemutatása (Csoma Mária, Tóth Csaba). Rendkívül érdekesek a külföldön őrzött magyar numizmatikai vonatkozású darabok, együttesek bemutatása (Talvio Tukka, Mirnik Ivan, Jørgen Steen Jensen, Arnold Paul). A tudományos értekezések mellett, a Huszár Lajost egykor személyesen ismerő kollégák írásaiból (Gedai István, Biró-Sey Katalin, Bóna Endre, Csoma Mária) szemléletes képet kapunk a jeles numizmata emberi tulajdonságairól, sajátos egyéniségéről is.

Huszár Lajos tanulóéveit kettévágta az I. világháború, majd Trianon. Szeretett, szűkebb hazáját elcsatolták az anyaországtól, s ezért neki Kecskeméten 1924-ben meg kellett ismételnie érettségi vizsgáját. A Trianon utáni évek kultúrpolitikáját meghatározó jeleseink (Klebensberg Kuno, Hóman Bálint) átgondolt alapokon nyugvó elképzelése, amely szerint a legyőzött és kifosztott Magyarországnak elsősorban szellemi téren kell megerősödni, és elismerést kívánnia magának, ma már tudjuk, igen jó politika volt. Huszár Lajos ekkoriban induló életműve is egyik gazdagítója ezen „magyar kultúrharc”-nak, s, hogy mennyire nem visszhangtalan, mutatja a jelen kötet számos hazai és jó néhány külhoni szerzője, akik tanulmányaikkal tisztelegtek az avar borította farkasréti sírban nyugvó magyar numizmatikus emléke előtt.

†ENGEL PÁL–C. TÓTH NORBERT: *Királyok és királynék itineráriumai (1382–1438) – Itineraria regum et reginarum (1382–1438)* Budapest, 2005. /*Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam* 1./ ISBN 963 219 591 4, 187 p.

A középkori magyar történelem tanulmányozásához elengedhetetlenül szükségesek a kutatók által összeállított különféle segédletek, mint például az oklevéltani naptár, a különféle archontológiák, történeti földrajzi térképek. Ebbe a körbe tartoznak azok a listák is, melyek egy-egy fontosabb személyiség (uralkodók, főbb méltóságviselők) tartózkodási helyeit tüntetik fel, vagyis az itineráriumok.

Magyarországon az itinerárium-készítés kezdetei a 19. század hatvanas éveire nyúlnak vissza, mikor Ráth Károly hosszas adatgyűjtés után a magyar királyok tartózkodási helyeit adta közre, I. (Szent) Istvántól V. Ferdinándig. A műfaj legújabb „terméke” pedig ez a kötet, mely a korán elhunyt középkorkutató történész Engel Pál és – az ő kéziratát kiegészítő és kiadó – C. Tóth Norbert közös munkájaként került az olvasók kezébe. Engel Pál ezt megelőzően már készített itineráriumokat. I. Károly király 1310–1323 közötti és Hunyadi János kormányzó tartózkodási helyeinek listáját a Századok hasábjain 1988-ban, illetve 1984-ban adta közre. Zsigmond király utazásairól pedig a *Művészet Zsigmond korában* című kiadványban publikált egy gyűjtést. Jelen kötetben a király–császár itineráriuma Engel Pál kéziratából került kiadásra, míg a korszak királynőjének, Máriának, illetve királyi hitveseinek, Erzsébetnek és Borbálának tartózkodási helyeit – Süttő Szilárd eredményeire építve – már C. Tóth Norbert gyűjtötte össze.

A kötet elején egy alapos kutatástörténeti áttekintést kapunk, melyből kiviláglik, hogy noha fontos lenne különböző kormányzat-, politika-, és hadtörténeti kutatások elősegítése miatt az itineráriumok készítése, mégis nagyon kevesen foglalkoztak vele és egészen a közelmúltig megjelent művek szinte kizárólagosan a királyok tartózkodási helyeit gyűjtötték össze, illetve azok alapján kíséreltek meg az eseménytörténetben is hasznosítható adatokat nyerni. A főbb méltóságviselők esetében csak néhány személy itineráriumát publikálták, így a 14. század végén – a 15. század elején működött tárnokmesterek esetében ezt a feladatot C. Tóth Norbert készítette el.

Luxemburgi Zsigmond volt az egyetlen olyan középkori magyar uralkodó, akit német-római császárrá koronáztak, ezzel magyarázható a külföldi kutatók rá irányuló kitüntetett figyelve. Az ő dolgot könnyíti meg az, hogy a bevezető tanulmány német nyelven is olvasható.

A bevezető tanulmány után a kötetben a felhasznált forráspublikációk bibliográfiáját, illetve a rövidítések jegyzékét találjuk. A munka nagyságából adódóan nem lehet csodálni, ha néhány esetben nem pontosan a bibliográfia rövidítései kerültek a lábjegyzetekbe. Így Wilhelm Altmann munkája

(*Regesta imperii*) a jegyzetekben „A” rövidítéssel, míg a jegyzékben „Altmann”-ként szerepel.

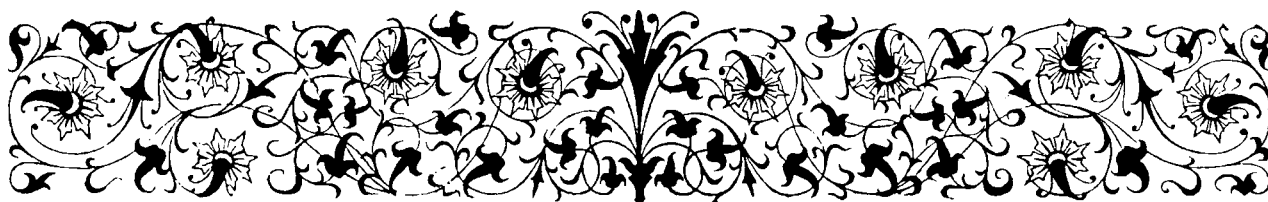
Ha a címben jelzett időhatárokat (1382–1438) figyelembe vesszük és, összehasonlítjuk az adott időben uralkodott király(nő)k listájával, kiviláglik, hogy egy személy nem kapott helyett a kötetben, nevezetesen II. (Kis) Károly itineráriuma nem szerepel a közölték között. Ennek oka abban rejlik – ahogyan ezt az előszóban is olvashatjuk –, hogy Károly rövid uralkodása alatt szinte kizárólag Budán tartózkodott.

Az uralkodók és királynék itineráriuma személyekre bontva külön-külön kapott helyet, hiszen nem törvényszerű, hogy a király és a királyné együtt mozogjon az országon belül. Minden egyes királyi személy tartózkodási helyeinek felsorolása után egy helységnévmutató szerepel, mely közli az adott helység mai nevét, illetve közigazgatási hovatartozását. A helységnevek után a hivatkozás arra mutat, hogy mely év, mely hónapjában tartózkodott az uralkodó az adott helyen, így könnyítve meg a keresést az itineráriumban. Egyetlen apró megjegyzése lehet a recenziusnak a helymutatókkal kapcsolatban. Az uralkodó személyek tartózkodási helyeinek nagy része egymással – természetes módon – átfedésben van, ezért talán szerencsésebb lett volna egyetlen helynévmutatót készíteni. Ezzel könnyebben kiküszöbölhetővé vált volna a nyomda ördögének munkája is, aki Đakovo nevébe két ízben is belekötött. A királyi asszonyok itineráriumaihoz a helységnévmutatón kívül egy személynévmutató is tartozik, melyekben a relátorok és a kancelláriai jegyzetekben olvasható személyek nevei szerepelnek. Az Engel Pál tollából rendelkezésünkre álló 14–15. századi világi archontológia alapján a kötetben az egyes személyek által viselt méltóságokról és azok időtartamáról is tájékoztatást nyerhetünk.

Jellemző, hogy végleges formába öntője C. Tóth Norbert ezt a kiadást nem tekinti véglegesnek, minden hibától mentesnek, hiszen a levéltárakban lapanghatnak még olyan dokumentumok, melyek eddig ismeretlen adatokat tartalmaznak. A kiadvány oldaltükre is megerősíti ezt, hiszen a lista egy hasábjában szedve készült el, hogy az esetleges korrekciókat mindenki rávezethesse. Egyúttal a bevezető tanulmány végén felhívást tett közzé a korszakkal foglalkozó tudósok felé, hogy a megadott e-mail címre küldjék el az általuk helyesbített adatokat.

Az, hogy a kötet egy sorozat nyitó darabja kíván lenne, szép kezdeményezés és egyúttal felhívás is a középkort kutató történészek felé, arra irányítva a figyelmet, hogy bár időigényes vállalkozás, és nem mentes a tévedés lehetőségeitől sem, hasznos és szükséges lenne a medievisztika tárgykörében még több hasonló segédkönyvet összeállítani.

Halász Éva

A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALÓGIAI TÁRSASÁG 2006. ÉVI II. FÉLÉVEI PROGRAMJA

Szeptember 28. (csütörtök) 17 órakor,
Előadó: Dr. Horváth Lajos (Veresegyház)
WESSELÉNYI FERENC NÁDOR FŐISPÁN
POLITIKAI ÖNKÉNYE ÉS PEST-PILIS-SOLT
VÁRMEGYE PECSÉT HASZNÁLATA
Az ülést vezeti: Dr. Bertényi Iván elnök

Október 5. (csütörtök) 17 órakor,
Előadó: Dr. Pandula Attila főtitkár
AZ ESTERHÁZY ÖSGALÉRIA
Az ülést vezeti: Dr. Kollega Tarsoly István
alelnök

Október 26. (csütörtök) 17 órakor,
Előadó: Dr. Négyessy László (Kecskemét)
BÁRÓ GAVENDA MÁTYÁS CSÁSZÁRI
HUSZÁREZREDES FŐNEMESI RANGJA ÉS
CÍMERE
Az ülést vezeti: Dr. Pandula Attila főtitkár

November 30. (csütörtök) 17 órakor,
Előadó: Dr. Pandula Attila főtitkár
A TARSOLYOK HERALDIKÁJA
Az ülést vezeti: Dr. Kollega Tarsoly István alelnök

December 7. (csütörtök) 17 órakor,
Előadó: Karacs Zsigmond
A KARACS CSALÁD CÍMERESLEVELEI
Az ülést vezeti: Dr. Harmath Arisztid Sándor
főtitkár-helyettes

Összejöveteleink helye a Zászlómúzeum, Budapest,
VIII. ker. József krt.68. – Nap u. sarok.

Budapest, 2006. szeptember

a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
vezetősége

HÍREK

A bajai Türr István Múzeum emeleti kiállító-
termében 2006. augusztus 9-én címereket, zászlókat,
pecsétnyomókat bemutató kiállítás nyílt.

Az érdekes tárlaton szerepelnek a Múzeum gyűj-
teményében fellelhető – különböző korokat idéző –
magyar államcímerek, vármegyei és városi címerek.

Gazdag emlékanyagon tanulmányozható Baja
szabadalmazott kamarai mezőváros 1696. december
24-én kiadott, Ádám és Éva a paradicsomi almafa
alatti ábrát mutató címere.

* * *

2006. augusztus 13-án Mógor Tamás heraldikai
festő (Pápa) magyar nemesi címereket bemutató kál-
lítását Dr. Pandula Attila nyitotta meg, a Magyar
Éremgyűjtők Egyesülete 36. vándorgyűléséhez kap-
csolódó rendezvényként.

* * *

2006. augusztus 13-án Dr. Pandula Attila előadást
tartott Pápán, a Magyar Éremgyűjtők Egyesülete 36.
vándorgyűlésén *A magyar nemesi címerek fejlődéstör-
ténete* címmel.

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség kizárólag olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek a szerkesztőség által előírt követelményeknek. Kérjük a tanulmányok és az ismertetések szerzőit, hogy minden esetben lehetőleg végleges szövegű kéziratokat küldjenek, mivel a korrektúrában a szerkesztők által megszerkesztett kéziratokon változtatásokra már nincs lehetőség. A szerkesztőség jegyzetapparátussal együtt 0,5–1 íves (20–40 000 „n”) tanulmányokat, recenziók esetében maximum 5 oldalas (10 000 „n”) fogad el. Ennél nagyobb terjedelmű kéziratokat technikai okokból nem tudunk közölni. Az ismertetéseknél kérjük az ismertetendő mű (művek) pontos bibliográfiai adatait közölni.

Az egységes jegyzetapparátus étekében tisztelettel kérjük az alábbiak betartását: – A hivatkozott művek szerzőinek nevét kurziválni kell; nem kurziváljuk viszont szerkesztőjének (szerkesztőinek) nevét. Ez utóbbiakat a jelzett könyv, tanulmánykötet címe után zárójelbe téve adjuk meg (pl. Szerk.: Domanovszky Sándor.). Ha egy műnek több szerzője, illetve szerkesztője van, azokat nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól. A szerző(k) neve után a cím előtt kettőspontot tegyünk (pl.: *Domanovszky Sándor*:).

– Az oldalhivatkozáskor kérjük az oldal sorszámát megadni, a tól–ig-oldalszámok és évszámok esetében nagy kötőjelet (–) írjunk (38–40, 61–72).

– A hivatkozáskor csak a kiadás helyét és évét tüntessük fel, a kiadót nem.

– Ha a hivatkozott mű esetében több kiadási hely van megadva, az egyes helységeket rövid kötőjellel válasszuk el egymástól (pl.: Wien–Köln; Budapest–Debrecen). Ha a kiadás helye Budapest, azt mindig rövidítve írjuk ki (Bp.) A kiadás helye után, az év előtt vesszőt kell tenni (pl.: Bp.,)

– Amennyiben a hivatkozott mű valamilyen sorozat keretében jelent meg, a sorozat címét a kiadási hely, és év után zárójelben tüntessük fel. Pl.: (Monumenta Hungariae Historica).

– Ha tanulmánykötetben napvilágot látott cikket idézünk, úgy a hivatkozott tanulmány után „In” szócskát írjuk, és közvetlen utána adjuk meg a tanulmánykötet címét és zárójelben a szerkesztőjét/szerkesztőit.

– Folyóiratban megjelenő cikkekre történő utaláskor nem tesszük ki az „In” szócskát. A hivatkozott folyóirat címét kurziváljuk, és utána tegyünk vesszőt; ezt követi az évfolyam vagy kötetszám, majd zárójelbe téve a megjelenés éve, utána pedig az illető évben megjelent szám,

végül pedig az oldalszám. Pl.: *Történelmi Szemle*, 1 (1958) 1. sz. 52.

– Amennyiben ugyanarra a műre történik hivatkozás, kérjük a hivatkozott szerző családi nevét teljesen megismételve, keresztnévét azonban rövidítve megadni, utána kettős pontot tenni, utána pedig az „i. m.” jelölést használni. Ezt követi az oldalszám. (Pl.: Nagy I.: i. m. 32.). Ha egymást követően ugyanarra a műre és oldalszámra hivatkozunk, az „Uo.” jelet kell használni. Ha ugyanazon szerző egy másik munkájára, tanulmányára hivatkozunk, úgy az utóbbit/utóbbiakat az előbb idézettől egyértelműen el kell elkülöníteni (pl. rövidített címmel, vagy a megjelenés évével) és erre hivatkozni. Ha több kötetes műre történik hivatkozás, kérjük minden esetben az idézett kötetszámot, eltérő kiadási hely és év esetén ez utóbbiakat is feltüntetni. (Pl. Nagy I.: i. m. II. k. Pest, 1858.)

– A kéziratokban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével – arab számmal jelöljük.

– Írásaikat minden esetben 3,5” formátumú kislemezen Word for Windows ’95, ’97, ’98 vagy ’2000 szövegszerkesztő programban készítve juttassák el a szerkesztőségbe egy kinyomtatott kéziratpéldány kíséretében. A szöveget balra zártan írják, és azt a kurziválás, kövérítés és jegyzetszám-emelés kivételével ne formázzák.

– A betűtípusok megválasztásakor ajánljuk a Times New Roman-t.

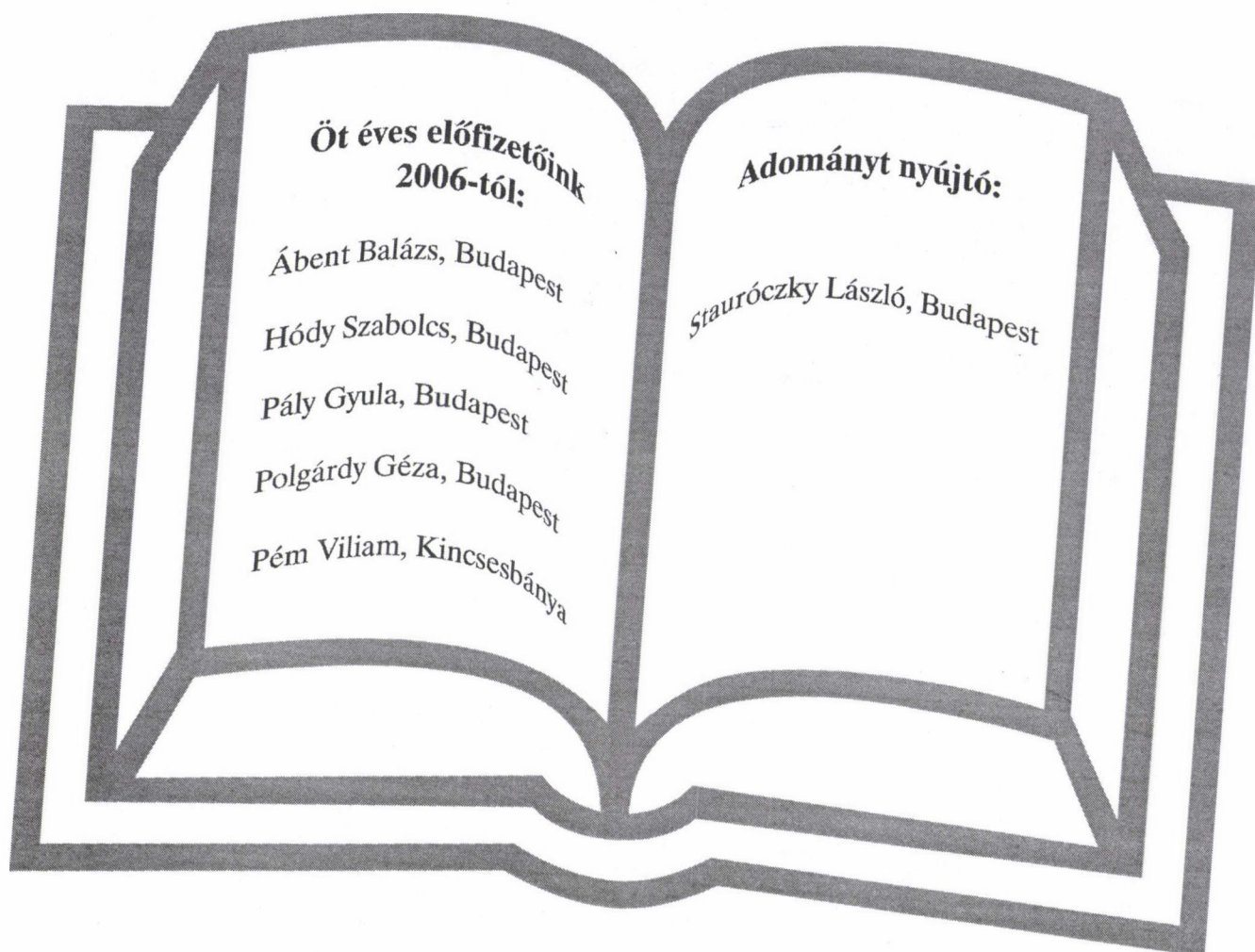
– A lábjegyzeteket automatikus számozással kérjük megadni, „végjegyzet”-programot választva. Így a jegyzetek az eddigi gyakorlatnak megfelelően a tanulmányok végére kerülnek.

– Amennyiben a kiadandó tanulmányban képet/képeket is kívánnak közölni, kérjük azt/azokat mellékelni, vagy digitális lemezen a kézirathoz csatolva beküldeni, minden esetben jelölve a kéziratban, az/azok hova kerüljön/kerüljenek.

– Amennyiben nagyobb méretű táblázatokat kívánnak közölni, melyek meghaladják a folyóirat szedéstükrő-szélességét, kérjük azokat a tanulmány szövegének végéhez illeszteni, külön szakaszban. A genealógiai táblázatokat ne számítógépes programban készítsék, hanem azokat kézzel megrajzolva csatolják a tanulmányhoz.

A folyóiratban közlésre kerülő tanulmányokról különlenyomatokat készítettünk, melyeknek árát levonjuk a szerzők tiszteletdíjából.

ARANYKÖNYV

Öt éves előfizetőink 2006-tól:

Ábent Balázs, Budapest
Hódy Szabolcs, Budapest
Pály Gyula, Budapest
Polgárdy Géza, Budapest
Pém Viliam, Kincsesbánya

Adományt nyújtó:

Stauróczy László, Budapest